

Saddi Iskandariy

I

Xudoyo, musallam xudoliq sanga(1),
Birov shahki, da'bi gadoliq sanga.
Xudovandi bemislu monandsen,
Xudovandlarga xudovandsen.
Zabardastlar zerdasting sening,
Biyiklar kelib borcha pasting sening.
Sanki ko'rguzub mavj daryoyi jud,
Sen aylab ayon korgohi vujud.
Vujud ahlining komi judung bila,
Kelib jud qoyim vujudung bila(2).
Vujudung qachon qilsa zohir qidam,
Bo'lub borcha ashyo vujudi adam.
Zamoneki kavnayn ma'dum edi,
Adam tangnoyida maktum edi.
Ne kun orazidin bor erdi nishon,
Ne tun turrasi anda anbarfishon.
Sahardin falak zoli ro' toza yo'q,
Shafaqdin yuziga aning g'oza yo'q.
Ne afloku, ne muttasil anda davr,
Ne el, ne aning davridin elga javr.
Ne olam diyoridin osor ham,
Ne paydo diyor ichra dayyor ham.
Sen ul nav' mavjud eding, bal vujud
Ki, budungg'a yo'q erdi nangi nabud.
Ayon bo'lmayin bahri zotingg'a mavj,
Aning mavjig'a ne hazizu ne avj.
Jamolingki mehri jahontob o'lub
Xafo pardasi ichra noyob o'lub.
Jamolingg'a chunkim zuhur istading,
Quyoshingg'a ifshoyi nur istading.
Bu nav' iqtizo ayladi xo'blug'
Ki, qilg'aysen izhori mahbublug'.
Chu mahbubluq amri pinhon emas
Ki, to bo'lmag'ay oshiq imkon emas.
Chu bori husng'a ishq loyiq base,
Kerak bo'ldi husnungg'a oshiq base.
Chu bir junbush etti ayon bahri zot,
Padid o'ldi amvojdin koinot.
Iki harf amrin qilib nuktavar,
Ayon aylading muncha dilkash suvar.
Chu qilding malak xaylini jilvasoz,
Alar qismati bo'ldi zikru niyoz.
Iki, uchu to'rt ochilib parlari,
Harimi jaloling kabutarlari.
Tilab ul kabutarlar oromini,
Yasading falak qasrining tomini.
Chu aflok tarhig'a chekting qalam,
Havo safhasig'a chekildi raqam.
To'quz gunbad ul nav' chekting baland
Ki, vahm anda rust aylay olmas kamand.
Kelib bir-biri ichra har bir nihon,
Fazo har biriga jahon dar jahon.
Alar javharini basit aylading,
Birin sekiziga muhit aylading.
Bori bir-biri javfida to'-bato',
Biri birga vobast o'lub mo'-bamo'.
Borin tab' bir jonib aylandurub,
Burung'i borin tab' ila yondurub.
Bo'lub ul sekizning madori anga,
Taharruk aro ixtiyori anga.
Yana birda sabt aylading sobitot,
Anga sayr, ammo bularg'a sabot.
Tushub davr aro jomi nilufariy,
Anga berk yuz ming sharaf gavhari.
Murassa' javohir bila bo'lsa jom,

Vale davr aro jom topsa xirom.
Necha bor esa sayr zohir anga,
Ne tong mahkam o'lsa javohir anga.
Bo'lub jilvagar yuz tuman mohvash,
Vale jilva ichra sukun birla xush.
Yana birni undur hisor aylading,
Birovni anga qal'ador aylading.
Muhandis shiori taammul ishi,
Tahammulliq ul nav' bo'lmay kishi.
Batiyavlig'i hilm ayog'i kibi,
Garonjonlig'i sabr tog'i kibi.
Ko'zidin balo raxnasi ochilib,
Damidin nuhusat o'ti sochilib,
Qaro yuz bila charxi gardunnishin,
Nechukkim, xaros uyi ichra chibin.
Yana birni bir ma'bad etting vase',
Aning obidi qadr aro bas rafe'.
Saodat ziyosin sochib mehrson,
Yuzinda sharaf hullasi taylason.
Topib "Kimiyoyi saodat"qa yo'l,
Falak xonaqohida g'azzoliy ul(3).
Falak gunbadi ichra qandildek,
Vayo Arsh burjida Jibrildek.
Bo'lub yaxshiliqqa munir axtare,
Xaridor, ya'ni deyin Mushtariy.
Yana birni bir maqtal etting ajib,
Aning sokini qotili, bas muhib.
Kishi tig'idin topmayin bahr amon,
Beshinchi mamolikda ul qahramon.
Kelib lam'ai tig'i barqi balo,
Hamul suv aro xalq g'arqi balo.
Bo'lub sheva el bo'ynin urmoq anga,
Itik tig' ila bosh uchurmoq anga.
Kesuk boshning kosasin jom etib,
Vale qon may o'rnig'a oshom etib.
Kelib ish anga charx davrida qahr,
Qadah davrida, o'ylakim qatra zahr.
Yana birni bir ravza qilding nazih,
Muqimi aning hurdin ham farih.
Demay hurkim, charx mulkida shoh,
Anga taxti feruza oromgoh.
Sipehr ahlining zeb ila zayni ul,
Demay ayni ul, qurratul-ayni ul.
Bo'lub zoti raxshanda mir'ot anga,
Guvoh ushbu da'voda zarrot anga.
Biri gunbadi charxi gardon aro,
Aningdekki, zar shamsa ayvon aro.
Yana birni toqi baland aylading,
Muqim anda bir no'shxand aylading.
Quyosh chehralik sho'xi barbatnavoz
Ki, jon rishtasi tor anga, cholsa soz.
Chu torig'a doston guzorish berib,
Bag'irlarg'a tirmog'i xorish berib.
Qachon xushnavo lahn bunyod etib,
Agar Aqli Kull bo'lsa faryod etib.
Qayonkim yetib barbatidin nag'am,
Ne yo'l anda topib kudurat, ne g'am.
Falak toqida un chekib ko'ngli tinch,
Bo'lub, o'ylakim doira ichra sinch.
Yana birni qilding kutubxonaye,
Ichinda kitobatda farzonaye.
Mudaqqiq zamirida mamlu funun,
Kelib diqqat ahli aro zufunun.
Ishi sarbasar la'bu nayrang o'lub,
Suvdek qaydakim yetsa, ul rang o'lub.
Shiori xaroshi qalam aylamak,
Nukat safha uzra raqam aylamak.
Falak durjida lavhi darkordek,

Davot uzra bir naqshi pargordek.
Yana birni soz aylading turfa dayr,
Aning sokinin aylading tezsayr.
Boridin itikrak xiromi aning,
Vale tegmayin yerga gomi aning.
Manozilg'a bot-bot qilib intiqol,
Otin goh etib badru, gohi hilol.
Vubolu sharaf ko'rguzub sur'ati,
Gahi za'fi ortib, gahi quvvati.
Falak davrida sur'ati ichra zo'r,
Tegirmon toshi uzra andoqki mo'r.
Chu obog'a bu nav' berding sifot,
Alar tahtida aylading ummahot.
A'to yetti-yu, to'rt qilding ano,
Natija uch etting bulardin yano(4).
Ne tong, gar ano to'rt qilding muboh
Ki, to'rt o'ldi shar' ichra joyiz nikoh.
Birining mizojini tez aylading,
Aning tab'ini shu'laxez aylading.
Biriga berib lutfi tab'i hayot,
Hayot ahlig'a berding andin najot.
Birin soyir etting, nechukkim samo,
Safo ichra mir'oti getinamo.
Yasoding kasofat birining ishin
Kim, ul bo'ldi bu ishdin asfalnishin
Berib bu tazavvujg'a payvand ham,
Padid aylading necha farzand ham.
Biriga hajar jismidin to'shadur,
Anga naqd balkim jigargo'shadur.
Biriga numu jilvasidin hayot,
Qadi jilvada nayshakar, bal nabot.
Birin lutf aro javhari jon deyin,
Anga obxo'r obi hayvon deyin.
Munga tegru g'ilding marotibnavard
Ki, ochting bashar gulbuni ichra vard.
Ochilg'och bu gulshanda inson guli,
Ne inson guli, bog'i rizvon guli.
Tanig'a sharafdin duvoj aylading,
Boshin ham sazovori toj aylading.
Qilib ko'nglini roz ganjinasi,
Yuzin aylading zot oyinasi.
Anga aylagach nuri husnung zuhur,
O'qubon malak xayli Alloh nur.
Chu bu nav' mavjud qilding ani,
Maloyikka masjid qilding ani.
Qayu ko'zguda tutsa aksing vujud.
Maloyik nechuk qilmag'aylar sujud.
Bosh indurmagan aylab izhori ta'n,
Ne tong ta'm nuni anga tavqi la'n.
Chu berding anga rutba mundoq baland,
Qilib ko'nglini sevmaging arjumand.
Chu ishqing o'ti soldi ko'ngliga tob,
Quyoshning yuzidin ketordi sahob.
Quyoshingg'a xud mone'i yo'q edi,
Hijobi aning o'zlugi-o'q edi.
Chu raf' aylading ul hijobin aning,
Fuzun aylading ishq tobin aning.
Seni ko'rди har yonki soldi ko'zin,
Chu bori sen o'ldung, iturdi o'zin.
Ajab holkim, bo'lsa ayni shuhud,
Chiqorg'oy birov jonidan shavqi dud.
Zihi turfa ma'shuqi oshiqnavoz
Ki, qilmoqqa o'z husnini jilvasoz.
Karam birla xalq aylagay olame,
Bu olamda maqsud anga odame.
g'araz odame anga olam tufayl,
Nekim g'ayri olamdur, ul ham tufayl.
Kishi ko'rmamish hargiz andoq kishi

Ki, oshiqqa oshiqlik o'lg'ay ishi(5).
Yaqin anglasam g'ayr bordur adam,
O'zung oshiqu ishqu ma'shuq ham.
Chu ma'shuqu oshiq sen o'ldung tamom,
Sanga ishqu ushshoqdin vassalom.

II

Munojot ul Karimi Xalloq va mukarrami alal-itloqqakim, karamining "kof"i sarkashlik bila yozuq "qof"ini yerga past qilur va "ro"si royi olamoro bila ma'siyat "ayn" in ko'r etar va "mim"i lutfi emim bila xato xattig'a afv raqami chekar va o'z jurmi oloyishin demak va bahri g'ufironidin amon istamak

Lakal-hamd, yo Akramal-Akramin,
Karam ahlin etgan gadoyi kamin.
Karim o'lsa olamda har nav' shoh,
Anga sen karam qilding ul dastgoh.
Karamdin kishi qayda sochqay diram,
Diram sen anga qilmog'uncha karam.
Karam ahli gar sohibi toj erur,
Ki, xoni navolingg'a muhtoj erur.
Anga sen xazoyin eshigin ochib,
Chu sochmoqqa amr aylabon, ul sochib.
Bas, ul filhaqiqat karamkesh emas,
O'zung Mukrim, ul bir sabab besh emas.
Chu sen Mukrim, ahli karamdur sabab,
Desam Akramul-Akramin ne ajab.
Munga o'zga ma'ni dog'i bordur,
Akobir so'zidin namudordur
Ki, ayni karamdin qachonkim Iloh,
Gunahkordin o'tkarur bir gunoh.
Karam fartidin budur oning ishi,
Kim ul ishga o'zga tutulmas kishi.
Ulusqa agar ul gunoh ishdurur,
Qiyomatqacha afvu baxshishdurur.
Bu yanglig' karamdin rasuli amin
Seni etmish ul Akramul-Akramin.
Ilohiy, alarkim gunahkor ekin,
Sen o'tkarmagan ne gunah bor eking'
Chu har mujrimekm, sen etting karam,
So'rulmas hamul jurm ila o'zga ham.
Agar afv birla karam budurur,
Bori xalqning jurmi ma'fudurur.
Sangakim karamdur bu g'oyatqacha
Kim el ma'fu o'lsa nihoyatqacha.
Chu daryoyi rahmatqa solg'anda mavj,
Quruq qolmamish ne hazizu ne avj.
Necha menda jurm o'lsa behad padid,
Ne yanglig' bo'la olg'amen noumid.
Necha ma'siyatdin tabahkormen,
Nihoyatdin ortuq gunahkormen.
Qadimni xijolat yuki xam qilib
Anga jurm sarborliq ham qilib.
Tutoshib vujudumg'a hirmon o'ti,
Ne hirmon o'ti, balki isyon o'ti.
Bu isyon o'ti ichra kuymak aro,
Bo'lub dudidin ro'zgorim qaro.
Ne isyon o'ti, balki otashkada,
Anga hema bu jismi mehnatzada.
Ne otashkadakim tomug'din nishon,
Zabonalari ko'kka otashfishon.
Gunah shu'lasin chun chekib ul tomug',
Kuyub abri rahmat nechukkim momug'.
Sharardin kavokib yuzi o'rtanib,
Ne kavkab, maloyik pari cho'rganib.
Qarortib tutun charx javfin tamom,
Zamona qo'yub oning otini shom.
Demay shom, mehnat palosi deyin,
Jahon kiydi motam libosi deyin.
Gunahda meni o'tlururga qazo,

Kiyib dahr shaxsi libosi azo.
Ichin ham qaro qayg'u g'amnok etib,
Yaqosin dog'i subhdin chok etib.
O'kush tiyraliklar aro turfa boq
Ki, charx etti mushkum savodini oq.
Savodim bayozig'a so'rsang dalil,
Yerur shomi isyong'a subhi rahil.
Fano paxtasi bil namudor anga,
Kafan rishtasi angla har tor anga.
Ajal xaylig'a chun hujum ortibon,
Adam sori har toridin tortibon.
Nechuk bo'lmay ohimdin otashfishon,
Menikim ajal eltgay mo'kashon.
g'amim yo'qtur o'lmakda emgak uchun,
Nedinkim tug'ar kimsa o'lmak uchun.
Va lekin bu jonimg'a emgakdurur,
Ki asru yomon nav' o'lmakdurur.
Munga tegru andinki, o'zni bilib,
Zalolat aro umr zoyi' qilib.
Nafas urmay aylar zamon xiyralik
Ki, topmay ko'ngul ko'zgusi tiyralik.
Qadam urmayin g'ayri berohg'a
Ki, andin tushub bosh tuban chohg'a.
Tunu kun xarobot aro mayparast,
Qilib o'zni isyon mayi birla mast.
Musallo garavda mayolo bo'lub,
Rido go'shasi bodapolo bo'lub.
Bo'lub maykada dayri zulmat asos,
Men anda qari gabri haqnoshinos.
Agar muncha yuz bo'lsa rasvolig'im,
Siyahro'lug'u besaru polig'im.
Vale sendin uzmaymen aslo umid
Ki, ermon karam bahridin noumid.
Bu dargohda har kim gunahkorroq,
Inoyat qilurg'a sazovorroq.
Muni anglag'ach bo'ldi holim taboh
Ki, ummid ila ko'prak ettim gunoh.
Yeshittimki, Horuni daryoato
Demishkim, chu afv aylasam bir xato.
Agar bilsalar xalqkim begumon,
Ne chog'lig' toparmen farah ul zamon.
Toparg'a inoyat bila parvarish,
Ulus qilmag'ay jurmdin o'zga ish.
Ilohiy, tuman ming bu Horun kibi,
Ne Horunki, Ashku Faridun kibi.
Sening dargahingda ne bo'lg'ay xase,
Demay xaski, ul xasdin o'ksuk base.
Alar qilsalar muncha arzi karam,
Bu ma'razda ne nav' atay seni ham.
Alar gar shah o'lsa, gadomen yamon,
O'lar vaqti soyil hamon, shah hamon.
Yorurda quyosh partavidin saro,
Qachon farq o'lur fahm zarrot aro.
Qilur vaqt bu zarralarg'a karam,
Navoiyg'a lutf ayla bir zarra ham.
Sazo andin ar jurmu pindor erur,
Sen ul qilki sendin sazovor erur.
Xato aylaganni hisob aylama,
Xatosig'a loyiq azob aylama.
Karam birla jurmini kam aylagil,
Garu ul qildi kamm, lek karam aylagil.
Agar qilmading zuhdu toat nasib,
Habibingdin etgil shafolat nasib.

III

Ul Rasuli amin na'tikim, risolat xutbasida muborak alqobi sayyid ul-mursalin keldi va ul shafe' ul-muzannibin vasfikim, humoyun sifoti "Va mo arsalnoka illo rahmatan lil-olamin" yozildi, alayhi afzalul- salavot va akmalut - tahiyot

Zihi anbiyo xaylining sarvari,
Boshing uzra sarxaylliq gavhari.
Demay anbiyo qavmu xayling sening,
Bori ofarinish tufayling sening.
Tutub gavhari zoting avval vujud,
Bo'lub so'ngra mavjud budu nabud.
Zamoneki nurungg'a bo'lmay zuhur,
Ne zulmat bo'lub zohir ul dam, ne nur.
Chu Haq aylab ul nurni sham'i jam',
Aning nuridin yorutub jam'i sham'.
Bu mash'al chu o'z shu'lasin yorutub,
Rusul sham'i andin yorug'luq tutub.
Demaykim rusul, har nekim topti ruh,
Bu kibritdin borcha topib futuh.
Ne kibrit, gugirdi ahmar ham ul.
Ne gugird, iksiri akbar ham ul.
Vujudingdin aylab qazo kimiyo,
Misin oltun aylab bori anbiyo.
Bu sabqatki, zotingg'a berdi Ahad,
Sanga Bul-bashar tong yo'q o'lmoq valad.
Atoliqqa suratda payvand erur,
Vale asli fitratda farzand erur.
Ajab yo'q sen o'lmoq ato, ul sabiy,
Bu ma'nig'adur dol "Kuntun-nabiy"(1).
Qachonkim, valad bo'lsa Odam sanga,
Bas ahfod erur o'zgalar ham sanga.
Xiradg'a solib ajz zoting sening,
Xirad ahlig'a mu'jizoting sening.
Chu Musog'a(2) "Tavrot" etib Haq bayon,
Sanga ul bayon ichra mu'jiz ayon.
Bo'lub chunki Dovud(3) qismi "Zabur",
Sening mu'jizing anda aylab zuhur.
Chu Isog'a(4) "Injil"(5) nozil bo'lub,
Haq anda sifotingg'a qoyil bo'lub.
Kalomeki sendin topib intizom,
Aning lafz bar lafzi mu'jiznizom.
Nechakim kutubi osmoniy kelib,
Borisinda sendin nishoniy kelib.
Bo'lub chun zuhuri valodat sanga,
Bo'lub fosh nuri saodat sanga.
Aning partavidin nechukkim quyosh,
Madoyin bo'lub Makka(6) ahlig'a fosh.
Sujudungg'a butlar bo'lub yerga past,
Aningdekki, but ollida butparast.
Angakim sanga berdi mundoq vujud,
Bu shukronag'a sen ham aylab sujud.
Seni chunki sojid qilib kirdigor,
Anga sajda qilmoq bo'lub oshkor.
Sening tug'mog'ing ravshan aylab jahon
Aningdekki, tuqqay quyosh nogahon.
Bu ishtin falak topqach ogohliq,
Sanga shahlar uzra berib shohliq.
Falakka bu baxshish qilurg'a ne had,
Seni Haq shah etmish azal to abad.
Guvoh o'ldi toji futuvvat munga,
Dalil o'ldi muhri nubuvvat munga.
Bu muhreki naqshin tutub ul kitif,
Quyosh ichradur axtari munxasif.
Ne axtarki, bir xotam etmish nishon,
Yadulloh(7) aro xotam o'lg'on nihon.
Vujudungni chun qildi Haq ganji roz,
Haqiqat duru la'lidin yo'q majoz.
Qilib fosh mahfuzi asror fanin,
Zaruratki muhr etti o'z maxzanin.
Demay jismkim, ganji shohiydur ul,
Ne xotam, nigini ilohiydur ul.
Angakim ilik bersa mundoq nigin,
Niginida tong yo'q zamonu zamin.

Gini yo'qki, oy uzra piroyadur,
Quyosh ustida mushkkin soyadur.
Quyoshning chu man' ayladi soyani,
Nedin soya kasb etti bu poyani.
Chu sham'ingning o'ldi adam soyasi,
Nechuk bo'ldi bu soya hamsoyasi.
Qilib har kun ul soyag'a rashk fosh,
To'kar sarg'arib, titrab ashkin quyosh.
Quyoshingg'akim banda yuz badrdur,
Iki zulf iki laylatul-qadrdur.
Demay zulf, iki gesuyi anbarin,
Qarorib alar atridin mushki Chin.
Sabo Chin(8) sari andin eltib shamim,
Bo'lub Chin dog'i nofai mushkin nasim.
Nedin bo'ldi Chin nofasi mushkfom,
Bulardin agar qilmadi mushk vom.
O'rulganda topib chu tobu shikanj,
Iki anbarin af'i, ul jism ganj.
Qachonkim tarar chog'da tobin ochib,
Sabo bargi gul uzra sunbul sochib.
Yuzung sunbuli anbarinfom aro,
Saodat tazarvi tushub dom aro.
Qushekim sanga bastai dom emish,
Azozildek faruxanjom emish.
Ayog'ingg'a tayreki afgandadur,
Agar chug'z bo'lsunki, farxandadur.
Birovkim erur ganj vayronasi,
Ne g'am ajdaho bo'lsa hamxonasi.
Alarkim o'lumga davo qildilar,
Aso tashlabon ajdaho qildilar.
Ochilg'och kalomingdin obi hayot,
Ani to'rt burqa'g'a soldi uyot.
Chu habli matining ayon qildi zo'r,
Munung ayladi ajdahosini mo'r.
Ne Muso-yu, Isoki, bori milal,
Chu shar'ing ayon bo'ldi topti xalal.
Zihi oftobi risolatpanoh
Ki, anjumdek etting rusuldin sipoh.
Vale chunki xurshiding etti zuhur,
Kavokib sipohin nihon qildi nur.
Nekim charxu anjum sanga jilvagoh
Ki, jilvang chog'i Arsh(9) o'lub xoki roh.
Rikobingda chovush o'lub Jabrail.
Bu ma'nig'a me'roj shomi dalil.

IV

Ul humoyi balandparvoz tayronining sur'ati ta'rifidakim, me'roj shabistonida ko'zi nargisi bila ko'ngli g'unchasi "mozog'al-basaru va mo taro" jo'yboridin shodobdurur va taqarrub ayvonida muqavvas qoshlari "B qoba qavsayni av adnoB" e'tiboridin bahrayob

Ne shom ul shabistoni farxundafol,
Bulub ofarinish uzorig'a xol.
Demay xolkim, gesuyi mushkrez,
Qilib ofarinish uza mushkbez.
Chu oning bo'lub oshkoro isi,
Jahonni tutub mushkisoro isi.
Taaniy bila junbish aylab nasim,
Yoyib mushk zimmida avroqi sim.
Ne simin varaq, balki yuz lam'a nur,
Qilib ul shabistonda har yon zuhur.
Ul anvordin jirmi g'abro yorub,
Ne g'abro, shabistoni xazro yorub.
Falak gulshani ravza bo'stonidek,
Sipehr axtari xuld rizvonidek.
Maloyik inib ravshan axtar kibi,
Uchub dahr davrida shabpar kibi.
Bu qushlar jinohi yeli chun yetib,
Shayotin g'uborini barbod etib,
Bu yanglig' kecha ul charog'i sipehr,

Yuzi toza gulbargi bog'i sipehr.
Quyoshdek ulusdin nihoniy bo'lub,
Yeri hujrai ummahoniy bo'lub
Ki, nogoh choqildi bir tez barq
Ki, ofoqni qildi nur ichra g'arq.
Demay barqkim, toyiri barqsayr,
Qo'lida bir ul nav'kim barqtayr.
Biri Arsh ayvonining toyiri,
Biri xuld bo'stonining soyiri.
Anga Sidra koxi navogoh o'lub,
Munga ravza bog'i charogoh o'lub,
Kelib hosilan Jabraili amin,
Yetib turfa tovusi xuldi barin.
Buroqi(1) sabuk sayri qudsiy sirisht.
Bo'lub jilvagohi riyozihisht.
Falak sayridin tez orom anga,
Ming illiq falak sayri bir gom anga.
Qayonkim solib gom payki nazar,
Yuz oncha qilib gomi oning گزار.
Chu yetti payomovari rahnavard,
Bo'lub jabhadin xoki dargahnavard.
Yuzin mehrdek aylagach xoksud,
Habibig'a yetkurdi Haqdin durud
Ki, hijron bisotin tay etmak kerak,
Qo'pub Haq visolig'a yetmak kerak.
Yeshitgach bu so'z soyiri charxgom,
Ravon qo'pti bo'lmoqqa gardunxirom.
Chekib qosid ul raxshu aylandurub,
Safar sozni qo'ldab, otlandurub.
Chu otlandi rokib, nechukkim daraxsh,
Burun surdi Baytul-haram(2) uzra raxsh.
Yana po'yada qo'ydi Aqsog'a yuz,
Ne Aqsog'a yuz, charxi a'log'a yuz.
O'tub hamli avvalda bu bog'din,
Yelu o't bila suvu tufrog'din.
Chu javlongahi bo'ldi bu tiyra farsh,
Burun hamlada farshdek qoldi Arsh.
Falakdin demay o'tmak oson edi,
Quyig'i tihi birla yakson edi.
Burung'idakim oyg'a qildi vido',
Qamar manzili bo'ldi taqtash-shio'.
Chu kasb etti ul nuri joviddin,
Qamar poyasi o'tti xurshiddin.
Chu raxshi ikinchiga urdi qadam,
Atoridg'a(3) sindi davotu qalam.
Ko'rub ummiyi ilmlar maxzani,
Ravon ilm kasb etmak o'ldi fani.
Uchunchi sori chun shitob aylabon,
Falak Zuhrag'a(4) ehtisob aylabon.
Yo'lidin qochib zohir etmay surud,
Ravon yoshurub chodiri ichra rud(5).
Chu to'rtunchi sori takovar surub,
Quyoshqa base sarzanish yetkurub.
Bo'la olmayin ul shabistonda fosh,
Kirib yer tubiga uyotdin quyosh(6).
Beshinchiga chun yetkurub gomni,
Qilib bandai amri Bahromni(7).
Ki, solib ulus tarkidin qing'a tig',
Qilib tark qon to'kmagin bedarig'.
Chu oltinchig'a yetkurub rahbari,
O'qub xutbai davlatin Mushtariy(8).
Duosig'a minbarda chun qo'l ochib,
Boshig'a falak naqdi anjum sochib.
Yetinchiga chun obir aylab samand,
Saodatdin o'lub Zuh(9) bahramand.
Bo'lub daf' aning borcha nahsiyati,
Quli bo'lub aning saodat oti.
Chu aylab sekizinchi sori murur,

Savobit topib maqdamidin surur.
Ochib gullarin ul musamman chaman,
Boshi uzra sochib gulu nastaran.
Hamal chun aningdek topib mehribon,
Kerakmas debon Muso yanglig' shubon.
Bo'lub sadqasi charxi davvor uyi,
Qilib davra, andoqki assor uyi.
Iki paykar ochib duosig'a el,
Tongib xizmatig'a iki yerda bel.
Musharraf qilib chunki xarchangni,
Ochib raxshi temorig'a changni.
Qochib Sher yetgan zamon ul daler,
Qari tulku ul nav'kim yetsa sher.
Bo'lub Xo'shag'a dona gavhar kibi,
Ne gavhar kibi, balki axtar kibi.
Ayog'ig'a Mezon qo'yub boshini,
Adolat yuzidin tuzub toshini.
Chayon no'sh sochmoq qilib ibtido,
Yetib nishining band-banddin judo.
Bo'lub qosh uchidin ishoratnamoy,
Berib qobi qavsayndin mujda Yoy.
Suti O'chkuning shirai jon bo'lub,
Aning qatrası durri g'alton bo'lub.
Yo'li ustida Qubqakim suv sochib,
Sochar vaqti suv yo'qki, inju sochib.
Falak deb damidin tirilganda Hut
Ki, "Subhona hayyil-lazi lo yamut"(10).
Falak bog'i andoq topib zebu far
Ki, bir charx o'lub anda har nilufar.
Chu garm aylabon charxi atlasqa ot,
To'shab atlasin oti ollinda bot.
Chu sayr aylab ul necha toram sori,
Takovar surub Arshi a'zam sori.
Bo'lub muftaxir Arsh aning zotig'a
Ki, na'l aylabon "ayn"idin otig'a.
Berib chunki Kursiga piroyaye,
Urujig'a Kursi bo'lub poyaye.
Munavvar bo'lub Lavh anvoridin,
Qilib shamsa xurshid ruxsoridin.
Qalamg'a yetib maqdamidin kushod,
Yozib chashmazaxmi uchun "in yakod"(11).
Surub barqsayrini jon mulkiga,
Ne jon mulkiga, lomakon mulkiga.
Guzargohi ul damki Rafrat bo'lub,
Yuzidin damo-dam musharraf bo'lub.
O'tub dog'i bir yerga tortib alam
Ki, bo'lmay anga hamrahi hamqadam.
Qolib po'yadin payki aflokgard,
Qadam olmayin raxshi gardunnavard.
Buroqin tushub paykiga topshurub,
Qadamsiz yurub, po'yasiz gom urub.
Ne to'rt asldin ko'ngliga yorliq,
Ne olti tarafdin xabardorliq.
Ham olti-yu ham to'rt mavquf edi,
Aning xotiri birga mash'uf edi.
Bo'yidin vujudi libosin so'yub,
Boshidin taayyun livosin qo'yub.
Vujudin adam gardi aylab sog'inch,
Vujudu adamdin bo'lub ko'ngli tinch.
O'zidin chu jonida qolmay nishon,
Solib o'zni jonon sori jonfishon.
O'zidin o'zin toki qilmay xalos,
Qila olmayin o'zni jonong'a xos.
Chu o'zluqni o'zidin qilib bartaraf,
Qilib jilva maqsud anga har taraf.
Bo'lub raf' o'zluq aro pardasi,
Padid o'ldi vahdat saropardasi.
Niqob anda yetmish ming etti zuhur,

Aning ko'pragi zulmat, ozrog'i nur.
Ki, raf' etti borin hidoyat yeli,
Hidoyat yeli yo'q, inoyat yeli.
Yaqinroq sig'indi visol istabon,
Visol avjig'a ittisol istabon.
Nekim istabon aylar erdi havas,
Tamomig'a Haq yetkurub dastras.
Yorub vasl xurshididin ayn anga,
Muayyan bo'lub qobi qavsayn anga.
Taallumg'a yetmay "shadidul-quvo",
Ko'zi topti "mo zog", o'zi "mo tag'o"(12),
Necha ikilik naqshi nobud o'lub,
Bir-o'q vahdati sirf mavjud o'lub.
Qilib mayl ummat nizomig'a ham,
Yonib "Li maalloh" maqomig'a ham.
Qilib mustami'liqda arzi niyoz,
Topib Haq taolodin ismoi roz.
Agar maxfiy, ar fosh o'lub Haq so'zi,
O'zi aytibu ham eshitib o'zi.
Ko'rub bahri g'ufronni chun mavjnok,
Tilab osiy ummat gunohini pok.
Bu maqsudini arz qilg'on zamon,
Talab birla topmoq bo'lub tav'amon.
Chu topib tilab topmag'onni kishi,
Kirib ko'ngliga avd qilmoq ishi.
Kelib g'unchau bog'i rizvon yonib,
Yetib qatrau bahri Ummon yonib.
Topib har ne maqsudkim istabon,
Bo'lub borcha mavjudkim istabon.
Yonib yuz qo'yub raxshu yo'ldoshig'a,
Tonilmay yetishgach alar qoshig'a.
Aning shavkatin beaded topibon,
Necha Ahmad istab Ahad topibon.
Yana sekribon markabi uzra chust,
Qilib po'ya azmi, nechukkim nuxust.
Falak ahli ichra alolo tushub,
Malak xaylig'a sho'ru g'avg'o tushub.
Maloik tutub yo'l boshin javq-javq,
Tamoshosida borcha ko'nglida shavq.
Jamolig'a chun ko'zlarin ochibon,
Tabaqi nurlar boshig'a sochibon.
Anga nur sochmoqqa monand bu
Ki, sochqay kishi bahri Ummonga suv.
Sochib nuru bori ayog'in o'pub,
Ayog' neki, raxshi tuvog'in o'pub.
Chu bir xayl etib xayrbodig'a mayl,
Yetib, xayra maqdam, debon o'zga xayl.
Bular qilmayin avd, pobo's etib
Ki, bir o'zga xayli maloik yetib.
Malakdin to'lub, baski, har qo'l anga,
Nuzul etgali bog'lanib yo'l anga.
Tuman ming sharor ichra bir lam'a nur,
O'kush xayli nor ichra bir lam'a nur.
Vale nurig'a nordin yo'q gazand,
Bo'lub nor ul nurdin bahramand.
Bu yanglig' kirib xayli aflok aro,
Guzar qilg'ali markazi xok aro.
Boshig'a aning evrulub har falak.
Nechukkim, falak uzra xayli malak.
Charog'ig'a parvonalardek nujum,
O'zin o'rtamaklikka aylab hujum.
Ne parvonakim, borcha sham'in tutub,
Aning mash'ali nuridin yorutub.
Falak ahlin aylab chu nur ichra g'arq,
Falakdin inib yerga andoqki barq.
Guli chun qilib toza bu bog'ni,
Yetib g'ayrati Arsh tufrog'ni.
Tushub bo'lg'och oromgohi visoq,

Yonib payku jannatqa eltib Buroq.
Munungdek safarkim emas xalq ishi
Ki, sharhin aning aylay olmas kishi.
Xiradni ne tong aylasa badgumon
Ki, boshtin-oyoq bor emish bir zamon.
Borib kelmak andoq topib ittisol
Ki, bo'lmoq burun so'ngra lafzi mahol.
Ne yerga yetishgay xirad bilmagi,
Bor ersa borurdin burun kelmagi.
Dame sayr etardin biyik himmati,
Murodini hosil qilib ummati.
Borig'a berib mujdai shodlig',
Gunah intiqomidin ozodlig'.
Navoiyg'a bo'lsa gunah behisob,
Anga ham, gunohig'a ham ne hisob.
Shafe' o'lg'on o'lsa bu yanglig' rasul,
Haq ul nav' ani qilg'on o'lsa qabul,
Ishi necha jurm ichra mushkildurur,
Bag'ishlang'on el ichra doxildurur.
Qachon hojati bo'lg'ay erdi ravo,
Agar topmasa erdi mundoq navo.

V

Bu "Xamsa" takmilidakim, salavoti xamsa adosidek avval fajr sajadotidin "Siyomohum fi vujudhim min asarissujud" zumrasig'a kirildi va zuhr rakaotidin "Varkau maarrokiin" xaylig'a qo'shululdi va asr qiyomidin "Va iqomas-salovot" jamoatig'a yuz qo'yuldi va mag'rib qiroatidin "Iqra' bismi rabbikallazi xalaq" xalqig'a bosh induruldi va emdi isho niyatidin otil tab'ni g'aflat uyqusig'a borg'oli qo'ymayin

Kel, ey tole'i sa'du baxti baland
Ki, sizdin bo'lur odami arjumand.
Angakim tushar qaysingiz soyasi,
Quyoshdin biyikrak bo'lur poyasi.
Angakim yetar ikingizdin madad(1),
Madadkori Haqdur azal to abad.
Karam aylab iki qo'lum qo'ldangiz,
So'z iqlimi sori meni yo'ldangiz.
Bu vodiy aro Xizri(2) rohim bo'lung,
Qayon yuz ketursam panohim bo'lung.
Burundin chu ko'rguzdunguz yorliq,
Base yetti sizdin madadkorliq.
Kichik erkanimdin bo'lub qoshima,
Ulug' muddao soldingiz boshima(3).
Chu olimg'a kelgan biyik tog' edi,
Toshi itigu yo'li bo'rtog' edi.
Bu bo'rtog'liq birla yuz pech anga,
Chiqa olmag'udek kishi hech anga.
Chiqar yo'lida to'rt oromgoh(4),
Beshinchisi maqsad biloishtiboh.
Har oromgohida yuz nav' ranj,
Vale tutqach orom zimnida ganj.
Anga chiqmoq o'lmay kishining ishi,
Magarkim chiqib bir, iki, uch kishi(5).
Manga chunki sizdin madad bor edi,
Ne sizdinki, Tengri madadkor edi.
Chiqorg'a chu qildim azimat durust,
Qadam urdum ul aqba yo'lig'a chust.
Qilay deb maqom ul falakvash sarir,
Itik tosh ayog'img'a erdi harir.
Qadam urmog'im bemadero bo'lub
Kim, ul xora yo'lumda xoro bo'lub.
Qilib tang'a osudalig'ni harom,
Hamul to'rt manzilni qildim xirom.
Yo'lum ichra manzil chu bu to'rt edi,
Chiqorim biyik, o'ylakim o'rt edi.
Solib chun biyik yo'lg'a chiqmoqqa xez,
Makon tay qilib, o't kibi garmu tez.
Ne manzilg'a yetguncha gar ranj o'lub,
Vale bahra manzilda bir ganj o'lub.

Qo'yuldi chu to'rtunchi manzilg'a gom,
Dedimkim, qilay to'rt-besh kun maqom
Ki, yo'l ranjiddin notanumand edim,
Tinorg'a, base orzumand edim.
Necha kunki daf' o'ldi farsudaliq,
Mizojimg'a yuzlandi osudaliq.
Tabiatki xo'yi kasolatdurur,
Taraddud anga sa'b holatdurur.
Xususanki tovsholmish o'lg'ay base,
Qotig' po'yadin tolmish o'lg'ay base.
Besh-o'n kunchakim bo'ldum oromjo'y.
Nishoti mayu nuqldin komjo'y.
Havo andoq aylabdur oni lavand,
Tarab tanbalu, komu g'aflat tanand,
Ki, juz mayli komu murod aylamas,
Qadam yo'lg'a urmog'ni yod aylamas.
Desam azm targ'ibig'a yuz masal,
Aning daf'ig'a ko'rguzub ming hiyal.
Yo'l emgaklarin yod qilg'on zamon,
Bo'lur xotiri azm etardin ramon.
Dame bemayu nuql masrur emas,
Manga oning islohi maqdur emas.
Azimat anga mundin ar qolsa kech,
Ne emgakki chektim, erur borcha hech.
Xususanki zanjirlar birla ham,
Agar cheksalar, yo'lg'a qo'ymas qadam.
Nasihat mizojig'a dargir yo'q,
Kuchum yetmasu o'zga tadbir yo'q.
Yarim yo'lda qolmoq erur mushkil ish,
Manga tushgan ish kimsaga tushmamish.
Bu dostonki surdumkinoyatdurur,
g'araz andin, ushbu hikoyatdurur
Ki, Haqdin ato chu manga bor edi,
Yana baxtu iqbol ham yor edi
Ki, chun "Xamsa" azmin durust ayladim,
Kamargohig'a panja rust ayladim.
Yetishmay ko'p ul ishta panjamg'a ranj,
Nasib o'ldi besh ganjiddin to'rt ganj.
Ne vasf aylayin, chunki har kim yetar,
Taammul agar qilsa, ma'lum etar.
Ki ganj, o'yla yo'qtur Faridung'a ham.
Faridun demay, balki Qorung'a(6) ham.
Va lekin beshinchida tab'i najand,
Necha kun bo'lub lahv'g'a poyband.
Qadah durdig'a qo'l uzotibdurur,
Ayog'i bu loy ichra botibdurur.
Ani tortmog'liqni bu loydin,
Hamul bodai xotiroloydin.
Necha o'z qoshimdin qilurmen xayol,
Xirad ul xayolimni aytur mahol.
Uyekim, vahaldin chekar yuz kishi,
Ani chekmak ermasdurur mo'r ishi.
Bu ishdinki tab'im haroson erur,
Agar Tengri lutf etsa oson erur.
Qachon cheksa oni inoyat qo'li,
Ilayinda ochsa hidoyat yo'li.
Talab yo'lida tolpina, tirmana,
Ne dushvor manzilg'a yetmak yanag'
Chu Haqdin edi ul saodat manga,
Bu dushvor ish ichra jalodat manga.
Bu dam hamki, mushkilrak o'lmish ishim,
Yerur Tengri ollinda-o'q nolishim.
Agar lutfini aylasa yovarim,
Tilimni yozug'larga uzrovarim.
Chekib borcha oludalig'din ayoq,
Tutub bori behudalig'din qiroq.
Nadomat ko'zin ashknok aylabon,
Hamul suv bila g'usli pok aylabon.

Solib ko'ngluma so'z demak niyatin,
Kiyib egnima dog'i so'z kisvatin.
Suxanvarlig' asbobini soz etib,
Duri nazm sochmog'lig' og'oz etib.
Tuzay nazm mulkida shohona bazm,
Hamul bazm sori qilay yona azm.
Bilik taxti uzra chiqib o'turay,
Xayol elchisin har taraf chopturay.
Namudori rasmi rayosat qilib,
Ibo aylaganga siyosat qilib.
Maoniy sipohini jon mulkidin,
Ne jon mulkidin, lomakon mulkidin,
Yasoq birla yetkurtayin favj-favj
Ki, tutsun cherik ne hazizu ne avj.
Yig'ilg'och sipah, tarki bazm aylayin,
Jahongirlik sori azm aylayin.
Solib tang'a so'z javshanu bagtarin,
Qo'yub bosh uza pok nazm afsarin.
Minay ko'shishu sa'y raxshig'a tez,
Sipah ziyatig'a qiloyin sitez.
Yasolni tuzay andoq orosta
Ki, bir tuz chaman sarvi navxosta.
Mamolikki, tab' aylamish erdi fath,
Ul iqlimkim bo'lmamish erdi fath.
Ne iqlim, balkim jahon kishvari
Ki, topmish edi fathi Iskandariy.
Skandardek aylab sipahdorlig',
Sipahni xalaldin nigahdorlig'.
Nechukkim, Skandar(7) kezib xushku tar,
Musaxxar qilay nazm ila bahru bar
Ki, ya'ni chekib xomai xushxirom,
Skandar ishiga qilay ehtimom.
Ilohi Navoiyg'a tavfiq ber,
Qaro shomig'a sham'i tahqiq ber
Kim, ul shomi dayjur ofotidin,
Ne ofotidin, balki zulmotidin,
Chiqorsun Xizr yanglig' obi hayot,
Yetursun Skandar janobig'a bot.
Necha zoyil o'lsun hayoti aning,
Tirilsun bu dam bori oti aning.

VI

So'z ta'rifida bir necha so'z kim, ofarinish daryosidin burung'i chiqqon gavhari serobdurur va xilqat sipehridin avvalg'i tulu' etgan axtari purtob va bu munosabat bilan hazrati shayxi Nizomiy qaddasa sirrahu maddohlig'ikim, bu axtarning sipehri gardoni ul erdi va bu ta'rif bila Mir Xusrav navvara marqadahu avsofikim, bu gavharning daryoyi

Ichar xayl so'z bodai sofini,
Demak farz keldi so'z(1) avsofini.
Budur vasfi ichra kamolin demak
Ki, bo'lmas kamolini vasf aylamak.
Bu ta'rif anga bas muvajjahdurur
Ki, ta'rif etardin munnazahdurur.
Biyikrak maqom ichra aflokkin,
Ne aflokkin, vahmu idrokkin.
Ul avj uzrakim sochilib so'z duri,
Surayyo kelib anda tahtas-sari.
Vujud ichra olamg'a sabqatnamoy,
Sharaf birla Odamg'a rif'atfizoy.
Gar ul bo'lmasa kimsaga yo'q sharaf,
Aningdekki, gavharsiz o'lg'ay sadaf.
Sadaf to guhar anda pinhon erur,
Aning xozini bahri Ummon(2) erur.
Guhardin chu xoli bo'lur ul sadaf,
Yerur teng ulu bir qurug'on kashaf.
Bashar zotida javhari jon ham ul,
O'luk jismida obi hayvon ham ul.
Bukim javhari jon dedim otini,
Qilay jon bila bu so'z isbotini.

Chu jism ichra jon yo'qtur, ul yo'qdurur,
Yana jong'a onsiz bu hol-o'qdurur.
Bashar xaylig'a til tutulg'on zamon,
Tiriklik hamon keldi o'lmak hamon.
Bu hamkim dedim obi hayvon ani,
Quloq tutki, sharh aylay oson ani.
O'luk tirguzur bo'lsa hayvon suyi,
Qilur ham bu ishni dami Isavi(3).
Qayu kimsakim, so'z berur jon anga,
Qilur jon fido obi hayvon anga.
O'lukka gar andin erur joni pok,
Va lekin tirikni ham aylar halok.
Gahi masjid ichra alolo solib,
Xarobot aro goh g'avg'o solib.
Ham ul charx bahrig'a durdonadur,
Ham ul bahru gavharg'a afsonadur.
Bashar tab'ining ishvagar dilbari,
Nazardin nihon, ul sifatkim pari.
Dilorolig' anda jahon dar jahon,
Latofat ani ko'zdin aylab nihon.
Vale gar tilab xalq ofatlarin,
Kiyib savt ila harf kisvatlarin.
Hulalkim jamolin mushakkal qilib,
Ma'oniy duridin mukallal qilib.
Yuziga berib zeb san'at bila,
Solib zulfig'a tob diqqat bila.
Berib nuktadonlig' fasohat anga,
Yasab nuktaronlig' balog'at anga.
Lutufdin yuzin aylab orosta,
Bo'lub, o'ylakim mohi nokosta.
Og'iz ravzanidin xirom aylasa,
Quloq hujrasig'a maqom aylasa.
Ne o'tlarki solg'ay jahon ichra ul,
Jahon ichra yo'q, insu jon ichra ul.
Bu hol o'lsa minbar uza oshkor,
Vara' ahlining ko'nglin aylab figor.
Biri nolai dardnok aylabon,
Biri dalqi pashmina chok aylabon.
Bu yanglig'ki, sharh ayladim mojarro,
Agar zohir o'lsa xarobot aro,
Bir o't durdkashlarg'a solg'ayki dahr,
Topa olmag'ay shu'ladin o'zga bahr.
Ko'kusga qoqib yumrug' o'rnig'a tosh,
Urub yer uza bo'rk o'rnig'a bosh.
Damekim, anga zohir o'lmay vujud,
Gum erdi adam ichra budu nabud.
Ne bu yeti qandili volo edi,
Ne to'quz sipehri muallo edi.
Adam erdi har neki mavjud erur,
Juz ul zotkim, foyizi jud erur.
Ham ul vahdati sirf bo'stonidin,
Ne bo'ston, haqiqat gulistonidin.
Burunroq nasimeki urdi nafas,
Yeshitgil nafaskim, so'z erdiyu bas.
Ochildi chu ul yel dam urdi nuhuft,
Adam ichra yuz g'unchai noshukuft.
Qayu g'unchakim, gulshani koinot,
Bu jonbaxsh yel birla topti hayot.
Nima ofarinishda tutmay o'run
Ki, tebranmish o'lg'ay bu yeldin burun.
Qayu vardkim, keldi anbarshamim,
Ani bilki ochmishdurur bu nasim.
Magar bo'ldi Ruhul-quds hamrahi,
Va yo keldi anfosi Ruhullahi.
Aning birla koni maoniy kutub,
Yo'q arziy kutub, osmoniy kutub.
Necha qidmati ortuq andozadin,
Vale dam-badam tozaroq-tozadin.

Jahon gulshani ichra bu toza gul,
Quyosh vardidek oliy ovoza gul
Ki, andindurur dahr bog'ig'a atr,
Bori ofarinish dimog'ig'a atr.
Vale voqe' o'lmish tafovut base,
Biri gulbun o'lmish, yana bir xase.
Bu gavhardin o'ldi to'la g'arbu sharq,
Vale topti qiymatda bisyor farq.
Birovga yetishgonga qiymat pashez,
Yana birga qiymat kelib ganjxez.
Bu ganj olgon ul nodiri fard6 erur
Ki, ganji aning Ganjaparvard erur.
Ham ul ganjrezu ham ul ganjposh,
Bo'lub bazlidin dahr aro ganj fosh.
Nechakim ochib ganj to'kmakka qo'l,
Vale maxzani roz ganjuri ul.
Aning ganjidin har diram axtare,
Yashil kup anga gunbadi axzare.
Kup ostidag'i xishti qursi qamar,
Vale boshida tashti zarrini xur.
Qazo qismidin yetmayin ranj anga,
Bu yanglig' ne bir ganj, besh ganj7 anga.
Tutub ganji bu charxi nuh toqni,
Nechukkim, quyosh nuri ofoqni.
Bu yanglig'ki ganji maoniy to'kub,
Jahon ahlig'a jovidoniy to'kub.
Bu besh ganjidinkim jahondur to'lo
Ki, ko'k javfida dog'i yo'qtur xalo.
Yo'q ulkim, jahonni to'lo aylamish
Ki, gardunni ham imtilo aylamish.
Kelib tab'i garduni oliy asos,
Maoniy duri anda anjumqiyos.
Bu gardun aro tab'i xurshid o'lub,
Aning nuri olamda jovid o'lub.
Shihobi qalam, chunki aylab tarosh,
Topib safhai mehr andin xarosh.
Atoridki, mavloyi dargahnishin,
Qachon xoma yo'nsa bo'lub rezachin.
Falak ud so'zida axgar qilib,
Maloik ani udi mijmar qilib.
Ne kog'azg'akim, kilki gavharfishon,
Qilib mehri zarkash anga zarfishon.
Yetib anda oltinchi ko'k zevari,
O'pub boshig'a sanchibon Mushtari.
Falak ahli ul noma ko'rgan zamon,
Boshi uzra misvoke aylab gumon.
Quyosh chunki nur anglamay aynidin,
Ani yorutub gardi na'laynidin.
Bo'lub so'z mayig'a chu hushi garov,
Anga jur'akash yo'q, magarkim birov.
Birov yo'qki, hinduyi la'bovari,
Ne hinduki, joduyi donishvari.
Ne joduki, donoyi hikmatmaob,
So'zi nazm devonidin intixob.
Chuchuk nuktadin yopishib nomasi,
Magar nayshakardin bo'lub xomasi.
Anga xoma no'gi qaranful kibi,
Va yo sarvinoz uzra sunbul kibi.
Gah ul sunbuli tar qaranful sochib,
Qaranful dog'i goh sunbul sochib.
So'z ichra anga tezbozorliq,
Bu bozor aro turfa attorliq.
Valek ul do'koneki mavjud anga,
Sutunu eshik-sandalu ud anga.
Bu attorliqda maqosid bilib,
Ani doli donish Atorid qilib.
Qachon xoma dastonsaro aylabon,
Savodi jahonni qaro aylabon.

Chu Hindustondin surub doston,
Qilib dahri dag'i Hinduston.
So'zi shohidi majlisoroyi Hind,
Bu majlis ichida o'zi royi Hind.
Demay roy ani, balki yuz Kedu roy,
Sazodur anga xokro'bi saroy.
Bu yerga chekib poya xusravlug'i,
Biyik avjida mehr partavlug'i
Ki, donish savodida har kimki shoh,
Aning xizmatida bo'lub xoki roh.
Nizomiycha gar nazmi cholok yo'q,
Chu el muncha cholok yo'q, bok yo'q.
So'z avjida gar ul mahi xovariy,
Bu gar yo'q mahi xovariy, Mushtariy.
Aning la'lida gar duraxshandaliq,
Munung dog'i durrida raxshandaliq8.
Gar ul rahrav o'lsa, bu payrav kelib,
Gar ul shoh, bu dog'i xusrav kelib
Ki, jannat alar maskani to abad,
Navoiyg'a ma'nilaridin madad.
Yana ham qilib naqdjo'lug' ado,
Bu savdog'a urdi qadam har gado.
Vale har biriga bir ofat yetib
Kim, ul kom tahsili man'in etib.
Aningkim bo'lub nazm piroyasi,
Bu savdoni qilmoqqa sarmoyasi.
Topib juz'e sud birla surur,
Solib ko'ngliga ul sururi g'urur.
Tajovuz qilib ajzu insofdin,
Qabartib o'zin da'viyu lofdin.
Chu tarki adab zul etib iqtizo,
So'z ayturg'a tavfiq bermay qazo.
Agar naqd ila bo'lsa ham borliq,
Anga xalq qilmay xaridorliq.
Ne qog'azdakim nukta aylab raqam,
Raqam qilmay oni yana kimsa ham.
Kishi naql qilmoqqa chekmay nasaq,
Bo'lub ul varaq raml chekkan varaq.
Bu xayl ichra bir nomurode edi
Ki, tahrir qilg'on savode edi
Ki, garchi yuzi zebdin erdi fard,
Niyoz ohidin lek topti navard.
Bu ma'nidin ar zulmat, ar nur erur,
So'zi goh tillarda mazkur erur.
Chu ul choshnig'a musharraf bo'lub,
O'zi jargaliklardin Ashraf9 bo'lub.
Bular chun adam sori ko'chmish edi,
Degil masnaviy oti o'chmish edi.
Hamul bog' aro gul yo'qu bo'yi ham,
Qurumish edi ul arig' suyi ham.
Bihamdillah, ul gul topib rangu bo',
Bir oqqan ariqqa yana oqti suv.
VII

So'z durlari nazmida nizomiynizom va takallum gavharlari intizomida xusravkalom Nizomiy bila Xusrav qoyim maqomi, ya'ni hazrati maxdumiy mavlono Nuriddin Abdurahmon Jomiy(1) madda zilluhul-oliy alo maforiqi farqat-tolibin janobida arzi niyoz qilmoq va izhori

Birov oldi so'z kishvarin yakqalam
Ki, qildi qalamni sutuni alam.
Qo'lig'a olib nayza o'rnig'a kilik,
So'z iqlimini sarbasar qildi milk.
Bilik avjining mehri toboni ul,
Qayu mehr, so'z jismining joni ul.
Chu sur'at aro o't sochib xomasi,
Yana garm o'lub nukta hangomasi.
Hamul o'tqakim, nazm sham'in tutub,
Maoniy shabistonini yorutub.

Chu tab'idin oqib maoni suyi,
Kelib chashmai zindagoni suyi.
Hamul chashmadin chun su bermak tuzub,
Suxanvarlik o'lgan tanin turguzub.
Chu istab tarab tab'i ozodasi,
Quyub nazm jomig'a so'z bodasi.
Aning jur'asi elni mast aylabon,
Demay mastkim, mayparast aylabon.
Ne jomeki, may jur'asidin name,
Tarashshuh qilib, mast o'lub olame.
Bu yanglig'ki jomi maoniy tutub,
Malak xaylig'a do'stgoniy tutub.
Bo'lub chun aning jomidin jur'achash,
Bo'lub charx so'filari jur'akash
Ki, mash'uf o'lub jomi mastonag'a,
Garov aylabon xirqa mayxonag'a.
Yangi oyni jomi hiloliy qilib,
Nechakim to'la bo'lsa xoli qilib.
Janohayn o'lub sukrdin xokro'b,
Gahi dastafshon, gahi poyko'b,
Bu nav' o'lsalar Arshi A'zam eli,
Ne bo'lg'ay, xayol ayla, olam elig'
Chu ul jomdin obi hayvon topib,
O'ni jon berib, gar biri jon topib.
Dema jom ila mayki, nazmi ravon,
Yeru ko'k elin ayladi notavon.
Qayu nazm, balkim jahon ofati,
Jahon ofati yo'qki, jon ofati.
Yeshitmakligi zavqnok aylabon,
Vale darki ma'ni halok aylabon.
G'azal dardu so'zini, vah-vah, ne dey,
Desa masnaviy, Alloh-Alloh, ne dey!
Agar nazmdin borcha uslub anga,
Bori bir-biridin erur xo'b anga.
Vale masnaviy o'zga olamdurur
Ki, ta'big'a holo musallamdurur.
Bo'lub jilvagar tab'i ko'zhusida
Ki, sabb ayladi "Xamsa" o'trusida.
Yerur andin ortuqki, o'ksuk emas,
Yel andin der ortuqki, o'ksuk demas.
Aning baytig'a gar fuzundur adad,
Vale yo'qturur munda ma'nig'a had.
Necha anda durji daqoyiqdurur,
Vale munda durri haqoyiqdurur.
Bo'lur oni bahru muni kon demak,
Ani ko'ngul, ammo muni jon demak.
Burun jilva aylab ayon "Tuhfa"si,
Berib olam ahliga jon tuhfas.
Yana "Subha"3 jon rishtasin tor etib
Ki, har muhra bir durri shahvor etib.
Chu Yusuf4 so'zin oshkor aylabon,
Zulayho kibi elni zor aylabon.
Chekib xoma "Layliyu Majnun"5 sari,
Yuz ofat solib tog'u homun sari.
Bu damkim qilib xomasin durfishon,
Skandar hadisidin aytur nishon.
Shak ermaski, fath aylabon xushku tar,
Skandar kibi olg'usi bahru bar.
Bukun komil ul nav' mafhum emas,
Burun bor ekan dog'i ma'lum emas.
Birov ko'ngli ollindakim sofdur,
Agar zarkash, ar bo'ryobofdur.
Agar bo'lsa o'z fannida bebadal,
g'animatdur ul borchag'a filmasal.
Birovkim anga nafas qudsiysifot,
Nafas birla o'lganga bergay hayot.
Qayu kimsakim ahli idrokdur,
Anga jon fido qilsa ne bokdur.

Agar nuktai jonfizosi aning,
Bu nav' o'lsa, yuz jon fidosi aning.
Alo, toki jon bo'lg'ay inson bila,
Tirik bo'lg'ay inson dog'i jon bila.
Hadisini el jonig'a voya qil,
Hamul voyadin jong'a sarmoya qil.
Bu sarmoyadin bizga kome yetur,
Labolab mayi vasli Jomiy yetur
Ki, Jomiyg'a o'zni qilib jur'akash,
So'z aylay ado, mastu devonavash.

VIII

Inoyat quyoshi vasfidakim, fayz matla'idin tulu' etsa, tarbiyati xorani yoquti obdor va la'li otashin qilur va hidoyat sahobi ta'rifidakim, jud havosidin irtifo' tutsa, taqviyatidin tufroqtin lolai serob va guli otashin ochilur va o'zining ko'ngli xorasi ul quyosh partavin topqonin demak

Birovkim, erur yovar iqbol anga,
Ne ish qilsa farxundadur fol anga.
Qayu ishgakim royi ozim bo'lur,
Zafar yoru davlat mulozim bo'lur.
Agar qilsa xarmuhra daryo'za ul,
Bo'lur kirsa ilgiga feruza ul.
Tikon sorikim qo'l uzotur nuhuft,
Qo'lig'a kirar g'unchai noshuguft.
Agar oyg'a tushsa ko'zi, kun bo'lur,
Qadam qo'ysa tufroqqa, oltun bo'lur.
Qaro af'i ar yetsa oning qo'li,
Bo'lur komi gulchehraning sunbuli.
Bulut boshig'a yetsa yomg'ur sochar,
g'alatdurki yomg'ur sochar, dur sochar.
Vale ish kerak bo'yla farzonag'a,
Bu yanglig' atoyoda shukronag'a
Ki, forig' bo'lub xalq bedodidin,
Farog' istamay dodgar yodidin.
Jafosi aning do'stg'a yetmagay,
Qayu do'st, dushmang'a javr etmagay.
Demay javrkim, qilsa a'dosi javr,
Anga bo'lmag'ay tortmoq kiyna tavr.
Jafo o'trusida vafo aylagay,
Va gar buxl ko'rsa ato aylagay.
Necha topsa dunyo mato'ig'a kom,
Aning hifzig'a qilmag'ay ehtimom.
Dema, Haq nekim yetkurur naylagay,
Borin Haq rizosida sarf aylagay.
O'ziga aro yerda ko'rmay vujud,
Bu shukronag'a Haqqa etgay sujud.
Atoyoni anglab, musabbib ishi,
O'zin bilmagay o'rta yerda kishi
Kim, o'truda yetgay aningdek futuh
Ki, sharhig'a berdim yuqorroq vuzuh.
Bulut elga durdin atokesh emas,
Haq ehsonidur, ul sabab besh emas.
Tugangach sochar fayz amtor anga,
Havoda yana bormu osor angag'
Shukufa chog'i yelki sochqay diram,
Bo'lurmu demak yelni sohibkaramg'
Qazodin anga har ne marqum erur,
Chu tutti vujud o'zga ma'dum erur.
Manga Tengridin bo'ldi ro'zu bu kom
Ki, har ishgakim ayladim ehtimom,
Husulig'a oning uzotquncha qo'l,
Suhulat bila qo'pti ollimdin ul.
Murodim agar xorabunyod edi,
Bo'lub gard ollimda barbod edi.
Yo'lumda nekim ajdaholiq qilib,
Qo'lumda madadg'a asoliq qilib.
Buzug' soyasida qilib daf'i ranj,
Tushumg'a kirib maxfi ollinda ganj.

Ko'rub Tengri lutfin falak chog'liq,
Nechuk qilmay o'truda tufrog'liq!
Necha shukriga sajda qilsam najand,
Meni chunki aylar falakdin baland.
Sujud ichra bu sud tutsa vujud,
Yerur bevujud ulki qo'yg'ay sujud(1).
Bu mujmalki kilik etti ta'vil ani,
Yeshitsang qilay emdi tafsil ani.
Borin aytmoq gar emas dilpazir,
Vale sharhi maqsuddin yo'q guzir
Ki, chun Haqdin o'ldi inoyat manga,
Karam ayladi benihoyat manga.
Ulug' komlardin edim baxtiyor
Ki, yo'q erdi anda manga ixtiyor.
Ne tong bo'lsa ko'pdin-ko'p ar qayg'uluq,
Tama' bo'lsa kimga ulug'din-uluq.
Va lekin ne g'am Tengri aylab karam,
Ulug' muddao bersa, maqsud ham.
G'arazkim, chu nazm o'ldi tuhmat manga,
Yoyildi jahon ichra shuhrat manga.
G'azal tarziga avval aylab sitez,
Jahon ichra soldim ulug' rustaxez.
O'qur vaqti ahli salomat muni,
Ko'rub olam ichra qiyomat kuni.
Har asnofi zikri emas sha'nima,
Bilur har kishi boqsa devonima(2).
Vale qoni' o'lmay ushoq ishga hech,
Dimog'imda erdi ulug' pech-pech(3).
Ne maydon aro sursam erdi samand,
Havosin ko'ngul qilmas erdi pisand.
Ne bo'stonki sayr ichra mavjud edi,
Haqoratdin ollimda mardud edi.
Xayolimda kishvarsitonlig' kirib,
Mamolikda sohibqironlig' kirib.
Bu andeshadin erdi ko'nglumda shayn
Ki, bo'ldi ko'ngul moyili xamsatayn.
Chu mashg'ul bo'ldum tamoshosig'a,
O'tub vodiyu tog'u daryosig'a.
Yorimchuq ko'rub sayr tark etmadim,
Yere qolmadikim anga yetmadim.
Jahone ko'rundi ko'zumga nihon,
Nihon, balki har bayti ichra jahon.
Qayu go'shakim, nozir o'ldum dame,
Nazarg'a edi jilvagar olame.
Vale tog'ining tig'i ul nav' tez
Ki, ko'k xam bo'lub, aylab andin gurez.
Itiklikta har xora toshe anga,
Kamarda kelib "durboshe" anga.
Bo'lub lola qon, sabza tig'i halok,
Giyohi dog'i sarbasar zahrnok.
Xaloyiqqa otmoqqa sangi balo,
Yetak ham to'lo anda, ham qo'l to'lo.
To'lo g'orlar ajdahoyi damon,
Dami o'ylakim ajdahoyi zamon.
Yutarg'a chu og'izlari ochilib,
Sharori balo har taraf sochilib.
Ul o'tqa o'tun tishlaridin qalab,
Zabona tilidin falakni yalab.
Yana bahri zaxxori andoq amiq
Ki, anda falak jungidek yuz g'ariq.
Ubur aylab ul yon balo sarsari
Ki, mavji balo yuzlanib har sari.
Yubon ko'k yuzin xayli ko'llok anga,
Hubob anglanib go'yo aflok anga.
Balo selidin mavji xunxorroq,
Nahangi ajaldin sitamkorroq.
Yana dashtining sathi andoq vase'
Ki, yetmay qirog'ig'a charxi sare'.

Balo manzili marzu bumi aning,
Ajal shaxsin o'rtab samumi aning.
Dema devbod, andakim bori dev,
Yugurmakta sargashta har sori dev.
Hamoqat topib chun ko'rub tul anga,
Bu dasht ichra bozi berib g'ul anga.
Qum ichra topib ul biyobon gumi,
Mashaqqat hisobi biyobon qumi.
Kishikim boqib oshkoru nihon,
Ko'rub bo'yla mehnat jahon dar jahon.
Nazarg'a kelib ganji beintiho,
Vale har biri uzra yuz ajdaho.
Bo'lub chun bu olamg'a nozir dame,
Manga yuzlanib har zamon olame.
Qilib yod da'voyu lofimni ham,
Sog'inib burun der gazofimni ham.
Uyatqa solib bo'yla holat meni,
Halok aylabon bal xijolat meni.
Gahi yuzlanib ul so'zumdin uyot,
So'zumdin demaykim, o'zumdin uyot.
Gahi debki, yo'q daxli imkon munga,
Tasarruf qila olmoq inson munga.
Bu andesha ko'nglumda qo'ymay qaror,
Halok aylabon ajz ila iztiror.
O'zumdin ishim ya'si jovid o'lub,
Ishimdin ko'ngul dog'i navmid o'lub.
Qulog'im bu holat aro bir xurush
Yeshittiki, der erdi farrux surush
Ki: "Yey bulbuli zori alhonsaro,
Vale so'z riyozida dostonsaro.
Navo ichra ming lahnsozing qani,
Dasotini xotirnavozing qanig'
Sanga oncha Haq lutfi voqe'durur
Ki, to turk alfozi shoye'durur.
Bu til birla to nazm erur xalq ishi,
Yaqin qilmamish xalq sendek kishi.
Sanga turk aqolimin aylab raqam,
Azalda nasib aylamish yakqalam.
Nasib etti aylab seni marzbon,
Sinoni qalam birla tig'i zaban.
Ki, bu mulk aro qahramon bo'lg'asen,
Ulus ichra sohibqiron bo'lg'asen.
Bu yo'l qat'idin toymog'ing ne edig'
Ko'rub "Xamsa" sustoymog'ing ne edig'
Qayu ishki, bo'lmish muyassar sanga,
Bo'lurmu bu andesha bovar sangag'
Ki Haq lutfi bo'lmay bo'lub erkin ul,
Ul ochmay yorub erkin o'lingda yo'lg'
Ne ishgaki el sundung, ul(4) tutti el,
Muni ham alarning yana biri bil.
Agar ochmasa Haq hidoyat yo'li,
Va gar tutmas o'lsa inoyat qo'li.
Kim, o'lg'ay zaif odamizodi xas
Ki, ishta tavonolig' etgay havas.
Xususanki, sen barchadin pastsen,
Demay xaski, tufroqqa hamdastsen.
Ham eldin sanga ko'prak afkandalik,
Havosingg'a dog'i parokandalik.
Ne ko'nglungda quvvat, ne jisingda zo'r,
Nechukkim, oyog' ostida qolsa mo'r.
Bosilg'ochki yanchilsa mo'ri zaif,
Ne ish qilg'ali bo'lg'ay, oyo, harifg'
Agarchi sen ul mo'ri pajmurdasen
Ki, davron jafosidin ozurdasen.
Vale Haqdin o'lsa inoyat sanga,
Tulu' etsa mehri hidoyat sanga.
Necha mo'r esang baxt o'lub rahnamun,
Sanga ajdaholarni qilg'ay zabun.

Ko'nguldin tavahhumni aylab adam,
Ilik ishga ur, yo'lg'a qo'yg'il qadam!"
Chu hotif manga bu nido ayladi,
Men etgan adoni ado ayladi(5).
Shukuh oncha yuzlandi jonim sari,
Tavon ham tani notavonim sari
Ki, bo'ldi nazar nargisi bog'cha,
Ko'ngul g'unchasin xud ne dey, tog'cha.
Yetib g'aybdin chun bu neru manga,
Bo'lub so'z demak mayli asru manga.
Qazodin ko'rub garm hangomani,
Yo'nub "Xamsa" tahririg'a xomani.
Ko'ngul ichra shavq o'tig'a ishtioli,
Ko'ngulsizga nazm etgali ishtig'ol.
Ne yanglig'ki bor erdi qildim shuru',
Nechukkim murod erdi topti vuku'.
Qalamni chu kog'aznigor ayladim,
Ko'p a'jubalar oshkor ayladim.
Ne g'oyatki tab'im haroson edi,
Yuz oncha bitir vaqt oson edi.
Guhar ul qadar sochtim ofoq aro
Ki, javf o'ldi gum bu kuhan toq aro.
Davotimki, ochti do'koni guhar,
Do'koni guhar yo'qki, koni guhar.
Hamonoki yur chog'da losin aning,
Siloya qilurda qarosin aning.
Tomizg'onda har qatraye su anga,
Su o'rnida tomg'ondur inju anga.
Qayu qatra suv, balki daryoyi jarf
Ki, qilmish anga Haq davotimni zarf.
Davot ermas ul o'zga olam degil,
Ne olam, ani charxi a'zam degil!
Gar ul charxdin yo'q nishone anga,
Nedur yuz jahoni maoni anga.
Bo'lub kilkim andoq dilovar nahang
Ki, bahri maoniyda qilmayarang.
Qayonkim bu suvda tavof aylabon,
Suni jung yanglig' shikof aylabon.
Maalqissa: ayturda ul masnaviy,
Agarchi bor erdim alar payravi.
Vale der zamon qaysi bir daftarin,
Sochib bahri andeshaning gavharin.
Anga zebu ziynatlar ettim fuzun
Ki, vasfi erur sharh etardin uzun.
Kam afsona kilki etti tahrir anga
Ki, yo'l topmamish xatti tag'yir anga.
Chu Haqdin edi keldi poku silig',
Qayu yergakim bo'ldi ortuqsilig'.
Bu yanglig' yetib to'rti itmomig'a,
Biri yetmamish erdi anjomig'a(6).
Shuru'i dog'i nopadidor o'lub
Ki, tag'yir vaz'ig'a dushvor o'lub.
Latoyif topilmas edi oncha ham,
Yana to'rtiga lohiq o'lg'oncha ham.
Ko'ngulda topilmasdin ozor edi,
Va lekin topar fikrida bor edi.
Munga tegrukim nazm elining shahi(7),
Bu ish borcha dushvorining ogahi.
Safo bazmining sofi oshomi ul,
Bu dayr ahli sarhalqasi Jomiy ul.
Yeshittim, qilib zeb daftar so'zin,
Qilur nazm go'yo Skandar so'zin.
Vale qilmayin mayl holotig'a,
Shuru' aylamishtur maqolotig'a.
Qo'yubtur tavorixu afsonasin,
Bitiydur degan durri yakdonasin.
Bu so'zdan manga yuzlanib shodliq,
Topib xotirim g'amdin ozodliq

Ki, toptim durekim talabgor edim,
Berib umr naqdin xaridor edim.
Kim ul doston sori chun boqqamen,
Ko'p ortuqsi zavar anga toqqamen.
Chu Haqdin bo'lub lutf zohir manga,
Nasib o'ldi mundoq javohir manga.
Yo'nub xoma, kog'az nigorish qilay,
Ham ul dostonni guzorish qilay.
Skandar jahondori kishvarsiton
Ishidin chu nazm o'lsa har doston.
So'zidin dog'i yaxshi taqrib ila,
Ham ul doston zaylida zeb ila,
Suray hikmatoso maqolotini,
So'z ichra ajoyib xayolotini.
Berib doston zebi elga fireb,
So'zidin fireb o'lg'ay ortuqsi zeb
Ki, farzonalar deb ko'p afsona ham,
So'zin nazm etibdur bu farzona ham.
Qadam ursam ushbu iki yo'lg'a men,
Nekim borcha debdur, demish bo'lg'amen.
Bo'lub garm ne harza so'zlar dedim,
Magar mast edim, yo'qsa majnun edim.
Bu damkim xirad mendin ogohdur,
So'zum borcha astag'firullohdur.
Haq etgay munga dog'i ilgim qaviy
Ki, bo'lg'aymen ul xaylning payravi.
Alardin qachon yetmaguncha madad,
Manga noma sabt etgali qayda hadg'
Agarchi bu so'zni ulus kam bilur,
Vale men bilurmen, Xudo ham bilur.
Ki, aylab yarim tunlar uyqu harom
Ki, Haq sajdasiq'a qilurmen qiyom.
Alarning ravoni puranvorig'a,
Bu birning dog'i quvvati korig'a(8),
Qilib fotiha xatmi ixlos ila,
Ko'zum bahrida jismi g'avvos ila,
Qilurg'a niyozimning isbotini,
Tutub boshqa-boshqa alar otini,
Tazallum yuzidin tazarru' qilib,
Madad har biridin tavaqqu' qilib.
Bulardin so'ng ilgimga olib qalam,
Nekim xotir istar qilurmen raqam.
Ishim tobu oshubi pinhon emas,
Qalam safhag'a qo'ymoq imkon emas.
Bular yo'qki, har kimki nazme demish,
Va yo bu jamoatqa doxil emish.
Borig'a niyozu duodur ishim,
Alardin madad muddaodur ishim.
Chekarmen alar jomi shavqini xush(9),
Vale pir Jomiyg'a men durdkash.
Ketur soqiyo, ul kayoniy qadah,
Tag'oreki, degaylar oni qadah
Ki, og'zimg'a quyg'on dam-o'q sipqoray,
Og'iz andin olg'och, o'zumdin boray!
Mug'anniy, surudi harifona chek,
Bir un birla tek turmag'il, yona chek!
Dema so'z, meni ayla mastu xarob
Ki, tongla so'z ayturg'a qilg'um shitob!
Navoiy, necha soqiya shangdur,
Mug'anniy dog'i dilkashohangdur.
O'zung asrag'aysen ichar chog'da roh
Ki, kulliy ish olingg'a tushmish saboh!

IX

Aningdekki, anbiyoi mursal anjumani anjumig'a Muhammadi arabiy "ayni" din quyoshliq ayon bo'ldi, salatini oliy xaylida dog'i Shohi g'oziy(1) vujudi bojudidin hamul hol zohir bo'lg'ondin shammaye zohir qilmoq xalladallohu mulkahu va sultonahu va a'lo shonahu

Azal subhikim, mavj urub bahri jud,
Berib ofarinishqa naqshi vujud.
Raqam topibon charxi miyno dog'i,
Aning javfida jirmi g'abro dog'i.
Vale ko'pragi suvg'a maqrun bo'lub,
Bashar ma'mani rub'i maskun bo'lub.
Yasab chunki ham do'zaxu ham bihisht,
Basharni qilib zishtu zebosirisht
Ki, el qismi komu balo aylagay
Kim, ul iki uyni(2) to'lo aylagay.
Bu suratqa bo'lg'och azaldin qazo,
Qazo elga bu nav' etib iqtizo
Ki, bo'lg'ay tafovut aroda base,
Bu bir to'biyi ravza, ul bir xase.
Zaruratki, atvor o'lub muxtalif,
Har el bir sifatqa bo'lub muttasif.
Jahon ichra g'avg'oyi xayli bashar,
Nizo' uzra solg'ay base sho'ru shar.
Agar bo'lsa ba'zig'a ogohlig',
Bo'lub lek ko'prakka gumrohlig'.
Solurg'a zalolat tuniga ziyo,
Alar ichra irsol etib anbiyo.
Keraklik uchun zabtu oyin dog'i,
Qilib nasb alarg'a salotin dog'i.
Vale anbiyo ichra andoqki, shoh
Muhammad kelib, o'zga xaylu sipoh.
Aning ummatidin salotinda ham,
Birov keldi shoh, o'zga bori xidam.
Qayu shohkim, dovari taxtgir,
Ne dovar, shahanshohi gardunsarir.
Bori shohlarning sarafrozi ul,
Shahi shar'oyin Abulg'ozu ul.
Vujudidin ofoq aro zebu zayn,
Ulus xon bin xoni Sulton Husayn(3).
Otig'a qazo: "doma ihsonahu",
Yozib "xalladallohu sultonahu"(4).
Jahon xalqidin poki zoti g'araz,
Bu javhar kelib, ofarinish araz.
Bu a'roz aro javhari zot anga,
Qilib pok gavharlik isbot anga.
Jahon durji ichra samin gavhar ul,
Sipehr avji uzra munir axtar ul.
Bo'lub qadri bog'i falak olami,
Munir anjum ul bog'ning shabnami.
Dema bog', farrux shabiston degil,
Bu shabnam bila kavkabiston degil.
Ne kavkab, ani jolai nob de,
Dema jolakim, kirmi shabtob de.
Chu shabnam desam javhari jon erur
Ki, har qatra daryoi ehson erur.
Ki a'dosidin yuz tuman ming fariq,
Hamul bahr qa'rida bordur g'ariq.
Aning kirmi shabtobidur axgare,
Demon axgarekim, erur ajdare.
Yorug'lug'ki atrofin oning tutub,
Ani og'zining shu'lasi yorutub.
Adu bo'lsa bu charxi gardon anga,
Chekib bir nafas yutmoq oson anga.
Agar royining mehri ko'rguzsa tob,
Quyosh zarradek aylabon iztirob.
Ne tong gar quyosh iztirob etsa fosh,
Anga chunki har zarradur bir quyosh.
Agar bazmi ayshi tuzulsa, sipehr
To'quz xon kelib, anda bir qurs mehr.
Topib olam ul xonlaridin xo'rish,
Aningdekkim ul qurs ila parvarish
Saxosi chu zohir bo'lub bahru kon,
Tutub tufrog'u tosh ichinda makon.

Ne bahr ichra bir durri g'alton qolib,
Ne kon ichra bir la'li raxshon qolib.
Bo'lub bahr devonau talxkom,
Yaqosida sochqon kafiga maqom.
Vale kon gadolig' topib chorasi,
Gadolardek atrofida xorasi.
Olib bahru konning chu sarmoyasin,
Iki notavonning yasab voyasin.
Qo'lin bahr ila kon misoli degil,
Saxodin alar tavri xoli degil.
Atosi qilib bahru kong'a jafu,
Anga bahru kon dog'i qilmay vafo.
Guli xulqi andoqki, bog'i bihisht.
Suyi chashmai zindagonisirisht.
Guli atri yuz yilchiliq yo'l ketib,
Yuz illik o'luk jon topib, chun yetib.
Suyinkim Haq aylab ziloli hayot,
Butub borcha andin niholi hayot.
Qilib chunki bo'lsa balog'atshior,
Masihodin anfosi jonbaxshi or
Ki, bo'lg'och Masihog'a ul muddao,
Tazarru' bila aylabon yuz duo.
Yuzidin birikim bo'lub mustajob,
Ani xalq Jonbaxsh aylab xitob.
Chu ul nukta surmakka og'zin ochib,
Demay jon berib elgakim, jon sochib.
Aningdek ulus nutqidin jon topib
Ki, o'lgan kishi obi hayvon topib.
Damidin topib bir, agar ming hayot,
Quyoshdin nechukkim yorur koinot.
Chuchuk til bila no'sh etib elga bahr,
Qilichi tilidin tomib lek zahr.
Qilich yo'q, hiloli duraxshanda ul,
Chopar vaqtida barqi raxshanda ul.
Agar barq emas, nega tushgan zamon,
Sug'a yetmayin bo'lmay andin among'
Balo abridin tushgach ul ildirim,
Ko'rub Dashti Qifchoqdin(5) to Qirim.
O'qi razm vaqti chu topib kushod,
Aduv joni tang'a debon xayrbod.
Aning no'giga moni' o'lmay zirih
Kim, ul xasm ko'nglidin ochib girih.
Ochilg'och girih turmayin anda kech,
Demay kechkim, qilmayin maks hech.
Ko'rub manzili tiyra yetgan zamon
Ki, yetmak hamon anga, o'tmak hamon.
Sinonig'a gar xud qatig' xoradur
Ki, bag'ri aning no'gidin yoradur.
Uchi qatra suvdin topib choshni,
Ne tong gar teshar qatra suv toshni.
Tesharda alar xora bor oncha farq,
Suv andoqki yomg'ur, bu andoqki barq.
Chu razm ichra raxshig'a javlon berib,
Aduv chun ko'rub vahmdin jon berib.
Qilib xasmin bir-bir ul devzod
Aningdekki, xoshokni devbod.
Tushub chun vag'o olamig'a dame,
Dame sa'y etib, fath o'lub olame.
Olib olame, aylab a'doni raf,
Bu ishdin bo'lub olam ahlig'a naf
Ki, olam futuhida har ne yetib,
Borin olam ahlig'a ehson etib.
Chekib fitna ya'jujig'a bir sari,
Qilich shaklidan Saddi Iskandariy.
Gar ul ojiri sust bunyoddin,
Temurdin bu, yo'q-yo'qki po'loddin.
Skandar necha rust bog'lab tilism,
Bu aylab tilismin ushotmog'ni qism.

Ushatmog'ta zoyi' qilib ranjini,
Murodi saxo aylamak ganjini.
Aning(6) ko'zgusi gar jahon ko'rguzub,
Munung ko'zgudek royi olam tuzub.
Aning mushkilotin hakim etsa hal,
Muning mushkilotin hakimi azal.
Gar ul obi hayvon tilay jon berib,
Munung nuqtasi obi hayvon berib.
Gar ul sa'y birla olib xushku tar,
Bu besa'y bazl aylabon bahru bar.
Alo, to Skandardin o'lg'ay nishon,
Muni tut jahonda Skandarnishon.
Mute'i qilib bahr ila barni ham,
Baru bahr olg'on Skandarni ham.
Mulozimlarini Skandarfar et,
Adolat uyin Saddi Iskandar et.
Ayoqchi, tut o'yingun sog'are,
Ne sog'arki, mir'oti Iskandari!
Hamul ko'zgu birla ko'zum ravshan et,
Ko'ngul g'unchasin, o'ylakim gulshan et.
Mug'anniy! Chu gulshanda bazm o'ldi rost,
Budur xostkim tuzsang ohangi "Rost"!(7)
U ohangdin bizni qilsang xushon
Ki, bo'lsoq sarandozu domanfison!
Navoiy, chu bazm o'ldi orosta,
Qadahdin tutub mohi nokosta.
Bu shohona majlis aro boda ich,
Va lekin qachon tutsa shahzoda, ich!

X

Xilofat taxtining toji zebandasi va saltanat tojining mulk baxshandasi, jahondorlig' kishvarining sohib sariri va jahonkushoyliq sipehrining mehri muniri Sulton Badiuzzamon(1) bahodir madhida.

Xirad bog'ining sarvi ozodasi,
Zamon ahlining shohu shahzodasi.
Hayo gulistonida abri mutir,
Adab osmonida mehri munir.
Asolat sipehrida raxshanda mehr,
Adolat jahonig'a oliy sipehr.
Saodat bahorida ozoda sarv,
Sharaf gulshanida xiromon tazarv.
Saxo ravzasida gulafshon nasim,
Ato vardida ruhparvar shamim.
Kamol avjining xusravi anjumi,
Hamul anjuman aynining mardumi.
Vafo gulbunining ochuq vardi ul,
Saxo bahrining javhari fardi ul.
Kelib saltanat aynu, ul nuri ayn,
Badiuzzamon ibni Sulton Husayn.
Zihi xilqating nur, bal ruhi pok,
Malak zikri sha'ningda ruhi fidok.
Maloiksifat pok zoting sening,
Malakvash jame'i sifoting sening.
Yig'ib yaxshiliq birla yaxshi qiliq,
Qiliqdek boshingdin-ayoq yaxshiliq(2).
Latofat nihon istab ahli jahon,
Jahoni latofat sen aylab nihon.
Nihon lutfung ar bemadoro bo'lub,
Yoshurg'on soyi oshkoro bo'lub.
Quyoshkim, erur nur sochmoq ishi,
Netib nur ila oni yopqay kishi.
So'zungdin yetib elga quti hayot,
Xizr suyini gum qilib ul uyot.
Gar ul suv berib Xizr umrig'a mad,
Bu so'zdin ulusqa hayoti abad.
Chu bi xosiyat bo'lmay ul suv aro,
Nihon aylab o'zni qorong'u aro.
So'zung aylabon umrbaxshandaliq,

Yuzungdin xaloyiqqa farxandaliq.
Yo'q ulkim, mute' ahli biynish sanga
Ki, ma'muri amr ofarinish sanga.
Yo'q ulkim bo'lub amru farmon bila
Ki, umrungg'a aylab duo jon bila.
Yeshitgan malakson sifoting sening,
Duo birla istab hayoting sening.
Falak himmating avji ollinda past,
Falak ahli xuddomingga zerdast.
Qo'lung himmat avjida chun ochilib,
Nujum ul dirankim, quyi sochilib.
Yeshik xayli oni qabul etmayin
Ki, jam' aylamakka nuzul etmayin.
Diram yo'qki, bahri kafing dur sochib,
Sahob, o'ylakim yerga mo'ldur sochib.
Bu yanglig' yog'inlar bila ul sahob,
Berib charx bo'stonig'a obu tob.
Tun ul bo'ston ichra sunbul kibi,
Vale kun ochilg'on sarig' gul kibi.
Yoyib sunbuli mushk isin dahr aro
Ki, davron shabistonin aylab qaro.
Chu sorig' gulin charx bog'i ochib,
Tabaq birla oalmg'a oltun sochib.
Aningdekki bo'lg'onda ul zarfishon,
Yetib borcha olamg'a andin nishon.
Alo, to quyosh zarfishon o'lg'usi,
Sahob ilgi gavharfishon o'lg'usi.
Qadah bazmi ayshing aro zarnigor,
Javohir qilib oni gavharnigor.
To'lub ul qadah la'li raxshon bila,
Ne raxshanda la'l, obi hayvon bila.
Sen ichmakka aylab anga iltifot,
Damo-damki bo'lsun mumiddi hayot.
Ketur soqiy, ul mayki raxshandadur,
Aning nash'asi fayz baxshandadur.
Ko'ngul maskanin lavnidin gulshan et,
Nazar hujrasin tobidin ravshan et.
Mug'anniy, surude chek andoq baland
Ki, tushsun sipehr ahlig'a dilpisand!
Unung savtini oliy ovoza et,
So'z ovozasin ko'ngluma toza et!
Navoiy, so'z ayturda farzona bo'l,
Chu ish boshingga tushti, mardona bo'l!
Bahona tariqini barbod qil,
Surub doston, nukta bunyod qil!

XI

Bu gavharfishonliqdin chun ulug' maqsud tarix ilmi maxzanig'a vuquf topmog'lig' va bu javohir nishonliqdin kulliy murod salotini moziya holoti makshuf bo'lmog' erdi, ul jihatdin Ajam mulukikim, to'rt tabaqa voqe'dururlar, alar ahvolidin ijmol tariqi bila ixtisor etildi va avvalgi tabaqakim peshdodiylardurur peshnihod alar ishlari sharhin qilindi

Bu tarix surat nigorandasi,
Bu yanglig' bo'lur so'z guzorandasi:
Ki andinki Odam alayhissalom,(1)
Xilofat saririda tutti maqom.
Anga tegrukim, shohi Makkiy laqab,
Ne Makkiy laqabkim, Rasuli arab
Muhammadki(2) erdi rusul shohi ul,
Laduniy ulumning ogohi ul.
Qilib Haq ani sayyidal-mursalin,(3)
Risolat uza bo'ldi masnadnishin.
Bu mobayn aro voqe' o'lg'on muluk
Ki, ko'rguzdilar shahlig' ichra suluk.
Ko'p ettim tavorix o'qur sori mayl,
Hamonoki bor erdilar to'rt xayl
Ki, tarix tahririn etgan raqam,
Bitibdur alarni "Muluki ajam".
Agarchi ko'p o'lmishdurur ixtilof

Ki, bor ixtilof aylaganlar maof
Ki, solmishdurur imtidodi zamon,
Havodiski, om aylamish osmon.
Tavorix vaz'ig'a behad futur
Ki, andin bu fan ichra bo'lmish qusur.
Vale ulcha bergaylar andin xabar,
"Nizom ut-tavorix"(4) erur mu'tabar.
Qilib o'zgalalar birla tatbiq ham,
Bu sarnoma fihrastin ettim raqam.
Bularniki sabt ayladim to'rt qism,
Yeshit emdi borig'a tarixu ism.
Burung'ig'a keldi laqab Peshdod,
Ikinchi emishlar Kayoniynihod.
Uchunchiga Ashkoniy o'ldi laqab,
Yana birga Sosoniy o'ldi laqab.
Vale Peshdod(5) o'ldi o'n bir kishi,
Burun saltanat keldi bu qavm ishi.
Alar peshvosi Kayumarsi(6) rod
Kim, ul qo'ydi taxt uzra oyini dod.
Tutub gar jahonni asosi aning,
Dadu vahsh charmi libosi aning.
Yana bir jahondor Hushang(7) edi
Ki, zebandai toju avrang edi.
Anga yo'q xiradmandlig' ichra had,
Bitib nusxaye "Jovidoni xirad".
Chu ul bordi, Tahmuras(8) o'ldi padid,
Anga bog'ladi olam ahli umid.
Base shahr olamda qildi bino,
Nishopuru Marvu Sipohon(9) yano.
Yana surdi Jamshid(10) olamg'a raxsh
Ki, ham taxtgir erdi, ham tojbxash.
Xaloyiqqa ko'p yetkurub intifo',
g'arib amr ko'p ayladi ixtiro'.
Yana dahr dorosi Zahhok(11) edi,
Ki, el qoni to'kmakta bebok edi.
Necha kun ishiga ko'rundi sabot,
Borur chog' ko'rundi anga asru bot.
Faridun(12) edi so'ngra ofoqgir,
Anga bori ofoq farmonpazir.
Boshi uzra toji Kayoniy bo'lub,
Dirafshi aning koviyoniy bo'lub.
Manuchehr(13) bo'ldi valiahd anga
Ki, masnad edi bu kuhan mahd anga.
Furot arig'in ul ravon ayladi,
Shajar ektiyu bo'ston ayladi.
Yana topti Nuvdar(14) jahondin navo,
Jahon mulkiga bo'ldi farmonravo.
Vale dahr komin ravo qilmadi,
Anga dog'i olam vafo qilmadi.
Yana shohlig' qildi Afrosiyob(15),
Vale qildi Eronni zulmi xarob.
Zamonida gar erdi obod kam,
Ani qo'ymadi charx obod ham.
Bo'lub Zob Tahmospning(16) navbati,
Falakdin o'tub chatrining rifati.
Musallam anga erdi avrangu toj
Ki, bog'ishladi yeti yilliq xiroj.
Chu olam tihi bo'ldi Tahmospdin,
Zamon zebu far topti Garshosbdin(17).
Falak tavsanin garchi rom ayladi,
Chu vaqt o'ldi, ul ham xirom ayladi.
Bari dahrning sarfarozi edi,
Vale dahrnin barcha bozi yedi.
Ketur soqiy, ul jomi jamshedsoz
Ki, qilg'ay jahondin meni beniyoz.
Chu yo'q shohlig' rasmi ogohlig',
Yerur maydin ogohlig' shohlig'.
Mug'anniy, "ajam"(18) ichra tutqil nag'am,

Sig'ur anda zikri "Muluki ajam".
Alar Peshdod erkanin yod qil,
Manga sen dog'i tarki bedod qil.
Navoiy, ajab yerga yetmish so'zung,
Ne eldur bular, xud bilursen o'zung!
Adab birla shohona sog'ar sumur,
Dimog'ing chu garm o'ldi afsona sur!

XII

Ikkinchi tabaqakim kayoniylardurur alarning oliy taxtlari va kayoniy Tojlarin boshdin-ayoqqacha demak

Birovkim, bu so'z ayladi ibtido,
Qilur "Furs tarixi" bu nav' ado
Kim, erdi Kayoniy ikkinchi guruh
Ki, olamda erdi alardin shukuh.
Bulardin burung'ini bil Kayqubod(1)
Ki, erdi xiradmandu odilnihod.
Magar Rustam(2) ul vaqt edi navjuvon
Ki, bo'ldi aning ollida pahlavon.
Yana tutti Kovus(3) ofoqni,
Tama' ayladi charxi nuh toqni.
Sipahdori Gudarz(4) erdiyu Tus,(5)
Siyovushqa(6) yorutti nori majus.
Yana bo'ldi Kayxusravi(7) pokroy,
Jahon ahlig'a roy ila kadxudoy.
Sipahdor anga Tusu Gudarzu Gev,
Faromarz ila Rustamu Zolu Nev(8).
Yana bo'ldi Luhrosb(9) mulk uzra shoh,
Ko'pi Balx(10) erdi anga taxtgoh.
Yaqindin anga tiyra bo'ldi basar
Ki, lashkarkashi bo'ldi Buxtunnasar(11).
Yana mulk uza qildi Garshosp(12) hukm,
Nechukkim, qilib erdi Luhrosb hukm.
Vale tutti Zardusht(13) oyini ul,
Majus(14) o'ldi istab, alar dini ul.
Yana mulk uza tutti Bahman(15) qaror,
O'churdi zalolat o'tidan sharor.
Agar Zobulistong'a(16) soldi futur,
Vale Bayti maqdasqa berdi surur.
Chu ul bordi mulkini berdi Xudoy
Qizig'aki, bor erdi oti Humoy.(17)
Chu taviq anga bo'ldi omuzgor,
Necha yil anga to'qtadi ro'zgor.
Vafo qilmay ul olamorog'a mulk,
Yana muntaqil bo'ldi Dorog'a(18) mulk.
Shahe erdi ul shimasi adlu dod,
Buyurdi jahon ahlig'a inqiyod.
Aning o'g'li Doroyi Doro(19) edi
Ki, andin so'ng ul olamoro edi.
Vaziri bo'lub shoh ila xashmnok,
Aning qasdidin bo'ldi Doro halok.
Skandarki gardung'a chekti livo,
Aning asrida bo'ldi farmonravo.
O'z o'rnida gar zikri topti vuqu',
Vale qilmag'um qissasig'a shuru'.
Kayoniylar erdi bu to'qquz kishi
Ki, chekti alarni falak gardishi.
Vale, o'ylakim ko'kka chekti baland,
Qaro yer uza soldi oxir najand.
Ayoqchi, mayi do'stgoniy ketur,
To'lo ayla jomi Kayoniy ketur
Ki, davronki, oyini o'lmish jafu,
Ne Kayga, ne Dorog'a aylar vafo.
Mug'anniy, tuzub nag'mai Pahlaviy,(20)
Surude aning birla chek ma'naviy!
Bu shahlarki nazm ichra qildim savod,
Surudung aro sen dog'i ayla yod.
Navoiy, may ich, dog'i bo'l rahshunos,

Bu shahlardan et o'z ishingni qiyos!
Jahondorlarni jahon qilsa past,
Topa olmag'aymu gadolarg'a dastg'
XIII

Uchinchi tabaqakim, ashkoniylardururkim, alarni muluki tavoyif ham yebdurlar, alar holatidin doston surmak

Muarrixki yozdi "Muluki Ajam",
Bu yanglig' qilur dostonni raqam
Ki, o'n to'quz erdi uchunchi muluk
Ki, bor erdilar olam ichra muluk.
"Muluki tavoyif"ki mashhur erur,
Bulardurki, daftarda mastur erur
Ki, Iskandari(1) kordon etti nasb,
Mamolik aro hukmron etti nasb.
Alardin biri Ashki Dorog(2) edi
Ki, ko'p shavkati oshkoro edi.
Necha kun qilib zulm yo adlu dod,
Jahon mulkiga ayladi xayrbod.
Chu Ashkoni Dorog'a qoldi jahon,
Qilib zulmni el ko'zidin nihon.
Jahon Ashki Ashkong'a(3) bo'lg'ach maqom,
Zuhur etti Iso alayhissalom.
Chu Bahromi Shopurg'a(4) qoldi dahr,
Bori dahr eli adlidin topti bahr.
Yalosh ibni Bahrom(5) surgach samand,
Falak burjig'a mahkam etti kamand.
Chu oldi jahon Hurmuz ibni Yalosh,(6)
Adolat o'tar dahr aro qildi fosh.
Yana Narsi ibni Yalosh(7) oldi taxt,
Necha kun ani komron etti baxt.
Yana qoldi Feruzi Hurmuzg'a(8) toj,
O'kush tojvarlardin oldi xiroj.
Yalosh ibni Feruz(9) chun bildi mulk,
Tafoxur aning adlidin qildi mulk.
Yana Xusrav ibni Yalosh(10) o'ldi shoh,
Anga yer yuzin tutti xaylu sipoh.
Yana shahlig' etti Yaloshi Yalosh,(11)
Kishiga aning birla bo'lmay talosh.
Yana Ardavoni Yalosh(12) o'ldi tund,
Aning tig'ini ham falak qildi kund.
Yana Ardavon ibni Ashg'on(13) bo'lub,
Zamona aning uzrini ham qo'lub.
Jahon oldi Gudarzi(14) Ashg'on yana,
Anga ham jafu qildi davron yana.
Yana shoh Tiyyri Gudarz edi
Ki, manzilgahi bu kuhan marz edi.
Yana bo'ldi Gudarz Tiyyri ulug',
Ani ham zavol ayladi qayg'ulug'.
Yana tutti olam yuzin Ardavon(15)
Ki, chekti ani charxi axzar davon.
Bularg'a dog'i boqiy o'lmay hayot,
Falak mulkni berdi bot, oldi bot.
Ketur soqiy, ul sog'ari la'lrang,
Anga davrida zohir etma darang.
Chu yo'qtur darange falak jomig'a,
Ko'ngul qo'yima og'ozu anjomig'a.
Mug'anniy, bu shahlarki chektim tiroz,
Alar yodig'a nag'ma chek dilnavoz
Ki, nag'mang bila bir qadah no'sh etay,
Dame nuktadin tilni xomush etay.
Navoiy, bu shahlarki ko'rda jahon,
Bukun barcha tufrog' arodur nihon.
Chu borig'a ul yon azimatdurur,
Zamone xush o'lmoq g'animatdurur.

XIV

To'rtunchi tabaqa sosoniylar erdilar kim, jahon mulkida jahon mulkida jahonbonliq qildilar va rub'i maskun mamlakatin bildilar

Navosozni dehqoni ozarparast,
Bu nav' etti so'z rishtasin borbast
Ki, to'rtunchi xayl ulcha shoh erdilar,
Falakqadru anjumsipoh erdilar
Ki, holo adamdur alarg'a mafar,
Yigirmi durur, dog'i to'quz nafar.
Biri Ardasher ibni Bobak(1) edi
Ki, ba'zi el oni valiy ham dedi.
Yana erdi Shopur(2) bin Ardasher
Ki, shohe edi kordonu daler.
Ul etti baqo mulki sori xiom,
Qo'yub o'g'li Hurmuzni(3) qoyim-maqom.
Yana tegdi Bahromi Hurmuzg'a(4) toj,
Jahon ichra adlidan o'ldi rivoj.
Yana qildi Bahromi Bahrom(5) jahd
Ki, dahr etti toza aning birla ahd.
Yana o'g'lig'a dahr aro kom edi
Ki, Bahromi Bahromi Bahrom(6) edi.
Yana qildi Narsini(7) charx arjumand,
Ham oxir adam sori surdi samand.
Yana Hurmuzi Narsi(8) etti g'uluv
Ki, qadri falakdin oshurdi uluv.
Yana yetti Shopuri Hurmuzg'a(9) zo'r
Ki, soldi sipah birla olamg'a sho'r.
Yana Ardasher ibni Hurmuzg'a(10) kavn,
Yetishti chu ul Tengridin topti avn.
Yana qildi Shopuri Shopur(11) kin
Ki, ofoq anga bo'ldi zeri nigin.
Yana tuzdi Bahromi Shopur(12) jaysh
Ki, ilgiga oldi to'la jomi aysh.
Yana oldi Feruzi bin Yazdijird,(13)
Jahonda qilib adlu insof vird.
Yana shah Yalosh ibni Feruz(14) edi,
Adolat bila olamafruz edi.
Qubod ibni Feruz(15) ham tuzdi bazm,
Bu kox ichra, lekin qo'yub qildi azm.
Yana bo'ldi Jomosb(16) kishvarsiton,
Jahon bo'ldi insofidin bo'ston.
Chu taxt oldi Nushirvoni Qubod,(17)
Ul etti bino dahr aro adlu dod.
Yana Hurmuz ibni Anushirvon,(18)
Kiyurdi jahon jismi ichra ravon.
Chu Parvezi Hurmuzg'a(19) charx o'ldi yor,
Zamonida shod o'ldi mulku diyor.
Chu Sheruya(20) og'ozi kin ayladi,
Aziz elni xoru hazin ayladi.
Yana Ardasher(21) o'ldi chun qahramon,
Aning qahrig'a qoldi ahli zamon
Yana Ardasher o'ldi kishvarxudoy,
Jahon ahlig'a bo'ldi rahmatfizoy.
Yana Kisri Arslon(22) topti far,
Adam mulkiga ul ham etti safar.
Yana Kisri(23) o'ldi jahon dovari
Ki, gardundin o'tti aning afsari.
Yana dahr Turonni(24) qildi aziz
Ki, nisbatda Parvezg'a erdi qiz.
Jahon oldi Parvezi Bahrom(25) ham,
Qo'lig'a tutub tig' ila jom ham.
Yana bo'ldi Ozarmi(26) afsarparast
Kim, ul topti Turon yeriga nishast.
Yana Farrux(27) oldi jahon kishvarin,
Solib adl aro tab'i donishvarin.
Yana Yazdijird(28) oldi mulku diyor,
Ki, derlar laqabda ani Shahriyor.
Qayu birki mulk oldi topti surur,
Mubaddal sururig'a bo'ldi g'urur.
Jahon mulkin o'z mulki qildi gumon,

Gumoni hamon erdi ketmak hamon.
Qutuldi alar dahr ozoridin,
Ketib bori, qoldi jahon boridin.
Ayoqchi, manga jomi shohona tut,
Tugangan soyi to'ldurub yona tut!
Chu ketgumdurur, dahr bazmi qolib,
Ketay bori komimni maydin olib.
Mug'anniy, surud aytibon rud tuz,
Vafosiz jahon birla padrud tuz!
Chu ketmaklik andin erur noguzir,
Dame xushdil o'lmoq erur dilpazir.
Navoiy, bu yanglig' emish dahr ishi,
Vafo ko'rmamish hargiz andin kishi.
Kishilik budurkim, unutsang ani,
Chu tarking qilur, tark tutsang ani!

XV

Iskandar dostonining og'ozikim, haq anjomig'a yetkurg'ay va tarixining iftitohikim, Tengri ixtitomi raqamin surgay va aning nasabida ixtilofkim, tarix ahli qilmishlar va ul ixtilofni raf' etib, ahli tahqiq ishining haqiqatin bilmishlar va malik Faylaqusning dori baqog'a ketgani va Iskandarning mulki foniy taxtin maqom etgani

Nigor aylagan naqshi rumiytiroz,
Ochib parda, bu nav' ko'rguzdi roz
Ki, bu to'rt xayliki topti ado
Ki, ko'k toqig'a soldilar ko'p sado(1)
Ki, davronlari to'rt ming uch yuz il,
Yana o'ttuz oltiyu o'n oy bil.
Bu muddatda kimdinki osor edi
Ki, kishvarkusho bal jahondor edi.
Topib besh yuzu balki ming yil amon,
Bu muddatda mahkumi ahli zamon.
Qilib ulcha xotirg'a kelgancha ish,
Alarg'a nasib o'lmadi oncha ish.
Ki, oz vaqt aro shohi Yazdonparast,
Skandarga ofoq aro berdi dast.
Bilingay, deyilganda bir-bir ishi
Ki, xalq etmadi Tengri andoq kishi.
Bu mujmalki vasf ayladim zotini,
Qilay emdi borining isbotini.
Hamul to'rt xayliki yozdim sutur,
Ikidin so'ng(2) Iskandar etti zuhur.
Kayoniylar o'lg'onda bir-bir nihon
Ki, Doroyi Bahmang'a qoldi jahon.
Mubohot etib taxt ila toj anga,
Berurlar edi shohlar boj anga.
Bu fursat aro voliyi Rumu Rus,
Shahe erdi oti malik Faylaqus.(3)
Malikvash kelib har sifoti aning,
Malakvash vale pok zoti aning.
Nizomiyki nazm ahlig'a shoh edi,
Bu shah sarguzashtidin ogoh edi,
Kitobida der chog' nishonin aning,
Bu yanglig' dedi dostonin aning
Ki, nasl ichra yo'q erdi payvand anga,
Murod erdi olamda farzand anga.
Bu savdo solib jismig'a pech-pech,
Gum o'lmas edi ul tamannosi hech.
Magar bir kun ovdin olib ko'ngli bahr,
Tarab birla aylab edi azmi shahr.
Ko'rundi yo'li uzra vayronaye,
Yo'murgan falak zulmi koshonaye.
Toshi xastalar ko'ngli yanglig' sinuq,
Ichi motamiylar ichidek buzuq.
Bu vayrona ichra shahi baxtiyor,
Sabosayrini surdi beixtiyor.
Ko'rarkim, qo'yub haml bir homila,
Qarin qolmayin ruh anga jism ila(4).
Yotib ollida tifli zoru zabun,

Chekib gah-gahe yig'lag'on yanglig' un.
Bo'lub shomi rihlat anoning kuni,
Kelib gohu gah yo'q o'g'ulning uni.
Uniga bukim yig'lamog'ni qotib,
Ano so'gi(5) oni magar yig'lotib.
Solib chun alarg'a nazar Faylaqus,
Degil tushti ko'ngliga nori majus(6).
Buyurdiki, mahramvash el yettilar,
O'lukni hamul yerda dafn ettilar.
O'zi tiflni oldi e'zoz ila,
Qilur erdi parvarda yuz noz ila.
Skandar atab, o'g'li bildi ani,
O'larda valiahd qildi ani.
Muarrix yana nav' ham surdi so'z
Ki, nisbatda Dorog'a yetkurdi so'z
Ki, Dorog'a berdi qizin shohi Rum,
Yasab zeb ila, o'ylakim naxli mum.
Bir ish bo'ldikim, bemadoro ani,
Atosig'a qaytardi Doru ani.
Hamonoki sur aylagan tun sahob
Sadafqa to'kub erdi durri xushob.
Chu vaqt o'ldi, fosh ayladi ul sadaf,
Durekim, jahon topti andin sharaf.
Yana bo'yla so'z dog'i mazkur erur
Ki, "Ta'rixu furs" ichra mastur erur.
Ki, olamda iki Skandar emish
Ki, ikisi davronda dovar emish.
Biri ulki, Doru bila qildi razm,
Biri buki, sad bog'layu etti azm.
Va lekin bu fursatki donoyi dahr,(7)
Berur erdi bu qissadin elga bahr.
Ki, jomi safo urdi elga salo
Ki, Jomiyg'a yetkurmasun Haq balo.
Skandar ishi erdi manzum anga,
Bori holati erdi ma'lum anga.
Manga ham chu mashg'ulluq bu edi,
Tavorix ollimda o'tru edi.
Bu yerda meni chunki ajz etti lol,
O'pub yerni, donodin ettim savol.
Skandarga iki ekanni adad,
Chu ollinda tahqiq edi, qildi rad:
"Ul ishlar, dedi, birga voqe'durur,
Guvohi aning nassi qote'durur"(8).
Aningdekki aslin Nizomiy dedi,
Hamul nav' farzona Jomiy dedi
Kim, ul Faylaqus o'g'li ermish yaqin,
Yemas ahli ta'rix tardidi chin.
Qilindi chu tahqiq tadqiq ila.
Qilay emdi tadqiq tahqiq ila.
Bu yanglig' bayon etti ta'rixsanj
Ki, chun yovar o'ldi saroyi sipanj.
Skandarni topti malik Faylaqus,
Yasab mulkin andoqki zebo arus.
Ochib baxshishu bazl abvobini,
Tuzatti base sur asbobini.
Mulukona tartibu oyin bila,
Yorutti ko'zin ul jahonbin bila.
Qilib hifzig'a kecha-kunduz qiyom,
Fuzunroq etib dam-badam ehtimom.
Berib parvarishqa munosib xo'rish,
Munosib xo'rishdin topib parvarish.
Ani asramay koxu ayvon aro,
Yasab yer ko'ngul ichra, bal jon aro.
Nechukkim tengiz durri shohonasin,
Tengiz yo'qki, kon la'li yakdonasin.
Anga tegrukim bo'ldi lafzi durust,
Taallum ishi vojib o'ldi naxust.
Naqumohis(9) ollinda dastur edi

Ki, hikmatqa olamda mashhur edi.
Sipehr avjig'a fikri sur'atnamoy,
Falak sayridin royi mushkilkushoy.
Nazar chobukin chun qilib tezbin,
Bo'lub noziri vajhi aynul-yaqin.
Kishi yo'q bilik ichra monand anga,
Arastui farzona farzand anga.
Chu tadbir ila dafi ofot etib,
Aning roydin shah mubohot etib.
Bori ilm aro, o'yla sohib kamol
Ki, komil aningdek topilmoq mahol.
Skandarni donog'a topshurdi chust
Ki, donishning avroqin etgay durust.
O'ziga sharaf bildi dono muni
Ki, ul voqif erdi valodat kuni.
Boqib charxning borcha holotig'a,
Kavokibning iqbolu ofotig'a.
Ko'rub mustaqimin, bilib roje'in,(10)
Yozib erdi mavludining tole'in.
Qilib hukmlar anjum arqomida,
Raqamlar qo'yub erdi ahkomida
Kim, ul tifli farruxpayi pokzod,(11)
Shahe bo'lg'usi puku farruxnihod.
Yeti ko'k uza shavkati yetgusi,
Yurub rub'i maskunni fath etgusi.
Kirib shohlar qullari sonig'a,
Bo'yun qo'yg'usi tavqi farmonig'a.
Sipehr avjig'a yetkurub himmatin,
Falak toqida cholg'usi navbatin.
Chu hay'atda tab'i jadal qilg'usi,
Falak mushkilotini hal qilg'usi.
Qilib xurdadon tab'i hikmatni qism,
Base yerda soz etgusidur tilism.
Riyoziy bila tuzgusidur rasad,
Ilohiy bila fitna ollib'a sad.
Jahon mulkini chun maqar qilg'usi,
Tengiz ichra yillar safar qilg'usi.
Anga haq nasib aylabon xushku tar,
Yurub fath qilg'usidur bahru bar(12).
Hakim anglamish erdi chun barcha hol,
Bu iqboldin bo'ldi ishratsigol.
Murattab qilib lavhi irshodini,
Anga qildi ta'lim bunyodini.
Qayu ishni ta'lim qilg'on zamon,
Yeshitmak hamon erdi bilmak hamon.
Bilib bo'lmas erdi tavaqquf anga,
Qilur erdi turluk tasarruf anga.
Bu yanglig'ki te'dod bo'ldi sifat,
Hamono o'n onchani kasb etti bot.
Bilik kasbini qildi to joni bor,
Hunar bildi onchaki imkoni bor.
Chu tutti musallam kamolotin el,
Dilovarlig' amrig'a chust etti bel.
Ne ishkim sipohig'a naf aylagay
Ki, andin adusini daf' aylagay.
Gahi markab uzra silahsho'r edi,
Yayog'liqda gah varzishi zo'r edi.(13)
Demaykim, o'qi ochti tori zirih
Ki, tori taxayyuldin ochti girih.
Sinoni bila tikti axtar ko'zin,
Ne axtar ko'zin, charxi axzar ko'zin.
Aning tig'i xoroni qildi shikof
Ki, kemuxti g'abrodin etti g'ilof.
Kamandinki chin-chin qila boshladi,
Falak qal'asi burjig'a toshladi.
Qachon gurzini qildi xoronabard,
Qatig' xoradin ko'kka yetkurdi gard.
Chu maydon aro zo'r rasmin tuzub,

Churuk ip kabi ajdahoni uzub.
Va gar royi birla bo'lub chorasoz,
Dilovarlig'u kuchga bo'lmay niyoz.
Bori ishda bir yerga yetti ishi
Ki, mumkin emas andoq o'lmoq kishi.
Atosi dog'i chun surub erdi umr,
Vido' etgali yetkurub erdi umr.
Qadining xamidini bilib erdi xayl
Ki, jismig'a tufroq sari bo'ldi mayl.
Quvosini za'f aylagan chog'da sust,
Skandar bo'lub erdi shahlig'da chust.
O'zi bo'ldi Tengriga po'zishpazir,
Skandarga topshurdi toju sarir.
Chu o'g'lig'a taxtini qildi maqom,
O'zi ayladi taxta sori xirom.
Hamono iki shox berdi daraxt,
Birin yo'ndilar taxtau birni taxt.
Ne qushqaki bir shoxi maskandurur,
Yana shoxi so'ngra nishimandurur.
Skandar chu ko'rди ato margini,
Yaqin erdi qilg'ay jahon tarkini.
Chu mustavli o'ldi bu niyat anga,
Ato qilmish erdi vasiyat anga
Ki: "Mulkumda begonani qo'ymag'il,
Shabistonima yonani qo'ymag'il!
Harimim aro kirmasun hech yot
Ki, bo'lg'ay anga pardadarlikda ot!
Seni istabon topqonimdin murod
Budurkim, qachon aylasam xayrbod.
Sen o'lsang chu qoyim maqomim mening,
Babod o'lmag'ay nangu nomim mening".
Bu so'z yodig'a kelgach o'ldi zarur,
Yeturmak ato pardasig'a surur.
Hamiyat dog'i mone' o'ldi base
Ki, yeldin zilolig'a tushg'ay xase.
Ato so'gini aylagach bartaraf,
Sariru nigin topti andin sharaf.(14)
Ato taxtini chun maqom ayladi,
Tuzub rud, ohangi jom ayladi.
Ayog'chi, ber ul javhari g'amzudo(15),
Dema g'amzudo, jomi motamzudo.
Ki, andin sumursam g'amim qolmasun,
Ato so'gidin motamim qolmasun.
Mug'anniy, qilib soz rudi nishot,
Aning birla tuzgil surudi nishot
Ki, so'z taxtida bo'ldum oromgir,
Bo'lay tahniyat bazmida jomgir!
Navoiy, jahonning firibin yema,
Xirad ollida naqshu zebin dema.
Chu davron ishi bevafoqliqdurur,
Fuzun shohlig'din gadoliqdurur.
Gadoyeki qayd o'lg'ay andin yiroq,
Muqayyad jahondordin yaxshiroq!
XVI

Himmat humoyining balandparvozig'i ta'rifi dakim, janohayning soyasi quyoshning anqoyi zarrin janohig'a zulmat Qofida nishiman berur va azimjussalig'i vasfidakim, bayzoning siymin bayzosin janohayni ostig'a yashurur va har gadog'a ul soya tushsa, salotin aning gadoyidurur va har shohdin soyasin olsa gado aning qoshida shoh ko'rinar

Birovkim anga himmat o'ldi baland,
Erur olam ahli aro arjumand.
Kishi naqdi gar bir qaro mis emas,
Agar himmati bo'lsa muflis emas.
Ani angla mufliski, yo'q himmati,
Chu yo'q himmati, yo'q aning hurmati.
Bu rasm o'ldi oyini dayri fano
Ki, hurmat topar kimda bo'lsa g'ino.
Chu himmat erur kimiyoyi vujud

Ki, andin topar e'tibor ahli jud.
Birovkim, aning kimiyodur fani,
Ani desa bo'lg'ay el ichra g'ani.
g'inodur chu el hurmatig'a sabab,
Anga ehtirom etsalar yo'q ajab.
Birovkim, aning himmati yo'qturur,
g'ani bo'lsa ham hurmati yo'qturur.
Tutay, dunsifat kimsaning ganji bor,
Tunu kun aning hifzidin ranji bor.
Pashize agar tugdi ersa laim,
Mudom ochmog'idin topar ko'ngli bim.
Desakim: ochay tongla, yoxud bugun,
Tugar ul tugunga yana bir tugun.
Ochardin emas komi tarqotmog'i,
g'araz bor anga o'zga bir qotmog'i.
Ko'runmay diram iqdin ochmog'i xo'p,
Diram har necha ko'p, tugun dog'i ko'p.
Ochar bo'lsa andin sarosar girih,
Solur ko'ngliga bir girih har girih.
Ayig' la'bidin jatqakim non erur,
Ani itga solmoq ne imkon erur.
Bijin topsa yer, to ichiga sig'ar,
Ne qolsa ovurtig'a borin yig'ar(1).
Yig'och uzra gar bo'lsa yuz ming yongog'
Ko'mar yerga har ne o'g'urlodi zog'.
Yer ostiki sichqong'a koshonadur,
Yana anda har yon nihon xonadur.
Razolatni haddin qachon oshurur,
O'zidin dog'i tu'masin yoshurur.
Najosat yo'lidin qo'yub gulxani,
Zaxiram, deb anbor aylar ani.
Jualdur tezak toshimoqdin zabun
Ki, bo'lmish qarorib, yuzi sarnigun.
Ani qo'yimas o'lmakligin bilsa ham,
Necha ot oyog'ig'a yanchilsa ham.
Ko'rar ayb dun sarf qilmoq diram,
Aningdekki, yig'mog'ni ahli karam.
Karamdin birovkim tihi jayb erur,
Tihi aylamak jayb anga ayb erur.
Bu ish himmat ahlig'adur ibtilo
Ki, jaybi diram birla bo'lg'ay to'lo.
Karamsizki bor uyda maxzan anga,
Falokat bila foqadur fan anga.
Yemas elki amvol aro bo'lsa g'arq,
Alar birla muflislar ichra ne farqg'
Desam ham bo'lurkim, erur farqi kam,
Xirad ollida ko'pdurur farqi ham
Ki, har necha bemoya bo'lsa la'im,
Anga kimsadin yo'qdurur hech bim(2).
Vale bo'ldi chun ganjiyu maxzani,
Xaloyiq erur jonining dushmani.
Qizil tulku yoxud qaro kish kibi
Ki, bo'lg'ay tuki qatlining mujibi.
Sadafdekki yiqqon uchun durri pok,
Qilurlar olur chog'da ko'ksini chok.
Ko'ngul himmat ahlig'akim bo'ldi keng,
G'ino birla faqr o'ldi ollinda teng(3).
Ne ganj o'lsa bermakda bordur aziz,
Ne nomus etar bergali bir pashiz(4).
Mubohot qilmas yemaktin kuloch,
g'amin bo'lmas ar topsa yovg'on umoch.
Xirad ahli chunkim taammul qilur,
Tafovut bu ikida ham topilur.
Ne naqdeki ahli karam sarf etar,
Anga xalqdin ko'p mashaqqat yetar.
Agar yo'q anga bazl etar dastras
Ki, zoti aro himmati ganji bas.
Ne eldin topar har zamon yuz malol,

Ne ahvolig'a yuz qo'yar ixtilol.
Kishikim biyikrakdurur himmati,
Jahon ahlidin kamdurur mehnati.
Ne qushkim baland o'lsa parvoz anga,
Halok istamas novakandoz anga.
Agarchi erur mushak otmoq ishi,
Bulut momug'in o'rtay olmas kishi.
Necha tiftl qilsa pulab xiyraliq,
Qachon sham'i anjum topar tiyraliqq'
Tutaykim, biyik toqqa chiqsun palang,
To'lun oyg'a sekrib yeturgaymu changg'
Baland aylabon himmat ul beniyoz
Ki, har necha himmat biyik, mehnat oz.
Birovgaki himmat qilur yorliq,
Gadoliq tilar, yo'q jahondorliq.
O'zin faqr birla jahondor etar,
Jahondorliqdin vale or etar.
Dema faqr ko'yi gadoyin gado
Ki, shahlar shahi qilmish oni Xudo.
Qilur podsho ul gadoliq havas,
Nechukkim, gado podsholiq havas.
Magar Haq yeturgay bu ogohlik
Ki, faqr istagay el, qo'yub shohliq.

XVII

Iskandar bila ul gadolig' ixtiyor etgan podsho, balki filhaqiqat podsholiqqa yetgan gado hikoyatikim, Iskandar ani mazallat chohidin chiqorib, saltanat koxig'a o'lurtmoq istadi va ul toj tarkin qilib, boshidin tarki tojixayolin chiqoremadi.

Eshittimki, Iskandari nomdor,
Chu bo'ldi jahon ahlig'a komkor.
Ne kishvarki bo'ldi musaxxar anga,
Mute' o'ldi doroyi kishvar anga.
Hamul shahni kishvarg'a shoh ayladi,
Hamul elga kishvarpanoh ayladi.
Shahu mulkdin ko'ngli ting'och tamom,
Yana mulk azmig'a qildi xirom.
Magar fath bo'lg'onda Mag'rib zamin,
Shahi zohir aylab edi qatlu kin.
Chu razm o'ti bo'lmish edi bartaraf,
Shah o'lmish edi razm ichinda talaf.
Skandar chu fahm etti xasmin qatil,
Anga mulki ichra tilatti adil.
Dedikim: "Bu kishvar salotinidin(1),
Xabarliq jahonbonliq oyinidin,
Qolibmu ekin bir aningdek kishi
Ki, qilsam ruju' anga bu mulk ishig'
Ani elga shoh aylasam mustaqil
Ki, mulk o'zgaga bo'lmasa muntaqil".
Dedilar xaloyiq duo aylabon,
Hadisig'a jonlar fido aylabon.
Ki: "Ofoq aro sarfaroz o'lg'asen,
Hamisha raiyatnavoz o'lg'asen.
Bu yanglig' kishikim qilursen so'rog'
Ki, andin raiyatqa yetgay farog'.
Qabul aylagay oni yaxshi-yamon,
Kishi yo'q, magarkim birov bu zamon,
Vale xalq ichindin firor aylamish,
Ajab nav' ish ixtiyor aylamish.
Tiriklar arosig'a qilmas ubur,
Matofi emas g'ayri eski qubur(2).
Hamono tiriklarda ko'rmay vafo,
Qubur ahlig'a aylamish iktifo.
Boshi toj tarkin qilib ixtiyor,
Bo'lub tark toji bilan baxtiyor.
Ne maskan bo'lub kecha bir bum anga,
Ne kunduz yemak vajhi ma'lum anga.
Kishi birla yo'q mutlaqo ulfati,
Bo'lub xalq g'avg'osidin kulfati.

Niyoz ahli chun qilsalar ixtilot,
Qilur so'zda zohir gahi inbisot.
Nasoyih der elga bag'oyat mufid
Ki, olamdin elni qilur noumid.
So'z ichra bu taqrib tartib etar
Ki, elni fano sori targ'ib etar!"
Skandar eshitgach dedikim: "Yurung,
Ani qayda bo'lsa, topib kelturung!"
Ravon hukm ila har taraf surdilar,
Topib shoh bazmig'a yetkurdilar.
Yalang erdi boshu, ayog'i yalang,
Yaqa chokidin ko'ksi dog'i yalang.
Jahon shug'li gardiga silkib etak,
Tutub iki ilgiga iki so'ngak.
Skandar anga ehtirom ayladi,
O'z ollinda oliy maqom ayladi.
Dedi: "Bu so'ngaklardin afsona ayt,
Ne so'rsam, javobin aning yona ayt!"
Dedi: "Go'rlardin qilurda guzar,
Necha bu so'ngaklarga soldim nazar.
Zamiring'a lekin nihon qoldi bu
Ki, shahning qayudur, gadoning qayug'
Chu o'lganda birdur bu iki mato',
Tiriklikda nevcun qilurlar nizo'g'"
Kelib bu kalomi Skandarga xush,
Dedi: "K-ey zabonovari borkash,
Seni toptim asru biyik nuktalik,
Agar bor esa himmating ham biyik.
Seni kishvaringda qilay arjumand,
Berib shohlig', poyang aylay baland".
Dedi: "Himmat o'lmish manga hamnishast,
Sen istardek ermas, vale asru past
Ki, tark aylabon faqr sarmoyasin,
Pisand etgamen shohlig' poyasin.
Yemas rub'i maskunga rag'bat manga,
Tilar to'rt sarmoya himmat manga:
Biri andin o'ldi hayoti abad
Ki, yo'qtur aning intihosig'a had.
Yana bir: yigitlikki topmay xalal,
Qariliq bila bo'lmag'ay ul badal.
Yana bir: g'inoyi muabbaddurur
Ki, ollinda iflosqa raddurur.
Yana: shodlig'kim, yo'q oning g'ami,
Adam bo'lg'ay ul surning motami".
Skandarni hayrat zabun aylabon,
Dedi, bosh uyotdin nigun aylabon
Ki: "Yey farruxoyinu farxundaroy,
Bu uqdangdin ul bo'ldi mushkilkushoy
Ki, bu dayr aro topsang ogohliq,
Sanga faqr berdi, manga shohliq.
Agarchi meni ayladi arjumand,
Sanga berdi himmatni mendin baland".
Gadoyeki bo'lg'ay biyik himmati:
Anga past erur shohlig' rifati.
Chu himmat baland o'ldi ersa faqir,
Ko'ziga erur asr shohi haqir.

PIVIII - Hikmat

Iskandarning Arastudin savoli ul bobdakim, maqsudg'a qaysi maqom yaqinroq va ul maqom sari ne nav' xirom munosibroq va Arastu yo'qluq maqomig'a yo'l ko'rguzmak va sabukborliq xiromi ohangi tuzmak

Arastudin etti Skandar savol:

"Ki, ey fikratingg'a falak poymol,
Ne yo'ldurki, maqsud erur manzili,
Ne ishdurki mahmud erur hosilig'"
Dedi: "Xalqdin o'zni fard aylamak,
Fano ko'yi yo'linda gard aylamak".
Dedi: "Ul kishikim tavongardurur,

Anga xayr ko'prak muyassardurur".
Amalning chu maqsud aro daxli bor,
Tavongarg'a ko'prak kerak e'tibor.
Birovkim savob etsa ko'prak husul,
Anga ko'prak o'lg'ay umidi vusul.
Dedi: "Xayrkim qilsa ahli manol,
Bu ishdin emastur yiroq ikki hol.
Biri ulki: mavqe'dadur ul ishi,
Ishin g'ayri mavqe' qilur ham kishi.
Gar ish g'ayri mavqe'da mavjud erur,
Kishi har nekim qildi mardud erur.
Va gar o'z yeridadurur qilg'ani,
Ne ish qilsa maqbul tutsaq ani.
Nekim asldin topti ma'zulluq,
Ishi far' ila bo'ldi mashg'ulluq.
Yerur rohzan kimki ogoh erur,
Bu yo'lda nekim mosivalloh erur.
Birov shoh vaslig'a qat' etsa yo'l,
Kerak voqif o'lsa qaroqchidin ul.
Qaroqchig'a bo'lg'on kishi muttafiq,
Qachon shoh bazmig'adur mustahiqg'
Vale ulki raf' etti budu nabud,
Gumon qilmadi Haqdin o'zga vujud.
O'zin chunki maqsud aro qildi yo'q,
O'zi qolmayin, qoldi maqsudi-o'q.
Gumon qilma mundin biyikrak maqom,
Kishi anda chun yetti, bo'ldi tamom".
Bu durlarnikim sochti gavharfurush,
Sadaf og'zidek soyil o'ldi xamush.

XIX

Iskandarning saltanat tojidan sarkashlik qilib, xilofat taxtidin ayoq tortqoni va Rum ahli boshlarin oyog'iga qo'yub, aning maqdamidin taxt poyasin baland qilib, toj qadrin arjumand qilg'onlari va aning adli aynining quyoshi bila zulm shomining xuffoshin ko'r etib, jahonni yorutqoni va zulm ahlining zulmatdek olam yuzidin qiroq tutqoni

Guzorishqa ulkim, qalam qildi tez,
Qalamdin bu yanglig' bo'lur nuktarez
Ki, chun Faylaqus o'rtadin chekti raxt,
Skandarg'a taslim etib toju taxt.
Skandarki donoyi ofoq edi,
Bilik ichra ofoq aro toq edi.
Anga toj ila taxt tushmay qabul,
Bu andeshadin behad erdi malul
Ki, shahlig'da haddin ko'p ofot erur,
Ne qilsa falakdin mukofot erur.
Agar tarkiga ko'nglini shod etib,
Atoning vasiyatlarin yod etib.
Ko'p oshufta qilg'och ani bu mihan,
Ulusni yig'ib, tuzdi bir anjuman.
Chu yaksar yig'ildi sharifu vaze'
So'ze qildi og'oz behad bade'.
"Ki, ey qavmkim, mulkungiz keldi Rum
Ki, ollimda holo qilibsiz hujum.
Agar sarfaroz ar sarafgandasiz,
Bori Tengriga men kibi bandasiz.
Yeman siz kibi, sizdin o'ksuk base,
Atosiz, dil ozurdaye bekase.
Atomni agar lutf aylab Iloh,
Bu kishvar uza ayladi podshoh.
Hamono bu ishga sazovor edi,
Bu yuk chekkali quvvati bor edi.
V-ar obovu ajdodima qildi Haq,
Bu mulk ahlig'a hukmronliq nasaq.
Alar dog'i zeboi taxt erdilar,
Tavonou feruzbaxt erdilar.
Vale men erurmen bag'oyat haqir,
Dog'i saltanat amri behad xatir.
Bu ishga keraktur tavono kishi,

Yemas men kibi notavono ishi.
Yerur tortmoq sher chekkonni mo'r,
Yukin pilning aylamak pashsha zo'r(1).
Ne bor shahlik aylarga niyat manga,
Ne aylay desam qobiliyat manga.
Bu taklifdin chunki ranjurmen,
Agar aylasam tark ma'zurmen.
Chu men ayladim ajzim izhorini,
Bu andeshadin ko'nglum ozorini.
Siz emdi o'zunguzga shohe toping,
Bu kishvarg'a kishvarpanohe toping.
Har ishta zamon ahlining foyiqi
Ki, to bo'lg'ay ul shohlig' loyiqi.
Quyoshdek qaviymehru ravshanzamir,
Va gar chiqsa ashhabqa ofoqgir.
Adolat aro fasli navro'zdek,
Siyosatda barqi jahonso'zdek.
Iriklik chog'i xasmg'a chorasoz,
Qotig'liq mahalli raiyatnavoz(2).
Anga taxtu davlatni maskan qiling,
Boshin toj birla muzayyan qiling
Kim, ul yog'durub abri ehsonini,
Yeramdek qilib mulk bo'stonini.
Adu xaylin oshuftahol aylasun,
Sanam zulfidek poymol aylasun.
Necha shu'lai fitna yoqsa aduv,
Qilich selidin ursun ul o'tqa suv.
Raiyatqa qilsa qalamzan sitam,
Qalamzanning ilgini qilsun qalam(3).
Musofir yo'li rishtasin uzmasun,
Qaroqchi qarosini ko'rguzmasun.
Qilib zabt ila mahkam o'g'ri yo'lin,
Ulus molidin qisqa qilsun qo'lin.
Adam aylasun zulm ta'limini,
"Lam"i jahd etib "lom" ila "mim"ini(4).
Adolat qilurning topib holatin,
Fuzun qilsun elga aduv olatin.
Nekim Haq buyurmish, bo'lub payravi,
Haq aytur ulus ilgin etsun qaviy.
Berib zulmgustarga farsudaliq,
Raiyatqa yetkursun osudaliq".
Tugatgach so'zin shohi ravshanzamir,
Ulus chektilar har tarafdin nafir
"Ki, ey xusravi odili dodgar,
Nega aylading bizni faryodgarg'
Yetar chog'da adlingdin elga navo,
Bu yanglig' nedin zulm ko'rdung ravog'
Ne so'zlar edikim bayon aylading
Ki, bu xalq bag'rini qon aylading.
Bu so'zlar deguncha, oqiz qonimiz
Ki, bo'lsun yo'lungda fido jonimiz!
Sen o'lg'uncha bu el boshidin yiroq,
Yiroq bo'lsalar jonidin yaxshiroq.
Sanga garchi jonbaxsh keldi kalom,
Yaqin erdikim aylagay qatli om(5).
Senu saltanat tarki so'zmu bo'lur,
Badilingni ko'rguchi ko'zmu bo'lurg'
Bugun olam ichra sen ul shohsen
Ki, aflok sirridin ogohsen.
Jahon ichra sen bilmagan yo'q ulum,
Bilur olam ahli, nekim ahli Rum.
Falak sham'i royi muniring sening,
Maloyik charog'i zamiring sening.
Jahon ko'rmagan sen kibi xusrave,
Quyoshtal'ate, Mushtariy(6) partave.
Qilib adl royingdin andoq zuhur
Ki, gul birla xurshiddin atru nur.
Vujudingda pinhon xiradyorlig',

Jamolingda paydo jahondorlig'.
Bu himmatki zoting aro bordur,
Sanga Rum sultonlig'i ordur.
Bilurbizki bu mulk erur kam sanga,
Umid ulki, tushgay jahon ham sanga.
Falak sayridin oshkoru nihon
Ki, hukme yozilmish: seningdur jahon.
Yana kimsa farmonravo qilmag'il,
Jahon ahlini benavo qilmag'il.
Agar sen bu ishni qabul etmagung,
Bu mulk ahli faryodig'a yetmagung.
Qo'yub mulki mavrusinga yonani,
Ravo ko'rsang uy ichra begonani.
Qila olmayin bu balo ixtiyor,
Borimiz qilurbiz jalo ixtiyor!
Chu tushsak gadoliqqa har mulk aro,
Xudo so'rg'usi sendin ul mojaro".
Bu so'z deb ulus bo'ldilar ashkrez,
Bosh aylab yalang, chektilar rustaxez.
Skandarki mundoq alomat ko'rub,
Alomat demaykim, qiyomat ko'rub.
Pushaymon bo'lub degan aqvolig'a,
Buzuldi base ko'ngli el holig'a.
Solib ul sifat sidq oyin sifat,
Degandin aning ko'ngli ichra uyot.
Ham atboining yaxshi niyatlari,
Yana ham atosi vasiyatlari
Ayon etti bir nav' ta'sir anga
Ki, bermak mahol erdi tag'yir anga.
Bo'lub xotiri haddin ortuq malul,
Ulus iltimosini qildi qabul.
Rizo zohir etgach, shahi navjuvon,
Arastuyi(7) farzona qo'pti ravon.
Olib tojni aylabon arjumand,
Aning boshidin ayladi sarbaland.
Ravon tutti aytib sano, bir qo'lin,
Balinosi(8) dono yano bir qo'lin.
Iki ganji hikmat ani yo'ldabon,
Chiqordilar avrang uza qo'ldabon.
Topib maqdamidin biyik poya taxt,
Quyosh boshi uzra solib soya baxt.
Arastu bila o'q, Balinos edi
Ki, bu Xizr edi, ul bir Ilyos(9) edi.
Xaloyiqqa yuzlandi bir inbisot
Ki, o'lturgali yetti mufrif nishot.
Nisor ul qadar sochti yaxshi-yamon
Ki, qildi nujum arzni osmon.
Adadsiz surur ahlig'a bo'ldi sur,
Aningdekki sur ahli qildi surur.
Chu Iskandari mehr o'lub pardapo'sh,
Shafaq bodasin topti qilmoqqa no'sh.
Tarabdin falak qildi holi anga,
Yangi oyni jomi hiloliy anga.
Skandar barumand o'lub baxtidin,
Shabistong'a kirdi tushub taxtidin.
Gulu sabza uzra tuzub toza bazm,
Mayi lolagun ichgali qildi azm.
Qadah partavikim damo-dam tutub,
Shabistonni xurshiddek yorutub.
Debon so'z, degach shohi gardunjanob,
Javobin Arastuyi hikmatmaob.
Surub nukta har sori donishvari,
Bilik ichra allomai kishvari.
Ne hikmatdin ayru qadah gardishi,
Ne juz ilmi hikmat takallum ishi.
Nukotkim shahi komyob aytibon,
Anga nukta ahli javob aytibon.
Zuhur aylabon garchi ayshu tarab,

Vale sarbasar mahzi ilmu adab.
Chu har ilmdin bo'ldi guftu shunid,
Dimog'ini shahning qizitti nabit.
Qo'pub chiqqali mayl ko'rguzdi xayl,
Ko'zi shohning uyqug'a qildi mayl.
Bo'lub uyqu chun ulcha matlub o'lub,
Yorim kecha ham sajda marg'ub o'lub.
Ibodot uchun shohi yazdonparast,
O'zin xas kibi qildi tufroqqa past.
Ishi yig'layu uzri mofot edi,
Anga tongg'acha bo'yla avqot edi.
Quyosh chun qilib avj ohangini,
Yorutti yana charx avrangini.
Kavokib topib ul yoruqdin zarar,
Bori uchtilar ul sifatkim sharar.
Skandar yana taxtin aylab maqom,
Xaloyiqqa hukm ayladi bori om.
Ulus qildilar xizmatig'a hujum,
Quyosh tegrasida nechukkim nujum.
Yig'ilg'och ulus shah qilib ibtido,
Xaloyiqqa so'z mundoq etti ado:
"Ki, berdi manga dodgarlik Iloh,
Bor ersa xaloyiq aro dodxoh,
Kelib ollima arzi hol aylasun,
O'z ahvolini qiylu qol aylasun!
Qoshimda so'zin arz aylar zamon,
Meni bir o'zi yanglig' etsun gumon.
Ne taxtimdin o'lsun anga dahshate,
Ne tojjimdin o'lsun anga vahshate.
Ne shah deb meni aylasun iztirob,
Ne maqsud adosida qilsun shitob.
Ayon aylasun reshi dardu g'amin,
Yoqay dod bermak bila marhamin".
Ulus boshladi arzi hol aylamak,
Skandar bila qiylu qol aylamak.
Sahardin anga tegrukim istivo,
So'rub, xalq dardig'a qildi davo.
Kishi qoni to'kkanni bo'ynin urub,
Qo'lin kesturning, qo'lin kesturub.
Berib dod mazlumi g'amxorag'a,
Qilib rahm marhumi bechorag'a.
Qilib zulm ahlin qaro yerga past,
Alarg'aki, mazlum erur zerdast.
Xush ul shahki zulm ahlin aylab nigun,
Jafokash jafogarni ko'rgay zabun.
Bu yanglig' qo'yub adl bunyodini,
Yarim kungacha berdi el dodini.
Atosi zamonida har nav' ish
Ki, andin xaloyiqqa ozor emish,
Tamomin ulus boshidin qildi daf,
Yetishsun deb andin xaloyiqqa naf.
Yana shohlar hodis etgan rusum
Ki, bedod emish el aro bu umum.
Alar tarhini buzdi bunyoddin,
Xaloyiqni qutqordi bedoddin.
Adolat tariqini fosh ayladi,
Siyosat anga durbosh ayladi.
Raiyatqa ma'lum etib ehtiyoj,
Iki yil alardin ko'tardi xiroj.
Amal ahlig'a qildi mashg'ulluq,
Yomonlarg'a yetkurdi ma'zulluq.
Vale yaxshig'a taqviyat ayladi,
Yana yaxshilar tarbiyat ayladi.
Yana narxlarg'a qilib ishtig'ol,
Og'ir sotquchig'a berib go'shmol.
Tuz aylab tarozu iki boshini,
Temurdin yasab, muhr etib toshini.
Qari ham temurdin anga bo'ldi xos

Ki, el bo'ldi kam gaz olurdin xalos.
Qaponni ham ul ixtiro ayladi,
Qiyos ichra raf'i nizo ayladi.
Yana tuzluk izhorig'a tuzdi kayl
Ki, el qilmag'ay egrilik sori mayl.
Yana tuzdi oltun tarozusini,
Qaviy aylabon adl bozusini.
Marohil aro qo'ydi rahdorlar,
Yo'l ahlin xatardin nigahdorlar.
Adolat qo'lin tutti andoq biyik
Ki, topti amon arslondin kiyik.
Karak xaylig'a qarchig'ay darmiyon,
Alar jo'ja yanglig', bu bir makiyon.
Yarim kungacha adl ila dod edi,
Yana kun so'ngg'i yaxshi bunyod edi.
Bu yanglig' chu oz vaqt tuzdi rusum,
g'ani bo'ldilar adlidan ahli Rum.
Ketur soqiyo, to'ldurub jomi adl
Ki, ko'rguzdi Iskandar ayyomi adl!
Taodul bila tut ani behamol,
Ichara manga garchi yo'q e'tidol.
Mug'anniy, navoda tuzub mu'tadil,
Navosozliq qil manga muttasil.
Qulog'img'a dilkash sadoye yetur,
Meni benavog'a navoye yetur!
Navoiy, taoduldin etma udul,
Qabul ahlidin gar tilarsen qabul!
Chu odil shah ilgidin ichgung ayoq,
Necha e'tidol asrasang yaxshiroq.
Nechukkim, erur adl shahlarg'a zeb,
Yerur ham gado, xokirahlarg'a zeb.
Shahekim, adolatdur oning ishi,
Teng ermas anga shohlardin kishi.
XX

Adolat ayni ta'rifidakim, salotinning zulumoti zulmi orasida "aynul - hayot" jovidoniydurur va ichganga ziloli zindagoniy yetkurur

Ne asmokim, ul Haq sifotig'adur,
Agar fikrating har bir otig'adur.
Ne amreki bo'lg'ay sifat doxili,
Haq otidur ul amrning foili.
Karam fartidindur karim o'lmog'i,
Tarahhum ko'pidin rahim o'lmog'i.
Agar vojidu mojid et e'tibor,
Agar Hayyu Qayyum bir hukmi bor.
Vale oti asmoda odil emas,
O'qur chog'da el oni odil demas.
Adolatqa yetganda qilmish Xudo,
O'z otini "Al-adl" birla ado.
Bu otig'a ko'prak uchun ehtimom,
Aning birla olamg'a berdi nizom.
Ne shahkim, aning adl kirdoridur,
Desam, yo'q ajabkim, Xudo yoridur.
Bu ma'nidin erkinki, olamda shoh
Ki, derlar ani xalq zilli Iloh.
Gar af'oli mardudu maqbul emas,
Bulardin qiyomatda mas'ul emas.
Yerur adlkim, Qodiri Zul-jalol,
Qiyomat kuni andin aylar savol,
Agar adl yo'q oshkoru nihon
Yaqin bilki, zeru zabardur jahon.
Anushirvon(1) garchi kofir edi,
Vale adl zotida zohir edi.
O'run garchi kofirg'a do'zaxdurur,
Aning addin o'rni barzaxdurur.
Agar kufr rizvon sori qo'ymadi,
Vale adl niyron sori qo'ymadi.
Ul o'tgandin ar ming yil andozadur,

Adolatdin ovozasini tozadur.
Yerur turfa bukim, salotin aro,
Qayu adl etar kishvari din aro.
Qilurda sifat adlu insofini,
Nihoyatqa yetkurmak avsofini,
Demaklik emas "hukmroni zamon",
Demaktur "Anushirvoni zamon".
Ajabroq bukim, ulki bu oti bor,
Bu tashbih birla mubohoti bor.
Ne so'zdinkim o'tti erur bu ajab
Ki, kavnayn shohi Rasuli arab.
Shahekim, rusul keldi xayli aning,
Bori ofarinish tufayli aning.
Qilur chog'da Haq shukri izhorini,
Magar bu sifat surdi guftorini
Ki: "Sultoni odil zamonida dahr,
Vujudum bila berdi olamg'a bahr.
Manga chun valodat zamoni edi,
Ulusqa adolat zamoni edi".
Hadisida ham bu bashoratdurur
Ki, adl ahli sori ishoratdurur.
Ki, adl ichra o'tganga bir soati,
Yerur behki, jinnu bashar toati.
Yana ham hadisedurur bu sahih
Ki, aylabdur oni bayoni fasih:
"Qolur kufr aro qolsa obod mulk,
Bo'lur zulm agar bo'lsa barbod mulk".
Shah ar kufr aro adlin etsa ravon,
Tuzar mulkin andoqki Nushiravon.
Va gar din aro zulm parron qilur,
Bu shahlardek oz chog'da vayron qilur.
Shahekim qilur xayli insong'a amr,
Haq etmish anga adlu ehsong'a amr.
Agar zulm qilsa erur necha hol
Ki, jonig'adur borcha oning vubol.
Birovkim Haq amrig'a osiy bo'lur,
Nekim qilsa jurmu maosiy bo'lur.
Yana bir bukim aylab o'zni safih,
Haq axloqig'a xulqi qolmas shabih.
Yana buki elga solib iztirob,
Qilur zulmi obodlarni xarob.
Yana ulki, chun zulme mavjud o'lur,
Bori xalq ko'ngliga mardud o'lur.
Ne mardudluqkim, bo'lur el ishi
Tunu kun aning jonining qarg'ishi.
Ne damkim urar xalq nuqsonig'a,
Qilur tez do'zax o'tin jonig'a.
Ulus dushmani desa bo'lmas ani
Ki, bor ul haqiqatda o'z dushmani.
Necha zulmkim elga zolim qilur,
O'z-o'ziga ko'prak qilur Haq bilur.
Ne zolimki, bir kimsaga zulm etar,
Iki foida zulmkashga yetar.
Bir ulkim, qiyomat kuni ajri bor,
Angakim bu zulm aylamish, zajri bor.
Yana buki, mazlum erur ot anga,
Kishi aylamas zulm isbot anga.
Vale kimsakim zulm anga komdur,
Bu olamda mardudu badnomdur.
Makon chun qilur o'zga olam sori,
O'tar betavaqquf jahannam sori.
Qayu shohkim addin fard erur,
Ham o'z jonig'a zulmidin dard erur.
Kivursa o'zin odil el sonig'a,
Ne zulm elga aylar, ne o'z jonig'a.
Agar bilsa shah adl etar hirfasin,
Nechuk bergay o'z ilgidin sirfasin.
Necha sirfadin shah keraktur yiroq,

Bu yerda vale sirfasi yaxshiroq.
Shahekim, anga adl bo'lg'ay qiliq,
Yerur aylasa sirfa besirfaliq.

XXI

Mahmud hikoyatikim, ajal og'ir uyqusig'a borg'ondin so'ngra Mas'udning tushiga kirdi va adolat aynin paydo qilur uchun anga pandlar berdi va nasihat zilolidin aning yuziga bir suv urdikim, ani g'aflatuyqisidin seskandurdi

Yeshittimki, Mahmudi(1) g'oziyg'a dahr
Chu jomi hayot ichra hal qildi zahr.
Qilib "irjii" nag'masin istimo',
Ruju' etti olamg'a aylab vido'.
Jahondin uzar chog'da payvandini
Valiahd etib erdi farzandini.
Chu ul ayladi tarki dori fano,
Firoqida o'g'lig'a erdi ano.
Hamono laqab erdi Mas'ud anga,
Kirib tushga bir kecha Mahmud anga,
O'g'ulg'a ajab nav' qildi zuhur,
Boshidin-ayog'ig'acha g'arqi nur.
Bo'lub turfa bog'e aning maskani,
Dema bog'kim, ravzaning gulshani.
Damo-dam fuzunroq nishoti aning,
Oshib har zamon inbisoti aning.
Zumurraddin ollida havzeki, aql
Kelib ojiz avsofin aylarda naql.
Mudavvar kelib charxi axzar kibi,
Suvi lavnu ta'm ichra kavsar kibi.
Qirog'ida ul havzning bir daraxt,
Solib shoh uza soya andoqki baxt.
Qilib past tubo qadin poyasi,
Hamul ravza sahnin tutub soyasi.
Yana ravzaning sabzasi za'faron,
Isi xastalar jismidin za'fron.
Tamoshosidin ko'zga yorub charog',
Muattar bo'lub atri birla dimog'.
Ko'rub shoh Mas'ud bu turfa hol,
O'pub yer atosidin etti savol
Ki: "Sultonlig'ing ichra netting ekin
Ki, bu nav' manzilg'a yetting eking"
Dedi: "Ul zamonkim, jahondor edim,
Adolat qilur fikrida bor edim.
Chekar chog'da Hindustong'a sipoh,
Chu ul nohiyat bo'ldi oromgoh,
Dedim emin o'lsun cherikdin bu mulk,
Sitamg'a uzotur ilikdin bu mulk.
Munodidin anglab bu hukmumni xayl,
Manga bo'ldi sayr aylamak sori mayl.
Qilib besha tavig'a har yon nazar,
Ki, nogah bir el sori soldim guzar.
Jazira aro necha uyluk kishi,
Kelib za'f ila ajz alarning ishi,
Yig'ochu qamishdin yasab xonumon,
Ani sandalu zarhal aylab gumon.
Uy ichra gilem o'rnida bo'ryo,
Kelib bog'u bo'ston buzuq qo'ryo.
O'tar chog'da nazzora aylab muni,
Yetishti qulog'img'a mazlum uni.
Hamul un bila markab ettim ravon,
Chu yettim, ajuze edi notavon.
Buzub qo'ryosin cherikchi kirib,
Uyidin necha shox o'tun oyirib,
O'tunni uyidin chiqorg'on zamon,
Solib to'bra ichra dog'i somon.
Yana bir ayog' ham olib badsigol
Ki, ul zarf bor erdi yashil safol.
Bularni olib zolimi tundxo',
Chiqarda yo'luqti manga ro'baro'.

Jadal aylabon dodxohi bila,
Kelib ul iki-uch guvohi bila.
Chu bildim aning zulmu yag'mosini,
Iyosiga qaytardim ashyosini.
Yana qo'ryosini naybast etib,
Ne ayrilg'onin borcha payvast etib.
Dedim, bog'labon zolim ilgini rust,
Osib bo'g'zidin ul uy ollida chust.
Chu ashyosini oldi zoli najand,
Hamul dam sipah sori surdum samand.
Men etgan zamon tarki dori g'urur
Ki, bo'ldi maqomim bu dori surur.
Nihoyatsiz erdi gunohim mening,
Bu ish bo'ldi oxir panohim mening.
Xitob o'ldi, k-ey osiyi borgoh
Ki, umrungda qozg'onmading juz gunoh.
Necha haddin ortuq gunahkorsen,
Tomug' shu'lasig'a sazovorsen.
Hamul adlkim tutti sendin vujud,
Gunohing bog'ishlandi budu nabud.
Vale har ne ish qilg'oning beg'araz
Topibdur bu olamda bir-bir evaz.
Tuzatting chu ul zolg'a qo'ryo,
Yo'q erdi bu fe'lingda ro'yu riyo.
Aning muzdidur bu riyozi bihisht,
Yeli mushkso, gardi anbarsirisht.
Iki shox o'tunkim, ani oldi zol,
Yerur muzdi bu naxli tubo misol.
Yashil zarfkim, aylading rad anga,
Yevazdur bu havzi zumurrad anga.
Yetaklik somoninki oldi ajuz,
Yevazdur anga za'faron birga yuz.
Qatil etganing zolimi shumni
Ki, qutqording ul xasta mazlumni.
Aning muzdi bo'ldi hayoti abad,
Maqosidga yo'q bu hayot ichra had.
Bu savdodin ar voqif o'lsa kishi.
Qachon adldin o'zga bo'lg'ay ishi.
Agar adl olamda tutmas vujud,
Pushaymonlig' etmas bu olamda sud.
Sangakim bu soat erur dastras,
Bu ish kasbidin tinmog'il bir nafas.
Damekim, shah o'z adldin fard erur,
Anga ul dame bedavo dard erur.
Chu Mas'ud uyg'ondi ul uyqudin,
Farog'at topib xotiri qayg'udin.
Adolat tariqin shior ayladi,
Ato buyrug'in ixtiyor ayladi.
Qayu shahki adl etsa Mas'uddek,
Ne tong Haq nasib etsa Mahmuddek.
PIXII - Hikmat
Iskandarning Arastudin savoli ul bobdakim, adolat natijasi ne nav' ishlar bo'la olg'aykim, ul natija umidiga kishi ul yo'lg'a qadam solg'ay va Arastug'a jahonkushoyliq tili ochilmoq va adl natijasi jahongirlik erkinin sobit qilmoq va odilg'a ul jahon saodati ham topilmoq

Yana shoh Arastug'a qildi xitob
"Ki, ey donishoyinu hikmatmaob!
Shahekim erur adlning jozimi,
Ne ishlar ekin adlning lozimig'"
Dedi: "Shahki adl o'lsa oyin anga,
Musaxxardurur dunyoyu din anga.
Bu olamda bo'lmog'liq ofoqgir,
Yana olam ahlida jannatsarir.
Bu olam olurni burun sharh etay,
Yana o'zga olamg'a dog'i yetay.
Shahekim anga adl bunyod o'lur,
Natija bukim, mulki obod o'lur.

Chu mulk o'ldi obodu xalqi g'ani,
Yaqindurki, ma'mur o'lur maxzani.
Chu maxzanni bu nav' ma'mur etar,
Sipohig'a beshak mavojib yetar.
Sipohi qachon shahg'a tolib kelur,
Adusig'a, shak yo'qki, g'olib kelur.
Qachon bir adusini past ayladi,
Aning mulkini zerdast ayladi.
Iki mulk afzun qilur quvvatin,
Yana xasmining sindurur shavkatin.
Bu tartib ila chunki tarhin solur,
Ajab yo'q, agar dahr mulkin olur.
Yana ulki chun adli zohirdurur,
Bori qavm ila xayli shokirdurur.
Sipohiysi gar tig' urar beaded,
Raiyat duo birla aylar madad.
Qachon qildi ming xasmi kinxoh o'qi,
Yarim kecha qilg'oncha bir oh o'qi.
Yana ulki chun adl bo'lmish fani,
Adu xayli dog'i tilarlar ani.
Raoyosi tunlar ilik ochibon,
Sipohiysi borib anga qochibon.
Birov topsa bir ishga muncha sabab,
Jahongir bo'lmog'lig'i ne ajabg'
Bu bir muddao chunki topti vuqu',
Yana birga emdi qiloyin shuru'.
Birov Tengriga iltijo kelturub,
Chu adl amr qilmish bajo kelturub.
Olib mulkidin ranju farsudaliq,
Xaloyiqqa yetkurgay osudaliq.
Taammul qilib adlu ehsonig'a,
Duo qilsa ofoq eli jonig'a.
Natija munga g'ayri g'ufron emas,
Jazoyi amal bo'lmay imkon emas.
Bu olam dog'i bo'ldi, ul ham anga,
Iki kavn mulki musallam anga".
Chu xatm etti donoi bisyordon,
Javobini topti shahi kordon.
Hakim ayturidin chu kasb etti naf',
Bori shubhasi ko'nglidin bo'ldi raf'.
XXIII

Iskandar ishlarining tafsilini ijmol bila deyilmak va ul ijmolning mujmalotin tafsil qilmoq va Doroning rasuli anga oltun bayza tilay kelib, po'lod nayzadek itik so'zlar javob topib bormoq va ul sinon lam'asining barqi aning xirmanani sabrig'a o't solmoq va kunjud bila go'y va chavgon yibormagi va Iskandar ul chavgon bila go'y urub kunjudni qushlar termagi

Bu yanglig' dedi mo'badi nuktasanj(1),
Ki, tarix ilmig'a ko'p chekti ranj.
Ki, chun qildi ul shohi navxosta,
Adolat bila mulkin orosta.
Hakim, o'ylakim ko'rguzub erdi yo'l,
Adolat havosin bilib erdi ul.
Ki, olam olurg'a bo'lur muntahi,
Bu so'z fikrida xotiri ogahi.
Taammul qilur erdi haddin fuzun,
Chekar erdi andisha torin uzun.
Chu adlu shijoat anga yor edi,
Yana roy ila hikmati bor edi.
Quyoshdek sipehr uzra tortib alam,
Yurub oldi olam yuzin yakqalam.
Ul ishlarki ul qildi ofoq aro,
Kishi qilmadi bu kuhan toq aro.
Bu a'jubalarkim anga berdi dast,
Jahondorlar qadri topti shikast.
Nekim qildi ul desa, aytay, kishi,
Tuganmas o'qub qarnlar ul ishi.
Bori qilg'onin demak oson emas,
Deganga tugatmaklik imkon emas.

Munosib bu keldiki har hol ila,
Desam, avval ahvolin ijmol ila
Ki, komim ravo aylamish bo'lg'amen,
Hadisin ado aylamish bo'lg'amen.
Yana qissasig'a taaqqul qilib,
Tavorixig'a ko'p taammul qilib.
Umurida ulcha g'aroyibdurur
Ki, ul ishta ko'prak ajoyibdurur.
Judo aylabon kizb oloyishin,
Anga aylasam nazm oroyishin(2).
Hamonoki ul shohi davlatpanoh,
Burun Rum taxtig'akim bo'ldi shoh.
Muxolifqa qasdi halok ayladi
Ki, a'dodin ul yerni pok ayladi.
Cherik chekti andin so'ng istab kushod,
Jahon ichra aylarga fathi bilod(3).
Burun tortibon razm uchun tig'i kin,
Yurub ayladi azmi Mag'rib zamin(4).
Qilib Zangbor(5) ahliga chiyralik,
Yudi tig' suyidin ul tiyralik.
Yana bo'ldi Doro(6) bila hamnabard
Ki, badxohdin ko'kka yetkurdi gard.
Yana mulk ochmoqta qilmayarang,
Yurub fath qildi bilodi Farang(7).
Chu bo'ldi mute' anda bo'lg'on ulus,
Qirim birla fath ayladi Andalus(8).
Yonib Misr fathig'a qildi sitez,
Sipehr oni Misr uzra etti aziz.
Ko'rub tab'i ul marzni oshno,
Qilib anda Iskandariya bino.
Chu Zardusht(9) daf'ig'a qildi g'ulu,
Alar o'tig'a tig' ila urdi su(v).
Iroqi Ajam sori qilg'ach xirom,
Navo topti ohangidin ul maqom.
Iroqi Arabg'a chu surdi samand,
Qudumidin o'ldi ul el bahramand.
Yana ayladi azmi Shomu Halab,
Nasib o'ldi ul yerga komu tarab.
Yaman sori chiqti nechukkim Suhayl(10),
Aqiq o'lg'ali toshlari qildi mayl.
Yer o'pmakka chun Makka azmi qilib,
Qabuli uchun ul eshik ochilib.
Qilib azm andin savohil sari,
Qo'yub yuz ajoyib marohil sari.
Yana aylabon Fors fathig'a azm,
Muyassar bo'lub, aylamay kinu razm.
Ochilg'och bular shohi farxundafol,
Saodat bila qildi azmi Shimol.
Chu mulk olg'ali da'bu xo' razm etib,
Tavajjuh bila fathi Xorazm etib.
Chekib ra'yati mehri ishroqni,
Yoruq aylabon Dashti Qifchoqni.
Chu bu nohiyatdin inontob o'lub,
Inongiri Saqsinu Saqlob o'lub.
Chu ozim bo'lub jonibi Osu Rus,
Bo'lub yuzlari vahmidin sandarus(11).
Tushub Charkasu Gurja(12) sori yo'li,
Bo'lub borcha gurjiyu charkas quli.
Shimol ahlin ehsong'a g'arq aylabon,
Tavajjuh qilib azmi Sharq aylabon.
Chu manzil qilib mulki Farxorni,
Kesib ul gulistonda har xorni.
Chu ma'bar bo'lub Movarannahr anga,
Yasolib Samarqanddek shahr anga.
Chigil birla Yag'modin aylab ubur,
Nechukkim, chamandin sabovu dabur(13).
Yurub Ching'a bo'lg'onda masnadrishin,
Kamar bog'lab ollinda Xoqoni Chin.

Yana Hind sori qilib turktoz,
Bo'lub Ked qulluq bila chorasoz.
Buzub Hindu Chin ichra butxonalar,
Yasab toat ahlig'a koshonalar.
Chu raf' aylabon kufr yanglig' uyub,
Berib rahnavardig'a azmi Janub.
O'tib Sind ila Kechu Mukron sori,
Ham andin qilib azm Kirmon sori.
Xuroson havosida topqach hayot,
Yasab anda shahre nechukkim Hirot.
Sipohon sari dasht qilg'onda tay,
Bino aylabon shahre andoqki Ray.
Chu fath o'ldi olamdag'i marzu bum,
Ko'ngul jam' etib ayladi azmi Rum.
Necha vaqt o'lub aysh ila jomgir,
Ko'ngul topmadi anda oromgir.
Yana qatla olamni sayr ayladi,
Mamolikda bunyodi xayr ayladi.
G'arib ishlaridinki yo'q anga had,
Biri erdi ya'juj o'llig'a sad.
Masohat qilib borcha ofoqni,
Ne ofoqkim, charxi nuh toqni.
Chu qildi masohat masolik aro,
Yig'och etti ta'yin mamolik aro(14).
Tanobeki, massoh qildi quloch,
Qilib o'n iki ming qari bir yig'och(15).
Aning sa'yidin topti bori sabil
Nishone qachon bir yig'och o'lsa mil(16).
Manozilda tarhi rabot ayladi
Ki, andin musofir nishon ayladi.
Chu ma'murani tuzdi qilmay darang,
Tengiz mayli qildi, nechukkim nahang.
Su uzra surub benihoyat kema,
Solib anda bori keraklik nima.
Necha yil suv uzra xirom ayladi,
Jazoyirda gohi maqom ayladi.
Haq ehsonidin bahri zoxir aro,
Bilodikim erdi jazoyir aro.
Borin fath qildi suv uzra yurub,
Birin chun olib, ilgarirak surub.
Chu yer qolmadi olmog'on suda ham,
Bu ishlar bila bo'lmay osuda ham.
Su mavji kibi iztirob ayladi,
Muhit o'rtasig'a shitob ayladi.
Chu bo'ldi yeri nuqtagohi Muhit,
Quyi suvu ustun sipehri basit.
Qilib suv tubin ko'rmak andishaye,
Hamul hikmat ahli yasab shishaye.
Kirib shishag'a ranju tashvir ila,
Aning og'zini berkitib qir ila,
Tanobeki, bo'lg'ay necha ming qari,
Yeshilgan, kelur chog'da daryo sari.
Bir uchin qilib shisha davrig'a rust,
Yana bir uchin tutturub elga chust.
Bu yanglig' qilib cho'kti daryo quyi,
Ani qa'rig'a chekti daryo suyi.
G'aroyibki daryoda bo'lg'ay nihon.
Anga zohir o'ldi jahon dar jahon.
Alardin ravo aylabon komini,
Kema ichra qo'ydi yana gomini.
Va lekin bu so'zda erur ixtilof,
Yerida demakdin emasmen maaf.
Yana azm qildi qurug'luqqa bot,
Chiqib ayladi azmi obi hayot.
Qoronquda aylab yorug'luq talab,
Ani topmayin qoytti xushklab.
Qurug'luq aro Xizr o'lub rahbari,
Tengiz ichra Ilyos edi yovari.

Bu ishlar qilibkim, kishi qilmayin,
Kishidin bu nav' ishlar aytilmayin.
Valoyat qilib Tengridin multamas,
Nubuvvatqa dog'i topib dastras.
Bo'lub oncha davlat muyassar anga,
Yana oncha kishvar musaxxar anga
Ki, sabsig'a yo'nsa kishi xomaye,
Keraktur raqam topsa "Shahnoma"e.
Va lekin bu daftarda gunjoyishi,
Yemas siqqudek borcha oroyishi.
Zaruratdin alqissa har hol ila,
Aning qissasin surdum ijmol ila.
Ado bo'ldi har bayt aro daftare,
Har uy ichra qildim nihon kishvare.
Tamomi bu erdiki, qildim ado,
Vale emdi tavfiq bersa Xudo,
Sunub panja kulliy ishe sori qo'l,
Qilay nazmkim, asl bo'lg'ay hamul:
Alardin biri erdi Doro ishi
Kim, ul nav' ish yod bermas kishi.
Bu nav' erdi ul kim malik Faylaqus
Ki, Rum ahli erdi anga xokbo's.
Jahonxusrav ul chog'da Doro edi,
Anga shohlig' oshkoro edi.
Kayoniylar o'rnida ofoqgir,
Kelib pusht-barpushti sohibsarir.
Umurida oyini Luhrosbiy,
Sipohida qonuni Gushtosbiy.
Bo'lub ko'p Kayoniy ish ihdos anga,
Tegib Bahmaniy mulk meros anga.
Jahonbonlig' amrida Xusravnajod,
Angachaki Kayxusravu Kayqubod.
Jahon mulkida mustaqil podshoh,
Anga topshurub shohlar toju kox.
Mamolikda har sohibi taxtu toj,
Anga yetkurub peshkash, yo xiroj.
Biri Faylaqus erdi ul xayl aro,
Xirojini berguchi bemojaro.
Xiroj ul nimakim muqarrar emish,
Hamonoki ming bayzai zar emish.
Chu ul qildi dayri fanodin xiom,
Skandar anga bo'ldi qoyim maqom.
Bor erdi chu mulk o'ldi tayin anga,
Bu yanglig'ki sharh ettim oyin anga.
Ham avvalg'i yil tortibon tig'i kin,
Qilib Zang shohi bila big'i kin.
Topib tig'ining barqi chun ishtirol,
Kuyub zangi andin nechukkim zugol(17).
To'kub erdi qon oncha ul xayldin
Ki, zang ahli ruxsori ul seldin,
Qaro dog'lardek bo'lub oshkor,
Bo'lub yer yuzi, o'ylakim lolazor.
Iki-uch yil ichra necha bo'yla razm,
Qilib erdi ul shohi farxunda azm
Ki, borida a'dosi mankub edi,
Kirib ilgiga ulcha matlub edi.
Bu fursatda fath aylagan marzu bum,
Bo'lub iki-uch onchakim mulki Rum.
Qilib xaylin a'dog'a andoq daler
Ki, bo'lg'ay qulon qasdida narra sher.
Shukuhi oshib bahri zaxxordin,
Livosi o'tub charxi davvordin.
Qilib tig'i barqi jahonso'zluq,
Yuzi mash'ali olamafruzluq.
Xayoli aro urmayin tobu pech,
Jahongirlik fikridin o'zga hech.
Ne ofoqni o'ziga keng ko'rub,
Ne ofoqning shahlarin teng ko'rub.

Atosi vafotidin uch yil o'tub,
Ishi lek o'n oncha rif'at tutub.
Bu uch yil aro ko'ngliga yetmayin,
Xayolig'a balkim xudur etmayin
Ki, Dorog'a bo'lg'ay ishi ehtiyoj,
Anga xud ne etgayki, bergay xiroj.
Birovkim azaldindurur rif'ati,
O'zidek rafe'-o'q erur himmati.
Bukim bo'lg'usi xasm Doru anga,
Kerak zohir etmak madoro anga.
Va yo mulku johig'a qilmoq nazar,
Aning ko'ngliga mutlaq etmay guzar.
Qachon qilsalar kin iki narra sher,
Yaqinkim, bo'lur navjuvonroq daler.
Qachon kin chog'i bo'lg'ay andeshasi
Ki, ko'prakdurur xasmning peshasi.
Iki ajdah bo'lsalar kinasanj,
Tafovut ne, ko'prak esa yerda ganj.
Tengizda balig' bo'lsa haddin ulug',
Nahang o'lmas osebidin qayg'ulug'.
Skandargakim yovar aflok edi,
Bisot ichra har kun tarabnok edi
Ki, Doru qoshidin yetishti rasul,
Aning ostonig'a qildi nuzul.
Parastandalardin chu bor istadi,
Ani o'llig'a shahriyor istadi.
Qadam urg'och-o'q ko'rdu chun shohni,
Supurdi yuzi birla dargohni.
Parastandaliq rasmi chun soz etib,
So'ziga duoni sarog'oz etib.
Duoyeki, bo'lg'ay sazovor anga,
Julus amri aylab jahondor anga.
Chu o'lturdi qosid tikib yerga ko'z,
Ne yoro anga surmayin derga so'zg'
Skandar shukuhi qilib lol ani,
Qayu lolkim, dangu behol ani.
Qilib shoh andin bu ma'nini fahm
Ki, faru shukuhi anga soldi vahm.
So'z aytib, aning sori solmay ko'zin,
Anga tegrukim, topti qosid o'zin.
Ko'ngul bosqonin chunki fahm etti shoh,
Savol etti shohona aylab nigoh
Ki: "Doru shahi komron xushmudurg'
Anga mulk oyini dilkashmudurg'"
Qo'pub, yer o'pub berdi qosid javob,
Yana komkorona qildi xitob
Ki: "Bu nav' kelmakta komingni ayt,
Nekim dedi Doru payomingni ayt!"
Yana yer o'pub qosidi rahxirom,
Dedi: "K-ey shahanshoi oliymaqom,
Chu so'rdung so'zumni, erur noguzir
Ki, bo'lg'aymen o'llingda farmonpazir.
Hamono burunroq malik Faylaqus
Ki, Rum andin o'lmish edi nav'arus,
Qilib erdi ming bayza har yil qabul,
Zari mag'ribiydin toparg'a vusul.
Bo'lub ermish uch yilki ul komyob,
Bo'lubtur bihisht ichra oromyob.
Bu uch yilg'i taqsim topqon xiroj
Ki, andin edi do'stluqqa rivoj.
Magar shoh devonig'a ketmamish,
Yetar maxzan ichra magar yetmamish.
Mening kelganimdin bu erdi murod
Ki, gar lutf etib shohi oliynajod,
Ani bersa, aylab hisob, eltayin,
Yo'q ersa, ne aytur javob eltayin".
Skandarga keldi bu so'z bas qatig',
g'azab zahridin komi bo'ldi achig'.

Yuzi rangi ko'rguzdi o'tdin nishon,
Bo'lurg'a jahon ichra otashfishon.
Yana lahzaye boshin aylab quyi,
Hamul o't uza urdi hikmat suyi
Ki, ifroti hilmu kamoli xirad,
g'azab xayli andeshasin qildi rad.
Ko'tardi boshin so'zga og'zin ochib,
Javobig'a oning javohir sochib
Dedi: "Ayt Dorog'a mendin salom,
Salom aytqach bo'yla yetkur payom
Ki, shahliqki, yo'qtur baqosi aning,
Yemas juz fano intihosi aning.
Bugun-tonglilig' umr uchun ko'rma ranj
Ki, qo'yg'aysen albatta ganj uzra ganj.
Xazoyinki yig'ding adaddin fuzun,
Sanga ranj tekurdi haddin fuzun.
Bukim yig'ding, avval top andin asig',
Qachon topsang andin asig', o'zga yig'.
Ishekim zarar naf'idin bo'lsa ko'p,
Yemas qilmog'i aql ollinda jo'b.
Sanga naf' yo'q, bizga andin alam,
O'zungga yeturma alam, bizga ham.
Tilab bayza ko'p bo'lma mehnatqa to'sh,
Havo tutti ul bayza berguchi qush(18).
Agar tab'ing o'ldi nasihatpazir,
Yemas bizga ham do'stluqdin guzir.
Va gar pand ko'nglunga yo'q sudmand,
So'zung bizga dog'i emas dilpisand.
Boshingdin bu behuda savdoni qo'y,
Xayolingdin ushbu tamannoni qo'y.
Angakim erur nuktadonu zarif,
Ulug' ishdurur tonimog'liq harif.
Sanga notavonlar bila tushti ish,
Meningdek kishi birla ish tushmamish.
Guruheki, har yil olursen xiroj,
Sotibsen alarg'a biror eski tojg'
Xiroj olmoq andin emas dilpazir
Ki, ham tojbaxsh o'lsa, ham taxtgir.
Nahangeki bahr ichra bebok erur,
Gar ul suvda yuz ming durri pok erur.
Ne nav' o'lg'ay andin xiroj istamak,
Suvda durri ko'p bo'lsa boj istamak.
Bu yanglig' tamannoni qilg'on base,
O'zin suvda qildi balig' tu'masi.
Xiradmandlig' keldi xursandliq,
Qulaysiz tama noxiradmandliq.
Chekib bejihat bo'yla xorij navo,
Aromizda ko'rma xusumat ravo.
Gumon etmakim, molu johing sening,
Ish o'lg'onda bo'lg'ay panohing sening.
Dema yer ko'tarmas adadsiz cherik,
Sanga tig'im ollinda tutqay ilik.
Sanga ko'p, manga ozroq ersa sipoh,
Yerur berguchi ozu ko'pga Iloh.
Kerak dastgir o'lsa davlat ishi,
Yo'q ersa netar ko'p cherikni kishig'"
Tugatguncha so'zni shahi nuktago',
Mahobat eshitguchini qildi suv.
Qo'pub qosidi notavon tutti yo'l,
Vale ne tirik, ne o'luk erdi ul.
Solib tezrak har nafas gomni,
Chu Dorog'a yetkurdi payg'omni.
Javobini Doro eshitgach tamom,
Tag'ayyur topib, bo'yla surdi kalom
Ki: "Har kimga bu nav' afsonadur,
Tasavvur qilurmenki, devonadur.
Va yo mast erkinki, bu so'zini
Degan chog'da bilmaydurur o'zini.

Va yoxud erur tifli beaqlu roy
Ki, ermas so'zida xirad rahnamoy".
Chu bu nuqtalardin savol ayladi,
Ravon mustame' sharhi hol ayladi
Ki: "Ne telba fahm ettim oni, ne mast,
Xud ermas yana tifli g'aflatparast.
Yerur ham xirad yoru ham hushmand,
Hadisi rafe'u janobi baland.
Bo'lub ilmu hikmatqa hamdast ham,
Dilovarsifatdur, zabardast ham.
Ne hojat sifotin bayon aylamak,
Bo'lur so'zlaridin ayon aylamak.
Shukuhi bila farridin hech ahad,
Topa olmay ollida so'z derga had.
Nechakim nazar aylasam har sari,
Aning fikri ermasdurur sarsari".
Bu so'z qildi Doroni ul nav' tund
Ki, bo'ldi ajal tig'i ollinda kund.
G'azab o'tini ayladi shu'laxez
Ki, tushti falak javfida rustaxez(19).
Ul o't qo'zg'alon soldi davron aro,
Ne davron aro, charxi gardon aro.
Buyurdiki, qosidni band ettilar,
Siyahchol sori olib kettilar.
Dedi: "Go'dagi bandazodam mening,
Janibatkashi xonavodam mening.
Ham obosi bu xonadon bandasi,
Ham ajdodi ajdodim afkandasi.
Nazar aylasam aql mezonig'a,
Kim o'lg'ayki, kirgay kishi sonig'ag'
Ki, oning so'zin so'z hisobi tutub,
Va yo men degan so'z javobi tutub.
Tuzub sharh aylarda debochaye,
Yasab bahr ollinda daryochaye.
Ne mendin tavahhum, ne eldin uyot,
Bu g'oyatqa sharh etgay andin sifot.
Aning dafi asbobin eng tuzay,
Anga ul kim erkonligin ko'rguzay.
Beray go'shmoleki, har badsigol,
Tuzalgay chu yod etgay ul go'shmol"(20).
Zabonovare avval istatti chust,
Demakta daleru adosi durust.
Anga so'zlar aytib itik dosdek,
Itik dosdek yo'qki, olmosdek.
Yana berdi chavgonu go'e anga,(21)
Qilib munda ham guftugo'e anga.
Yana bir idish kunjudi behisob
Berib, anda ham qildi so'zlar xitob.
Uzotib ani tikti yo'lig'a ko'z
Ki, to ne keturgay javobig'a so'z.
Chu ul yetti qat'i masofat qilib,
Qizil tilni boshig'a ofat qilib.
Skandarga arz etti ahli vusul
Ki: "Doro qoshidin kelibdur rasul".
Dedi shahki, qosidni kelturdilar,
Qaro yerni gardung'a yetkurdilar.
Skandarga chun tushti qosid ko'zi,
Unut bo'ldi og'zida aytur so'zi.
Shukuhi aning jismidin oldi tob,
Viqori solib ko'ngliga iztirob.
Yer o'ptiyu arzi duo ayladi,
Risolat tariqin ado ayladi.
Dedi shahki: "Arz et so'zung borini,
Bayon qil, xayoling namudorini!"
Dedi homili roz aylab sujud
Ki: "Joningg'a Haqdin tuman ming durud(22).
Yo'q o'lingda so'z derga yoro manga,
Vale dey, degan so'zni Doro manga.

Ne so'z kim demish ul desang, arz etay,
Desang yo'q, qayondinki keldim, ketay".
Skandar zamirig'a soldi bilik
Ki: "Bordur keturgan kalomi irik".
Dedikim: "Payom etti Doroyi dahr,
Adolat bila kishvaroroyi dahr,
Ki, rasmi qadimiyki, derlar xiroj,
Ki, yo'q bizga olmoqqa xud ehtiyoj.
Vale shohlarkim, erur bandamiz,
Ne hukmeki qilsoq sarafkandamiz.
Muni bermak izhori toatdurur,
Bizing hukmumizga itoatdurur.
Otongg'a zamonekim, erdi hayot,
Bu xizmat aro zohir etti sabot.
Chu sen topting oning maqomig'a yo'l,
Kerak qilsang erdi, nekim qildi ul.
Itoat tariqin shior etmading,
Nekim qildi ul, ixtiyor etmading.
Iki-uch yil o'ttiyu ul yetmadi,
Kishi ham ani bozjust etmadi.
Chu ish haddin o'tti yiborduk kishi
Ki, bo'lg'ay xiroj olmoq oning ishi.
Demishsen necha so'zki, hadding emas,
Kishi bilsa haddin, so'z andoq demas.
Vale nevhunkim, kichikdur yoshing,
To'qunmaydurur toshqa hargiz boshing.
Dedukkim, jununungg'a og'oz emish,
Jaholat sanga ko'pu aql oz emish.
Ishingga yo'q isloh tadbirdin,
Chu go'daksen, o'ttuk bu taqsirdin.
Kerak emdi xizmatni nokom etib,
Ne vajheki qolmish saranjom etib.
Olib, qilmayin vahm, azm etgasen,
Rafe' oston o'pgali yetgasen.
Yuzungdin dog'i raf bo'lg'ay hijob,
Inoyat dog'i ko'rgasen behisob.
Agar vahmdin iztirob aylasang,
Degan amrdin ijtinob aylasang
Va yo bo'lsa tug'yoni jahlu g'urur
Ki, so'z raddi zotingg'a kelsa zarur
Ki bilmasliging ibtidosidur ul,
Kichik yoshlig'ing iqtizosidur ul.
Yibordim qoshingg'a munosib nima,
Bo'yun to'lg'ama, nomunosib dema!
Keturdi, bu so'zni debon nuktago'y
Aro yerga bir savlajon birla go'y
Ki, go'dakliging chunki g'olibdurur,
Sanga go'yu chavgon munosibdurur.
Budurkim, ko'rungay sanga ko'zga ish,
Va lekin erur mulk ishi o'zga ish.
Va gar raf qilmay ko'nguldin xilof,
Ayon qilmasang ajzinga e'tirof.
Nizo' o'lg'on o'lsa muakkad sanga
Ki, xud yo'q ul andeshag'a had sanga.
Qo'yub jahl, o'z joningga rahm qil,
Sipohim hisobin bu kunjudcha bil".
Debon, qo'pti majlisdin aylab shitob,
Ulug' zarf aro kunjudi behisob
Keturdiyu og'zidin ochti tugun,
Bisot ichra ul zarfin etti nigun,
Dedi: "Shohdin har kim etsa haros,
Sipohin bu kunjuddin etsun qiyos".
Tugatgach so'zin nuktago'yi dalder,
Javob istayu, ko'z tikib boqti yer.
Chu qosid bu yanglig' takallum qilib,
Skandar nihoniy tabassum qilib.
Tugatti chu xorij tamanno bila,
Skandar so'z ochti taanno bila

Ki: "Doroyi davron shahi pokzod
Ki, bermish tariqi fasohatqa dod.
Ani so'z chu beixtiyor aylamish,
Ajab nuktalar oshkor aylamish.
Bukim shohlarni demish bandasi,
Sarafrozlarni sarafkandasi.
Guruheki o'z lutfi birla Iloh,
Alarni qilibdur ulus uzra shoh.
Kishi o'ziga banda qilmoq xitob,
Hamonoki ermas tariqi savob(23).
Alar qullug'i Haqqa oyin erur,
Agar Tengri, bandam, desa chin erur.
Bu so'z kim dedi shohi daryoato,
Shak ermaski, bordur sarosar xato.
Yerur shirk chun Tengrining shirkati,
Kirar kufr yo'lig'a bu fikrati.
Yana ulki, debdur meni tiflu mast,
Dog'i telbalik qaydig'a poybast.
Bu uch ishga bo'lg'ay birov muttaham
Ki, chekkay so'zi kufr sori alam.
Yo'q ersa iki shohi hashmatmato',
Ayon etsalar mulk uzra nizo'.
Biri bo'lsa farzan ulug', bir kichik,
Bu so'z demas o'lsa ulug'da bilik.
Qo'tonning uluq qush aro soni bor,
Vale sung'ur ollinda ne joni bor?(24)
Yana buki, shoh aylab ehson manga,
Yibormishdurur go'yu chavgon manga.
Yerur munda bir ramzi po'shida harf,
Tafa'ul aro benihoyat shigarf
Ki, yer hay'atin aylabon justujo'y,
Mudavvar topibdurlar andoqki go'y(25).
Chu shoh oni tutti musallam manga,
Hamonoki Haq berdi olam manga.
Bukim ilgima soldi chavgonini,
Musallam manga tutti maydonini.
Hamono chiqib mulk maydonidin
Meni bahravar qildi chavgonidin
Ki, to men bu maydonda go'y urg'amen,
Samandim qilib garmpo'y urg'amen.
Manga mujdalar yetti andin base
Ki, mamnunmen ul komrondin base.
Bu kunjudki ham keldi andin bu yon,
Aning dog'i ramzini aylay bayon:
Chu qilmish sipohiyg'a tashbih ani,
Yerur nuktaye, o'yla tanbih ani.
Mening xaylima keldi qushluq sazo
Kim, ul qushqa kunjuddin o'lg'ay g'izo".
Buyurdiki, surdilar oncha tovuq,
Ki kunjud hisobig'a bo'lg'ay yovuq.
Alar kelturub dona termakka zo'r
Ki, bir dona ham qolmay elturga mo'r.
Bu diqqatlar aylab suxanvarni lol,
Qayu lolkim, o'turub infiol.
Buyurdi ravon shohi hikmatqiyos
Ki: "Bo'l emdi Doru sari rahshunos.
Yeshitgan javobingni yetkur anga,
Ne so'zlarki surdung manga, sur anga!"
Yonib qosid ul so'z xaroshi bila,
Ayog'i kelib, bordi boshi bila.
Chu Dorog'a bilganlarin qildi fosh,
Adovat o'ti ko'kka tegurdi bosh.
Qolib fitna xaylig'a ahli zamon,
Adam ko'yiga qochti amnu amon.
Ayoqchi, ketur mayki, tortay daler,
Chu sarxush bo'lay, go'kray andoqki sher!
Kiray xasm aro, o'ylakim sheri mast,
Borig'a beray bir dam ichra shikast.

Mug'anniy, cholib, garm hangoma tuz,
Surudungda ohangi "Shahnoma" tuz.
Chu ohangi kin ettilar ikki shoh,
Daler o'lsun ul nag'ma birla sipoh.
Navoiy, jahon ichra oshub erur,
Fitan sarsari amniyatro'b erur.
Bu oshubdin gar tilarsen amon,
Amon topma may shug'lidin bir zamon.
Zamon ahlig'a bo'lsa ming ibtilo,
Yemas muftalo boda ichgan to'lo.

XXIV

Muxolafat mazammatidakim, "mux" hasad bila "ulfat"durur va "muxl" andisha bila "ofat" ko'runurki, aksin tutsa, musodaqat yuz berur va tarkin tutsa, saodat sarmanzilg'a yetkurur va soyir el muxolafati bobidakim, mujibi xonumon xaroblig'idur va saloting'a voqe' bo'lsa, jahon xarablig'i

Jahon ahlida yo'q vafo, ey rafiq,
Yerur rifq(1) alardin judo, ey rafiq!
Adovat bila kindur oyinlari,
Tuganmas adovat bila kinlari.
Jahon ichra mavjud erur necha xayl
Ki, borig'adur kina qilmoqqa mayl.
Kishi bo'lmag'ay qilsang andeshaye
Ki, topilmag'ay anga hampeshaye.
Qachonkim ayon bo'ldi hamkorliq,
Ne imkon kishi bo'lmay ozorliq.
Bilur kimki bir pasha bo'lg'ay fani
Ki, albatta hampeshadur dushmani.
Bir ishta mahorat chu zohir bo'lur,
Yana kimsa ham anda mohir bo'lur.
Chu har soridin bo'ldi da'voyu lof,
Aro yerda solur taassub xilof.
Bo'lur kin ikovning tuniyu kuni,
Tilar bo'lmag'ay bu ani, ul muni.
Nedinkim biri bo'lsa tufroqqa teng,
Bu fanda qolur yer yana birga keng.
Kim o'lsa birov birla hamfanlig'i,
Jihat budurur bo'lsa dushmanlig'i.
Bu yolg'uz emas ahli san'at aro
Ki, ko'prakdurur ahli davlat aro.
Shahekim anga bo'lsa yuz ming kishi,
Budur borcha bir chargalikning ishi.
Alarkim, nayobatqa mansubdur,
Taqarrublari shahg'a matlubdur.
Alarkim, erurlar amoratmaob,
Qilurlar nayobat uchun iztirob.
Alarkim, tuman bo'ldi oyinlari,
Amorat uchundur bori kinlari.
Alarkim, qo'shunbekligin qildi fan,
Xarobi bukim boshlag'aylar tuman.
Yerur chun tafovut bila ul asos,
Asofilg'a tegru bihozalqiyos.
Qayu chargakim anda bir xayl erur,
Borig'a yana chargaga mayl erur(2).
Qilur har biri sa'y yetmak burun,
Hamul maqsadi ichra topmoq o'run.
Taassub chu soldi aroda sudo'(3),
Yana o'rtag'a tushti kinu nizo'.
Necha shohlarg'a yaqinroq kishi,
Adovat kelib ko'prak oning ishi.
Asofilg'a har nechakim jahl erur,
Va lekin xusumatlari sahl erur.
Ziyonin nechakim yomon farz qil,
Bir o'ziga, yo o'n o'zidekka bil.
Bulardin avosit arodur ashad
Ki, nuqsonlari fosh o'lur beadad(4).
Topar ko'p kishi ul adovatda bim,
Buzulur base xonadoni qadim.

Burung'i arig' etsa toshmoqqa mayl,
Ikinchi erur poya borong'a sel.
Va lekin aoliyg'a tushsa hisob
Ki, bo'lg'ay salotin gardunjanob.
Bu go'yo jahon ichra to'fon erur
Ki, andin jahon ahli vayron erur.
Ne to'fon, balo bahri chayqolgoni,
Jahon ahli suv ostig'a qolg'oni.
Agar dashtu tog' uzradur har fariq,
Qilich bahri suyig'a bo'lmoq g'ariq.
Jahon mulkidin amn bo'lmoq yiroq,
Amonliq hamul mulk elidin qiroq.
Balo selining bo'lmog'i mavjzan,
Cho'murmoq ulusni bu mavji fitan.
Ne to'fon, bedodu selobi g'am,
Yerur onchakim dahr eliga alam.
Adovatqa bog'lab kamar ikki shoh,
Jahon ahlini aylab ikki sipoh.
Bori tortibon qatl uchun tig'i tez,
Qilib tig'i tez o'ltururga sitez.
Ato bir taraf gar erur, filmasal,
Yana jonib o'lsa o'g'ulg'a mahal.
Ikisiga kin o'ti solg'ay g'azab,
Ul o't qon icharga qilib tashnalab.
Ato jon berib o'g'lin o'lturgali,
O'g'ul ham anga tig'i kin surgali.
Qarindosh topsa qarindoshini,
Damo-dam tilab kesgali boshini(5).
Tushub oshnolarg'a begonaliq,
Ketib hamnishinlarg'a hamxonaliq.
Bu nav' o'lsa mundoq iki zot aro,
Ne bo'lg'ay, gumon qil iki yot arog'
Aningdek esib tundbodi nabard
Ki, oshubdin yetkurub ko'kka gard.
Tutub fitna gardi xaloyiq ko'zin
Kim, ul gard aro xalq topmay o'zin.
Solib elga mundoq nabardi balo,
Gahi qatlu toroju gohi jalo.
Agar bu iki shahg'a bo'lmay masof,
Va lekin bo'lub bo'yla doyim xilof.
Ulusqa degan yanglig' ahvol o'lub,
Xaloyiq havodisqa pomol o'lub.
Va gar rahm qilmay ulus jonig'a,
Azimat qilib razm maydonig'a,
Birisin zafar aylabon chiradast,
Yana bir sori zohir o'lsa shikast.
Yaqin bilkim ul kundur ofat kuni,
Ne ofat kunikim, qiyomat kuni.
Xusho, iki ozodai nomurod
Ki, bir-birga zohir qilib ittihad.
Ne ul aylasa bu madoro qilib,
Anga ham bu rifq oshkoro qilib.
Aning komi bu birga maqsud o'lub,
Munung raddi ul birga mardud o'lub.
Rafiq iki darvesh, beishtiboh,
Yerur yaxshiroqkim, aduv iki shoh!(6)
XXV

Iki jahondor muxolafatidin jahon ahli xirmanig'a balo barqi yetgani va iki yor muvofaqatidin ul tutashqon o'tqa rahmat yomg'uri yog'ib, shu'lasin past etgani

Eshittimki, Chingizu(1) Xorazmshoh,
Adovatqa chun bo'ldilar kinaxoh.
Buzuldi jahon ulcha maqdur erur,
Netay sharhin aytib, chu mashhur erur.
Hamonoki Chingiz topib zafar,
Aning mulkini qildi zeru zabar.
Ne kishvar arokim maqom ayladi,

Chekib tig'i kin, qatli om ayladi.
Tushub mavjg'a bahri jabborliq,
Ayon aylabon mavji qahhorliq.
Ato o'g'lig'a yig'labon: hoy-hoy!
Qizig'a ano tortibon: voy-voy!
Hayot uyiga marg solib xalal,
Amon raxnasin mahkam aylab ajal.
Magar Shom mulkida erdi bu hol
Ki, iki rafiqi mavaddatxisol.
Qazodin birov dastgiri bo'lub,
Birov yo'qki, kofir asiri bo'lub.
Ko'zidin oqar qonlaridin ikov,
Yudilar ilik jonlaridin ikov.
Tilab har biri aylamak ibtido
Ki, jonin yana birga qilg'ay fido.
Bu holatda qotil chekib tig'i qatl
Birisiga qildi ayon big'i qatl.
Yana bir boshin ochib, etmay haros,
Ayon ayladi yolborib iltimos
Ki: "Avval mening boshima tig' sur,
Chu men o'ldum, ul dam aning bo'ynin ur!"
Munga chunki mayl etti o'lturgali,
Boshig'a jafo tig'i tekurgali.
Ochib boshin ul bir ham aylab havas,
Nekim erdi avvalg'ig'a multamas.
Bular har bir ul bir uchun qayg'uda,
Bu holatda Chingiz emish uyquda.
Tushiga kirar bu ikki yor ishi,
Muni ko'rgach aytur anga bir kishi
Ki: "Kechgil xaloyiqqa ozordin,
Vafo o'rgan ushbu iki yordin.
Sanga kinavar bo'lsa Xorazmshoh,
Ul ishtin jahon ahlig'a ne gunohg"
Iki shah kini jahonni buzub,
Iki zor mundoq vafo ko'rguzub.
Chu uyg'ondi uyqusidin qahramon,
O'lumdin xaloyiqqa berdi amon.
Iki yoru qotilda ul mojarro
Ki, om o'ldi baxshish so'zi xalq aro,
Qilib erdi kofirg'a dog'i asar,
Yetishti qulog'iga chun bu xabar.
Qilib raf ko'nglidin ozorni,
Yeshib qildi ozod iki yorni.
Iki shoh chun bo'ldilar kinaxoh,
Jahon ahli bo'ldi sarosar taboh.
Vale iki darveshning himmati,
Muvofiqlig'i yumni xosiyati
Ki, qildilar isor joni hazin,
Ko'tardi jahon ahlidin tig'i kin.
Kishi aylasa rifq yumnin havas,
Anga to abad ushbu tamsil bas(2).
PIXVI - Hikmat

Iskandarning Arastudin savoli ul bobdakim, muxolafatki borcha milalda mamnu'durur va nizo'ki borcha mahalda nomasmu', andoq modda topilg'aymukim, anda dilpazir bo'lg'ay va qilmog'i noguzir va Arastu ul tiyralikda yorug'lug' ko'rguzmak va ul muxolif ohangni rostda tuzmak

Yana so'rdi shohi Faridunhasham(1)
Ki: "Yey hikmat ahlig'a roying hakam!
Iki kimsaga voqe' o'lmoq nizo',
Bir ishta erur mujibi imtino'.
Nizoyeki, har kimga masmu'dur,
Xirad buyrug'i birla mamnu'dur.
Topilg'aymu ul nav' bir joddaye,
Hamul jodda ichra bir moddaye
Ki, bo'lg'ay nizo' anda xotirpisand
Ki, gar bo'lmasa bo'lg'ay andin gazandg"
Dedi hikmatoyini donanda(2) harf

Ki: "Qilding savole bag'oyat shigarf.
Nizoyeki qildi xirad oni rad,
Qabul etti ham ba'zi ishda xirad.
Birovda bir ish bo'lsa nodilpazir,
Ki, foilg'adur qilmog'i noguzir.
Vale elga andin zarardur base,
Aning zimnida sho'ru shardur base.
Birov man'ig'a gar topar dastras,
O'zin tutsa ma'zur, ma'zur emas(3).
Va gar man' qildi yu yer tutmadi,
Ne ish tarkinikim bu der, tutmadi.
Bilindiki, ko'p tab'i rog'ibdudur,
Irikrak aning man'i vojibdurur.
Munung birla ham topmasa imtino',
Bo'lur vojib ul lahza qilmoq nizo'.
Bo'lur chun nizo' ichra nuqsonu sud,
Kerak anda bir shart tutsa vujud
Ki, bukim nizo' ichra tuzdi asos,
O'zin aylasa xasm birla qiyos.
Agar g'olib o'lmog'lig'in chog'lasa,
Nizo'ig'a ul lahza bel bog'lasa.
Va gar quvvatin anglasa bayn-bayn,
Aroda padid etmasa sho'ru-shayn.
Va gar xud o'zin bilsa mag'lubdur,
Nasihati bila iktifo xo'bdur.
Kerak ul nasihat dog'i narmro'y
Ki, to mustami' bo'lmag'ay tundxo'y.
Ki tund o'lsa ko'p vahshat imkoni bor
Ki, nosihqa ham bim nuqsoni bor.
Nizo' ichra mundoq marotibni bil,
Qila olmog'ing chun yaqin bo'ldi qil.
Yaqin bo'lmasa g'olibi zan kerak,
Kishi barcha ishta xiradfan kerak.
Birovkim xiraddur anga rahnamun,
Bu ishlarda qo'ymas bo'lurg'a zabun".
Chu nofi' javob angladi mustami',
Yana so'rmadi so'z bo'lub muntafi'.
XXVII

Doroning Iskandar so'zidin oshufta bo'lub, sipoh yig'moqtin olamg'a oshub solib, olam-olam cherik yig'ib Iskandar razmig'a azm qilg'oni va Skandar ham ul daryoyi ofat muqobalasida seli balo va ko'hi maxofat muqotalasig'a barqi razm va vag'o yasab yuzlashgani va ofoqni ul iki shoh zeru zabar qilurda Doroning livoyi davlati o'zga sarsar ofatidin sarnigun bo'lub Iskandarning mahchak alami quyosh livosidin o'tgani

Iki shoh ishida hikoyatguzor,
Bu yanglig' berur so'zga zebi uzor
Ki, Dorog'a chun yetti borg'on rasul,
Skandar qazoyosig'a berdi tul.
Qayu so'zki shahdin xitob ayladi,
Nekim istimoj javob ayladi.
Chu arz aylamakdin yo'q erdi guzir,
Borin ayladi arz farmonpazir.
Chu fahm etti Doro aningdek javob,
g'azab o'tidin jismig'a tushti tob.
Yonar o'tdek o'ldi qadam to ba farq,
Taharruk ani qildi andoqki barq.
Gahi bo'ldi davron bila tundxo',
Gahi charxi gardong'a dedi: "Tufu!"
Oshib dam-badam iztirobi aning,
Yeru ko'kka ta'nu itobi aning.
Bu oshub dardig'a bo'lmay davu,
Cherik jam'ig'a bo'ldi farmonravo.
Kishi chopti ofoq aro bedarang,
Bajuz Rum ila Zangboru Farang(1).
Sipah bahrig'a tushti ul nav' jo'sh
Ki, o'tti falak lujjasidin xurush.
Ham Eronu Turon(2), ham aqsoyi Chin,
Anga tegrukim, haddi Mashriq zamin.

Chiqib ul sifatkim, kishi qolmayin,
Demay qolmayinkim, qola olmayin.
Anga tegrukim, haddi aqsoyi g'arb,
Butub borchaning jismidin sozi harb.
Yana ham diyori Janubu Shimol,
Kishi qolmog'i topmayin ehtimol.
Bashar jinsi xaylin jahondin yig'ib,
Jahon ahlini to'rt yondin yig'ib.
Sipah jo'sh urub tog'u homun aro,
G'alat ayladim, rub'i maskun aro.
Surub elni zobit sipahdorlar,
Siyosat tariqida g'addorlar.
Bu yanglig' cherik yaxshiroq fol ila,
Iki yilda jam' o'ldi tunqol ila.
Sipohiyki yer sathig'a sig'mayin,
Cherik hargiz andoq kishi yig'mayin.
Ne uchu qiroq erdi paydo anga,
Ne haddu ne g'oyat huvaydo anga.
Adadda falak anjumidin fuzun,
Ne anjum, biyobon qumidin fuzun.
Chu mav'idg'a jam' o'ldi mundoq sipoh,
Bilib ul sipah sori azm etti shoh.
Nazar soldi chun ul cherik sori tez,
Adovat o'tin ayladi shu'laxe.
Dimog'ig'a yo'l topti nav'i g'urur
Ki, gardun qochar qilsam ul yon ubur.
Yetib har tarafdin ulus shahlari
O'kush tortig'u tuhfa hamrahlari.
Aqolim voliylari javq-javq,
Itoat solib borcha bo'ynig'a tavq(3).
Chu Doro tushub borgohi aro,
Tushub jo'sh xaylu sipohi aro.
Qo'yub borgoh ichra taxti baland,
Chiqib taxt uza xusravi arjumand.
Tuzub masnadekim, sipehri barin,
Yana ko'rmayin, o'yla masnadrishin.
Qilib hukmkim: "Mulk sultonlari,
Qamuq xaylu kishvar nigahbonlari,
Kelib borcha yer o'ptik aylab salom,
Munung birla kasb ayladik ehtirom".
Saloting'a chunkim, bu nav' o'ldi bor,
Topib ishlari sikkai e'tibor.
Yiroqtin kelib, borcha bosh indurub,
Tikib yerga ko'z, o'q uchidin turub.
Chu har birni ko'rmakka shoh istabon,
Borib hojibi borgoh istabon.
Kelib ul bisoti qirog'in o'pub,
Qo'yub ollida bosh, ayog'in o'pub.
Yonib, chun bo'lub o'rnig'a rahxirom,
Yana bir bo'lub xoki dargahxirom.
Bu yanglig' yarim kungacha erdi mahl
Ki, topti sharaf ulki bor erdi ahl.
Xito mulkidin Mangu-qoon kibi,
Yana Hind elidin Qaroxon kibi.
Hamul Misrdin Varqau Boshdek,
Dog'i Dasht elidin Temurtoshdek.
Farangisdek Xovaron mulkidin,
Davoli kibi Shirvon mulkidin.
Shahu shohzoda adaddin fuzun,
Sipahdoru sarxayl haddin fuzun(4).
Ki, pobo'sidin bo'ldilar sarbaland,
Yana iltifoti bila arjumand.
Bo'lub ko'rmagidin chu oliy asos,
Yana peshkashlar chekib beqiyos
Ki, yuz ming muhosibqa yuz yil shitob,
Yetishsa qila olmag'aylar hisob.
Bu ashg'olni aylabon bartaraf,
Xaloyiqni tarqattilar har taraf.

Ne sarxaylkim bor edi har sari,
Tilatti inoyat qilib ichkari.
Qilib tojvarlarga hukmi julus,
Bori o'ltururg'a bo'lub xokbo's.
Chu atrofida shohlar o'lturub,
Sipahdorlar xizmatida turub.
Ulug'lar chu altofidin topti bahr,
Ravon boshladi nukta Doroyi dahr
Ki: "Bois chekarga bu yanglig' sipoh,
Xaloyiq farog'in qilurg'a taboh
Bu erdiki, chun Rumdin Faylaqus,
Jahon rihlati azmig'a urdi ko's,
Qolibdur anga zodaye majnunvashe,
Sudek kajrave, o't kibi sarkashe.
Yibormay xazoying'a uch yil xiroj,
Boshig'a sarafrozliq soldi toj.
Chu bordi kishi bilgali sharhi hol
Ki, o'z xizmatin nevcun etmish o'solg'
Aning birla bu mojaro surgali,
Baqoyoni devong'a kelturgali.
Parishon takallum qilib beadam
Ki, yo'qtur anga, o'yla so'z derga had.
Yana qildim irsol ko'p nav' pand,
Anga hech pand o'lmadi sudmand.
Javobida ko'p qildi tarki adab,
Meni dog'i oshufta qildi g'azab.
Yeshitgach qulaysiz maqolin aning,
Zarurat ko'rub go'shmolin aning.
Bo'lub bois ul go'lu nodon ishi,
Cherik jam'ig'a chopti har yon kishi".
Dedilar qo'pub, yer o'pub shohlar,
Sipahbadlig' amridin ogohlar
Ki: "Qilmoqqa holini oning taboh,
Ne hojat edi aylamak azm shoh.
Bu yanglig' cherik hojat ermas edi,
Aning daf'ig'a bir qule bas edi.
Qayu birga bu ish inoyat bo'lur,
Hamonoki bu ish kifoyat bo'lur".
Dedi shohkim: "Chun yig'ilmish sipoh,
Kerak Rumni qilsaq oromgoh.
Chu kirmish anga Zangboru Farang,
Alar fikriga ham kerakturarang.
Necha kun bu yerlar tavofi qilib,
Adudin mamolikni sofiy qilib,
Agar qaytsaq ham emastur yiroq,
Har andeshadin bu erur yaxshiroq".
Chu shoh og'zig'a soldi bu so'z qazo,
Qazo amrig'a chora yo'q juz rizo.
Nekim shah dedi, ittifoq ettilar,
Bori Rum azmin yaroq ettilar.
Manozil bitib, bo'ldilar jazmi ko'ch,
Qo'pub har taraf qildilar azmi ko'ch.
Bularg'a bo'lub ko'ch-barko'ch azm,
Skandarga dog'i xabar yetti jazm,
Ki, Doro yig'ib yer yuzidin sipoh,
Buyon aylamish azm beishtiboh.
Xud ermas edi g'ofil ul holdin,
Ishida yiroq erdi ehmoldin.
Uzotib damo-dam adug'a kishi,
Payopay xabar topmoq erdi ishi.
Qayu ishgakim fahm etib ehtiyoj,
Farog'at bila aylar erdi iloj.
Sipohini ul shohi navxosta,
Aningdek qilib erdi orosta,
Ki, o'llig'a cheksa sipah olame,
Ki bo'lsa alar har biri Rustame,
Nechukkim yel o'llig'a bo'lg'ay samon,
Yetishmak hamonu sovrumoq hamon.

Va lekin shiori madoro bo'lub,
Tahattuk yo'q andoqki Doro bo'lub(5).
Chu Doro hadisi anga bo'ldi tuz
Ki, olam sipohin yig'ib qo'ydi yuz.
Bu yanglig' cherikkim bayon ayladim,
Raqam birla vasfin ayon ayladim.
Tuzub ul xiradmandi hikmatmaob,
Aduv ro'baro'yig'a qildi shitob.
Nechukkim tengiz sori g'urranda abr
Va yo go'r xaylig'a g'urron hizabr.
Chu fahm etti ul ishni Doro dog'i,
Ki bordi aro din madoro dog'i.
Aning chiqmog'i bo'yla bevahmu pos,
Aduv xaylig'a soldi behad haros.
Chu o'n manzil o'ldi aro yerda jazm,
Iki yondin o'ldi taanniyu hazm.
Yurush rasmida bo'lmas erdi o'sol,
Ko'charda, tusharda bor erdi yasol.
Tushulgach, cherik davrini shaq qilib,
Sipah hifzi aylarga xandaq qilib.
Quyosh chun botib ko'kka soya chiqib,
Hamul iki yondin taloya chiqib.
Yazak ahlig'a, o'yla bedorliq,
Taloya aro, o'yla hushyorliq(6).
Ki, gar mo'r tebransa qilmay darang,
Tikarlar edi ko'zin otib xadang.
Bu yanglig' sipah boshlabon ikki shoh
Ki, bir kunchilik qoldi yo'l razmgoh.
Aro yerda tog'e edi bas rafe',
Iki yonida iki dashti vase'.
Iki dasht aro iki xusrav eli
Ki, yo'l topmay ul el aro tong yeli.
Skandar sipah tegrasiga yetib.
Nechakim kerak zabtida jahd etib,
Yasab xandaqu hisn Xaybar kibi,
Ne Xaybarki, Saddi Skandar kibi(7).
Chu ko'ngli bo'lub tinch yuz tig'zan,
Bori lashkaroroyu lashkarshikan.
Oyirib o'zi birla bo'ldi ravon,
Zihi, ham sipahdoru ham pahlavon.
Hamul tog' uza chiqti ul xayl ila,
Aduvning sipohin tamosho qila.
Ne ko'rdiki, tutmish sipah yer yuzin,
Qaro aylabon dahr tog'u tuzin.
Taharruk topib xalqdin dashtu tog',
Taharrukka ham kimsa topmay farog'.
Falakni aningdek tutub dudu gard
Ki, pinhon bo'lub gunbadi lojuvard.
Topib gard ila dud chun imtizoj,
Berib o'tu tufroqqa bir mizoj.
Qayonkim Skandarga tushti nazar,
Topa olmadi xalq ichidin guzar.
Qila olmayin el qiyosini hech,
Tahayyur aning mag'zini qildi gech.
Xayolida bu so'z kim: "Iki cherik
Qachon sunsalar kin ishiga ilik,
Biri yona bircha esa iki-uch,
Yerur harb oyini ozroqqa kuch.
Agar bo'lsa bir sori yolg'uz kishi,
g'anim o'lsa o'trusida yuz kishi.
Agar istasa harbu parxoshini,
Ilik birla kesmaktur o'z boshini.
Manga muncha hikmat tariqida lof,
Ajab yerda yoydim bisoti masof.
Bu yerdin yonarning xud imkoni yo'q,
Nabard aylasam g'ayri nuqsoni yo'q!"(8)
Bu fikr ichra royi xiradparvari
Ki, bir tosh uza iki kabki dariy

Ko'rundiki, bir-birga aylab sitez,
Urushurlar erdi base tundu tez.
Biri jussa ichra zabardastroq,
Yana bir haqir erdiyu pastroq.
Anga necha quvvat, munga oncha za'f,
De olg'oncha quvvat, de olg'oncha za'f.
Skandar chu ul za'fu quvvat ko'rub,
O'zi birla Dorog'a nisbat ko'rub,
Alar sori boqti taammul bila,
O'ziyu aduv'g'a tafa'ul bila.
O'zi jonibidin haqirin tutub,
Aduv o'rnig'a yona birin tutub.
Qilur erdi ul harb nazzorasi,
Taraddud aro joni bechorasi.
Ki, nogoh havodin uqobe inib,
Qilib sayd olurg'a shitobe inib,
Ulug'rog'ni sayd etti ul nav' chust
Ki, go'yokim ul xud yo'q erdi nuxust.
Uqob ilgida bo'lg'och ul bir taboh,
Yana birga bo'ldi yeri jilvagoh.
Skandar bo'lub xushdil ul holdin,
Tanumand o'lub ko'ngli bu foldin.
Bilibkim, anga xasm o'lur zerdast,
Va lekin topar o'zga yerdin shikast.
Bu ishdin o'ziga shugun anglabon,
Yonib xasm qadrin nigun anglabon.
Sipohig'a kirdi topib bu futuh,
Aningdekki, jonsiz badan ichra ruh.
Chu ul tog'din indi topib navo,
Quyosh chekti tog' keyin sori livo.
Falak mash'ali ko'ktin o'lg'och nigun,
Zamona bo'lub dudidin qirgun.
O'zin aylabon mahkam iki sipoh
Sipoh intizorin chekib razmgoh.
Yazak aylabon, o'yla ogohliq
Ki, qilmay anga soya hamrohliq.
Taloya bo'lub har taraftin mudir,
Tun o'g'risin etmak tilab dastgir(9).
Yazakdin sipah davrida, o'yla bim
Ki, tebranmak imkoni topmay nasim.
Ulus, o'yla mazbut o'lub har sori
Ki, un ham chiqa olmayin tashqori.
Iki shoh har sori ish fikrida,
Yasol zikri birla tikish fikrida.
Nari yuzda Doroyi anjumsipoh,
Boshi uzra gardun kibi borgoh.
Qilib taxt uza ish yarog'ini guft,
Bori nav'idin oshkoru nuhuft.
O'zi jonibi fath lozim ko'rub,
Livosisig'a nusrat mulozim ko'rub.
Ko'ziga Skandarni hech ilmayin,
Qazodin ne hol o'lmog'in bilmayin.
Sipahbadlari xud g'ulu aylabon,
Skandar so'zin guftugo' aylabon
Ki: "Gar shoh hukm etsa bevahmu biym,
Yerurbiz anga har birimiz g'anim".
Biri debki: "Ko'rgach qaro qochqusi",
Biri debki: "Uzr eshigin ochqusi".
Va lekin Skandar sori barcha jazm
Ki, qilmoq kerak tongla o'lguncha razm.
Qaviy xasmg'a mumkin ermas shikast,
Magar ulki ko'rguzgabiz zarbi dast.
Ko'zidin borib uyqu osoyishi,
Ishi razm ahlining oroyishi.
Yeliga karamdin yeturmak navid,
Qochar elga bim, ish qilurg'a umid.
Yeli hech tinmay yasab sozu barg,
Muhayyo qilib javshanu xudu targ.

Ko'runub uzun kina ahlig'a tun,
Vale kun xayoloti tundin uzun.
Bu yanglig' edi iki yondin xayol
Ki, bo'ldi ayon subhi farruxjamol.
Sahar oshkor etti zarrin livo
Ki, bo'ldi yorug' mahchasidin havo.
Qazo soldi ul iki daryog'a jo'sh
Ki, Bahrom sam'ig'a yetti xuro'sh.
Chekib gurdlar na'rai hoila
Ki, solib yer ajzosig'a zilzila.
Zuhur aylabon "arzu zilzolaho
Va axrajatil-arzu asqolaho"(10).
Bo'lub tig'zanlar qadam to ba farq,
Falak turkidek ko'k temur ichra g'arq(11).
Yasab harb uchun o'zni markab uza,
Takovar surub, o'z yasolin tuza.
Chu otlandi Doroyi davlatpanoh,
Skandarg'a o'tru tuzatti sipoh.
Sipah dema, daryoyi xunxor, de,
Falak bahri andin namudor, de.
Safe tuzdi tuzmakka oyini harb
Ki, bir qambalisharq edi, birig'arb.
Yasoleki bu tul ila ko'rguzub,
Budur turfakim, yeti dabqur tuzub.
Borong'or(12) anga xayli Mashriq zamin,
Samarqanddin toki sarhaddi Chin.
Yana yuz ming o'zbek mo'g'ul birla zam,
Yuz ellik ming ul sori qalmoq ham.
Bo'lub borchasi olti yuz ming kishi,
Boriga hunar kin ila razm ishi.
Yasab Chin elin turki chiniysirisht,
Tarovatda andoqki bog'i bihisht.
Yeti rang zarbaft har pahlavon,
Solib bodpoyig'a bargustvon.
Dovulg'oda chiniy yalov dilpazir,
Yana javshan ustiga chiniy harir.
Yasoleki qalmoq xoni yasab,
Ajal do'zaxidin nishone yasab.
Tomug' shu'lasida barcha rangin yalov,
Bilinib yalov jilvasidin qalov.
Har o'pchinluk oncha qilib karru far
Ki, andin tushub dahr aro sho'ru shar.
Alar xaylining xoni To'qvob o'lub,
Urush vaqti ozarmdin tob o'lub.
Mo'g'ul sherpaykarlari o'tu yolin,
Taaddud aro it tukidin qolin.
Bular xoni Mangu kelib razm aro
Ki, oshubi olamni aylab qaro.
Yana mang'it o'zbek bila yondashib,
Iki zulfdek tuzlari chirmashib.
Kumushdek yorug' barchaning ko'hasi,
Boz uzra dovulg'alar charkasiy.
Alar yonida Movarannahr eli,
Iki rud arosida o'n shahr eli.
Bori shergiru bori pilzo'r,
Tikib o'q bila ko'zlarin bo'lsa mo'r.
Jinonvash Samarqand mavjud yo'q
Ki, qilmish bino oni Iskandar-o'q(13).
Juvong'orda Mag'rib eli bir sari,
Yana sori Bartosiyu Barbari.
Sinonlar sarig' rang, qalqon dog'i,
Kejimlar sarig' jins, xafton dog'i,
Arab barridin nayzavar qirq ming
Ki, yakroni tozi kelib borchaning.
Alamlar qarou sinonlar qaro,
Bedov uzra bargustvonlar qaro.
Hamul mag'rib ahlini boshlab Tali',
Arab xaylining peshvosi Vaki'.

Madoyin navohisidin Ardasher,
Chekib tig', xaylida yuz ming daler.
Binafsh aylabon shadda birla dirafsh,
Samand uzra bargustvon ham binafsh.
Qutayf ahli, Bahraynu Bag'dod ham,
Sipahbad alarg'a kelib Gustaham.
Bo'lub sarbasar ko'k temur ichra g'arq,
Ko'k atlasda pinhon qadam to bafarq.
Juvong'or ham olti yuz ming adad,
Bular boshqa andinki bo'lg'ay madad.
Hirovul yasab yeti yuz ming kishi
Ki, hayron qolib yeti ko'k gardishi.
Borining kelib xudu xaftoni oq,
Nekim kiyguluktur yasab oni oq.
Bu kofurgun saf aro razm eli,
Kelib Dashti Qifchoqu Xorazm eli.
O'zidin topib g'ul farru shukuh,
Sipah saf tuzub davrida ko'h-ko'h.
Qilib andoq orosta yetti g'ul
Ki, yel xayli topmay aro yerda yo'l.
Bo'lub har saf ul elga yuz ming nafar,
Shah oyinidin barchag'a zebu far.
Bular kiymagi barcha axzar bo'lub,
Alamg'a yashil shuqqa zavar bo'lub.
Bo'lub olam ul sabzadin marg'zor,
Yashil xat bo'lub yer yuziga uzor.
Hamul qalbgoh ichra Doroyi dahr,
Xilofig'a yo'q haddu yoroyi dahr.
Bu yanglig' yasab sozu oyini razm,
Aduv sori taskin bila qildi azm.
Nari yuzda Iskandari sherdil,
Qilib xayli oroyishi muttasil.
Borong'orin aylab sipohi farang,
Bori qon to'karga bo'lub bedarang.
Aduvning qalin erkonin bilmayin,
Agar bilsa ham ko'zga hech ilmayin.
Sipahdor alar ichra Shaypol(14) o'lub,
Tahavvurda chun Rustami Zol o'lub.
Kiyimlar guhardin mukallal bori,
Farangiy yeti rang maxmal bori.
Alam shuqqasi dog'i jinsi farang,
Ham ul borcha zarbaftu ham yeti rang.
Aduv ichra yuz ming bori tezu tund
Ki, haybatlaridin quyosh tig'i kund.
Juvong'orida erdi Bartosu Rus,
Falak xingidek barcha tundu shamus.
Alar javshani borcha qolqonduruq,
Sinon qo'llarida nechukkim so'ruq.
Vale bodpolarg'a solg'on kejim,
Saqarlotu borcha yovurqon kejim.
Dovulg'a bo'lub to'ppi yanglig' bari,
O'tog'a bosh uzra sariq qush pari.
Kelib har biri kecha andoqki bum,
Muvofiqqa maymun, muxolifqa shum.
Bular dog'i yuz ming kelib son aro,
Chekib saf juvong'orda maydon aro.
Hirovulda zang ahli ta'yin bo'lub,
Alarg'a yana o'zga oyin bo'lub.
Kiyib barchasi javshani zangsoz,
Yorug' ko'zgudek zangdin beniyoz.
Yana xudlar misli javshan kelib,
Qaro tunda xurshidi ravshan kelib.
O'tog'a temur birla shahpar misol,
Quyosh uzra sonchib nechukkim hilol.
Kejimlar dog'i barcha po'loddin.
Topib lam'a suhoni bedoddin.
Yorug' oha yuz ming aduv o'trusi,
Sarasar ajal shaxsining ko'zgusi.

Qilib g'ulini borcha Rumiylar sipoh,
Topib ziynat ul g'ul ila razmgoh.
Qizil yuz bila borcha andoqki sher,
Aduv qasdig'a sher yanglig' daler.
Kejim borchag'a sheru babru palang,
Jiba uzra xafton dog'i ushbu rang.
Bo'lub har bir, andoqki, g'urranda abr,
Degil tutti olam yuzin sheru babr.
Turub qalb aro shohi faruhsarir,
Nechukkim hizabre, vale shergir.
Boshi ustida sherpaykar alam,
Yesib anga nusrat yeli dam-badam.
Bu yanglig' sipah birla doroi Rum,
Sipohin yasab, o'ylakim naxli mum.
Yurub xasm xaylining o'trusig'a,
Munung ul ham andoqki qarshusig'a.
Chekib ko's uni iki yondin g'irev,
Aningdekki, mast o'lsa yuz narra dev.
Falak turki gardunni iki chopib,
Aning har birisiga bir yuz yopib.
Aduv shaynini kimsa qilmay qiyos
Ki, nokor o'lub g'ulg'ulidin havos.
Nafir, o'ylakim ajdari tezdami,
Taharruk solib bo'ynig'a iki xam.
Og'iz ochmog'i elni tutmoq uchun,
Va yo xasm xaylini yutmoq uchun.
Yana karranoyu kovurgo uni,
Qilib oshkoro qiyomat kuni.
Alamlarki yeldin bo'lub jilvagar,
Fulklar nabardidin aytib xabar.
Havoni aningdek tutub tiyra gard
Ki, bo'lmay ayon ko'zga dashti nabard.
Ko'p elkim qilib gird qilmog'in vird,
Kurra shakli yerning bo'lub nimgird.
Sipah na'lidin yonchilib yorimi,
Bo'lub gard yanglig' falak ozimi.
Bu daryoyi gard ichra tushgan kishi,
Nafas qaytarurdin su yutmoq ishi.
Qolin tig' ul gardi hayjo aro,
O'kush mo'r oqib loyi daryo aro.
Dema gardkim, erdi mushkin sahob,
Yeru ko'k arosig'a tortib niqob.
Choqib barq o'ti ohalar ishnari,
Chekib ra'd uni boralar kishnari(15).
Tutub qo'lg'a jabborlar tig'i tez,
Falak tortqondek sinoni sitez.
Bu yanglig' iki olami qatlu kin
Ki, titrab alardin zamonu zamin.
Yurub bir-biriga yaqin yettilar,
Ayog' tog'dek yerga berkittilar.
Suron soldilar avval ul nav' tez
Ki, olamg'a tushti ajab rustaxez.
Demasmenki, qo'zg'oldi olam eli
Ki, bulg'ashti bu sabz toram eli.
Qo'yar erdi hamlin falak bevasi,
Satarvanlig' ar bo'lmasa shevasi(16).
Chu bir lahza topti sukun ul xuro'sh,
Ulus og'zi g'avg'odin o'ldi xamo'sh.
Nasimi vag'o bir sori surdi gard,
Ko'rundi xaloyiqqa dashti nabard.
Hamul har tarafdin bir anbu saf,
Ne anbukim, ko'h to ko'h saf.
Qililg'on kibi lavn-lavnin bayon,
Tamosho qilur elga bo'ldi ayon.
Aningdekki tushgay choqindin duraxsh,
Skandar safidin birov surdi raxsh.
Tarid aylayu kirdi maydon aro.
Hunarlar ayon qildi javlon aro.

Solib bodpoyig'a bargustvon,
Namudor aro, o'ylakim arg'uvon.
Kiyib javshan ustiga chiniy harir,
Kelib suv uza sabzadek dilpazir.
Sinon o'ng qo'linda nechukkim sutun,
So'l egnida qalqon kelib la'lgun.
O'tog'a tikib xudida savsani,
Bo'lub g'unchadin savsan ochmoq fani.
Bu hay'at bila chobuki jangjo'y,
Turub o'rtada boshladi guftugo'y.
Skandar duosin burun qildi yod
Ki: "Topsun aduvsig'a komu murod!"
Yana dedi yuz kelturub har sari
Ki: "Derlar meni Boriqi Barbariy(17).
Burun bor edim shoh Dorog'a qul,
Vale topmadim qullug'i ichra yo'l.
Meni, o'ylakim bor edim bilmadi,
Rioyat, nechukkim kerak, qilmadi.
Topib mendin o'ksuklar andin navo,
Manga ko'rди ko'p benavolig' ravo.
Chu holim dedim, shohi oliysifot,
Javobimg'a ham qilmadi iltifot.
Ijizat so'zin arz qilg'och turub,
Tayog'latti qahr aylabon bosturub.
Chu Dorog' qilib muncha zulmu shikast,
Meni qildi baxtim Skandarparast.
Chu dargohig'a yettim istab panoh,
Manga oncha lutfu karam qildi shoh.
Kim ul tarbiyatdin sarafkandamen,
Ish etmay olib muzd, sharmandamen.
Bukunkim, qilibmen bu maydong'a azm,
Iki ish uchun aylagum kinu razm:
Bir ulki: shahimg'a qilib bandaliq,
O'zumdin qilay raf'i sharmandaliq.
Yana ulki: chun qatl rasmin tuzay,
Ishim shoh Dorog'a ham ko'rguzay.
O'zin ulki harbimg'a moyil qilur,
Manga iki maqsud hosil qilur:
Alarg'aki shohi xirad rahnamun,
Inoyat qilib erdi mendin fuzun.
Bo'lurkim payopay ravon aylagay,
Yako-yak borin imtihon aylagay".
Chu Boriq tugatti kalomin tamom,
Alardinkim ul aylamish erdi kom.
Ravon bo'ldi maydong'a qotilvashe,
Tutundek g'aliz, o't kibi sarkashe.
Oti na'lidin toki xudida mil,
Kirib ko'k temur ichra andoqki nil.
Oti na'lidinkim sharar ayrilib,
Balo abridin marg o'ti choqilib.
Falaksayri oshubi payvast ila,
Solib yel dimog'ig'a farrast ila.
Hamoyildag'i tig'i bejodadek,
Qo'l ichra sinon kelib xodadek.
Ani razm eli sheri darron, debon,
Otin anjuman ahli Harron(18) debon.
Chu maydon tariqin ado ayladi,
Turub xusravig'a duo ayladi.
Tugatgach duo, chopti Boriqqa tez,
Anga dog'i Boriq bo'lub barqxez.
Biri-birga maydonda chirmoshtilar,
Base bir-biridin qolib, oshtilar.
Uch uz oltmish olti la'bu girih,
O'tubkim sinon uchi ko'rmay zirih.
Ham oxir chu Boriq edi ishta chust,
Sinon birla markabdin oni durust
Yiroq soldi andoqki, charxi barin,
Sinonu qo'lig'a dedi: "Ofarin!"

Tushub, bo'ynig'a bog'labon polahang,
Shah o'llig'a yetkurdi qilmay darang.
Skandarga farxunda bo'ldi bu fol
Ki, nusrat anga avval ochti jamol.
Yana sherpaykar yali xasmband,
Yer o'ptiyu maydong'a surdi samand.
Tilar erdi hayjo qilurg'a tane
Ki, razmig'a ot surdi pilafkane.
Dalereki to razm varzish qilib,
Aduvsig'a yuz ma'raka ish qilib.
Temur ichra boshtin-ayog'i nihon,
Nechukkim o'zi, oti dog'i nihon.
Laqab Shayda(19) birla anga fosh o'lub,
Nasab birla Harrong'a qardosh o'lub.
Yo'lin to'sti Boriqning oshuftavash,
Anga surdi Boriq dog'i kinakash.
Yana qo'ydilar sa'yu ko'shishga yuz,
Sinonlarni aylab biri-birga tuz.
Chu yor o'ldi iqboli Iskandariy,
Yana topti fursat yali Barbariy.
Ani ham qilib nayza birla nigun,
Chekib shohi o'llig'a xoru zabun.
Skandar falakdin topib komu bahr,
Falakka qilib ta'n Doroyi dahr.
Chopib Barbariy bo'ldi maydonnavard,
Muboriz tilar erdi istab nabard.
Yana garmkine solib yuzga chin,
Chopib Barbariy qasdig'a garmkin.
Yetishmak hamonu yetishgan zamon,
Dilovar qo'lidin yiqilmoq hamon.
Bu yanglig' to'quz pahlavoni daler
Ki, har bir edi ish chog'i narra sher,
Bori Barbariyg'a asir o'ldilar,
Sinon zaxmidin dastgir o'ldilar.
Yana harbig'a kimsa mayl etmadi,
Vale Boriq o'z o'rnidin ketmadi.
Muboriz tilab bor edi na'raza,
Zamirig'a a'doning otashfikan.
G'azab soldi Dorog'a ko'p iztirob:
"Anga kimsa chiqsun!" deb etti shitob.
Ham oxir birov surdi maydong'a ot,
Aduvg'a surub soldi javlong'a ot.
Ham ul pilzo'r erdi, ham piltan,
Takovar anga, o'ylakim karkadan.
Palangina bargustvon otig'a,
Kiyib babr to'n xalq ofotig'a.
Qizil xo'ddin boshida nimtarg
Ki, vahmidin o'lub o'lum holi marg.
Hamul xo'd davrig'a chirmab qaro,
Kishi ko'rmamish lolani dog' aro.
Yuzi ulcha mumkindur ahmar aning,
Mahosin yuzi uzra asfar aning.
Yuzi rangi xurmo masallik kasif,
Mahosin namudori xurmog'a lif.
Iki ko'z anga ikki olmosdek,
Vale davrasi qon to'la tosdek.
Vatangoi aqsoyi Mag'rib zamin,
Yeli ermish ul yerda vodiynishin
Ki, bu yanglig' ermish alar hay'ati,
Qo'shun elcha har qaysining shavkati.
Ne xusravki, ul bo'lsa olamga shoh,
Chekar bo'lsa bir xasmi sori sipoh.
Kelur ermish ul qavmdin bir kishi,
Ki sa'b o'lsa a'dodin ul shoh ishi.
Qilur ermish ul shaxs maydong'a azm,
Namudor etar ermish oyini razm.
Chu bo'ldi adusi giriftor anga,
Bo'lur ermish uy sori raftor anga.

Kishi turg'uza olmas ermish ani,
Anga tegrukim manzilu maskani.
Giriftorini dog'i eltur emish,
Buyurur emish har nechuk topsa ish.
Chu Boriqdin el erdi hayratqa g'arq,
Ul ohang kin etti andoqki barq.
Ikov bo'ldi maydonda parxoshjo'y,
Choparlar edi chirmashib so'-baso'y.
Gahi bu qochib, ul keyindin surub,
Ki, maydon boshig'a degin yetkurub.
Bu qaytib aning goh podoshig'a,
Qovub toki maydonning ul boshig'a.
Gahi sovurub gard, etib tobu pech
Ki, qilmay quyundin kishi farq hech.
Chu asrab o'zin Boriqi kinparast,
Anga Mag'ribiy topmayin hech dast.
Vale bo'ldi Boriq ishi nursiz
Ki, ko'shish qilib erdi maqdursiz.
O'zidek to'quz kimsa olmish edi,
Bu kirgan zamon ilgi tolmish edi.
Chu ahvolida bo'ldi za'f oshkor
Belidin tutub gurdi mardumshikor.
Qo'nqordiyu o'ng ilgiga qildi rust,
So'l ilgi bila markabin tutti chust.
Chu topib mahal, saydini sirmadi,
Yonib o'z sipohiga ham kirmadi.
Ravon bo'ldi Mag'rib sori azm etib,
G'animni olib, rahnavardin yitib.
Anga aylabon hayrat ahli jahon,
Anga tegrukim, bo'ldi ko'zdin nihon.
Ko'rub Mag'ribiydin bu beboklik,
Skandarga yuzlandi g'amnoklik.
Yana Barbariy holig'a g'am yebon,
"Aning holi ne bo'ldi erking" debon.
Bo'lub shodkim, bordi sahro sari,
Yonib qilmadi azm Doro sari.
Vale shoh Doro, base shod o'lub,
Buzug' ko'ngli ul ishdin obod o'lub.
Bukim Barbariyning bo'lub g'olibi,
Aning sori kelturmadi Mag'ribiy.
Necha shodmonliqqa mone' edi,
Vale xasm daf'ig'a qone' edi.
Chu xurshid dorosi etti kamin,
Kamingoh anga bo'ldi Mag'rib zamin.
Qilib jilva oy mehri xovar kibi,
Ulusni yorutti Skandar kibi.
Yonib razmgahdin ul iki sipoh,
Tushub berk tuttilar oromgoh.
Tutub xandaq iki sipah davrini,
Qanot, o'ylakim borgah davrini.
Taloya yana chiqti har soridin,
Yazak tinmadi hifz izhoridin.
Qilib borgoh ichra Doro maqom,
Zarurat yuzidin tilab rudu jom.
Vale qon yutub shisha yanglig' nihon
Ki, tongla ne ish zohir etgay jahong'
Skandar dog'i o'zga oyin topib,
Bir Iskandar onida taskin topib.
Topib o'ng yonida kamol ahli yer,
Tutub so'l qo'lida qitol ahli yer.
Taammul bila har xiradpeshaye,
Qilib fath bobida andeshaye.
Tahavvur bila har jahonpahlavon,
Tilab nusrat onchaki tobu tavon.
Chu o'tti kecha xaylidin iki pos,
Biror elda jur'at, birorda haros.
Tilab xilvate shohi yazdonparast,
Tazarru' qila bo'ldi tufroqqa past.

Zafar istamakdin chu topti farog',
Sahar najmi yorutmish erdi charog'.
Yana tushti oshub iki taraf,
Iki xayl har yon tuzatmakka saf.
Yana ko'szan tushti junbush aro,
Yana ko's tushti g'urunbush aro.
Hamul nayzavarlarga tushti shitob,
Hamul nayzalar jismig'a pechu tob.
Hamul tig'zanlarga bo'ldi masof,
Hamul tig'lar bo'ldi pahlushikof.
Hamul bo'ldi kin benadomat yana,
Hamul qoyim o'ldi qiyomat yana.
Skandar qilib xilvat ichra niyoz
Ki, qilg'ay aning chorasin chorasoz.
Chiqar vaqtida qoside yetti chust,
Nihoni tutub nomaye og'zi rust.
Anga yetkurub noma xilvat aro,
Dedikim: "O'qub anglag'il mojaro".
Skandar ochib, qildi nazzorasi,
Haq aylab edi dardining chorasi.
Hamonoki Dorog'a iki kishi,
Bor ermish nayobat alarning ishi.
Vale zulmidin jonlaridin to'yub,
Ikisi ko'ngul o'lmakiga qo'yub.
Berib biym Doroki topqach zafar,
Ul ikiga go'r og'zin etgay maqar.
Ul iki kishi ham yaroq aylabon,
Aning qatlig'a ittifoq aylabon
Ki: "Chun bizga ul qilg'usi big'i qatl,
Anga biz burunroq chekib tig'i qatl,
Yiqoli daraxtini bunyodidin,
Qutulsun ulus zulmu bedodidin.
Necha zulmidin jonimiz qolmag'ay,
Bu nav' o'lsak armonimiz qolmag'ay".
Skandarga yozg'on emishlar bitik,
Birovni yuborgan emishlar itik.
Qilib nomada sabt bu so'zlarin,
Anga bog'lag'onlar emish o'zlarin.
O'qudi Skandar chu ul nomani,
Ne nav' erkanin bildi hangomani.
Va lekin gumon qildi makru firib,
Dam urmay o'z-o'ziga berdi shikib.
Dedikim: "Munga hech yanglig' javob,
Demakda emas erdi royi savob
Ki, yolg'on esa demagan yaxshiroq,
Chin ersa bu bor anda yetmak yiroq".
Tavakkal qilib rokib o'ldi ravon,
Aduv kiniga rog'ib o'ldi ravon.
Tuzaldi yana iki yondin yasol,
Yana oshkor o'ldi rasmi jidol.
Burunroqki maydong'a kirgay birov,
Iki qotil etgan kibi so'z garov,
Yetib shoh Doro iki yonidin,
Qilich la'lgun qildilar qonidin.
Biri sug'lubon gurdagohig'a tig',
To'kub yerga qonin aning bedarig'.
Yana bir dog'i tig' urub boshig'a,
Qilib zulm aning zulmi podoshig'a.
Yebon zaxm ul nav' doroi taxt,
Yiqildi aningdekki oliy daraxt.
Tushub yer uza shohi Bahmannajod,
O'chub mash'ali dudai Kayqubod.
Qazodin bu nav' ish chu paydo bo'lub,
Boshi uzra eldin alolo bo'lub.
Sipohida paydo bo'lub qo'zg'alish,
Sipah qo'zg'alur, shahg'a chun tushti ish.
Skandar tariqi kiyosat bila,
Qilib fahm ul ishni farosat bila.

Taanni bila azm etib ul taraf
Ki, bo'lmay parishon sipohig'a saf.
Yetishti chu ul xaylning qoshig'a
Ki, jam' erdilar shohning boshig'a.
Skandar yetishgach qo'yub yerga bosh,
Anga qildilar shoh holini fosh.
Skandar tushub keldi Doro sari,
Ishi tushti rifqu madoro sari.
Ko'rarkim, yotur jismi qon ichra g'arq,
Topilmay aning birla qon ichra farq.
Boshi uzra o'lturdi giryon bo'lub,
Aning holig'a ko'ngli vayron bo'lub.
Olib qo'ydi o'z qo'ynig'a boshini,
Uzorig'a har yon to'kub yoshini.
Chu behush uza septi andoq gulob,
Ochildi anga nargisi nimxob.
Boshi uzra kim erkanin qildi fahm,
Takallumga til ochti bebiymu vahm.
Dedi: "Marhabo, ey shahi navjavon,
Jahon uzra ham shohu ham pahlavon.
Atodin o'g'ul bo'lmag'on sen kibi,
Aduv uzrini qo'lmag'on sen kibi.
Nechakim xilofingda qildim g'ulu,
Vale ko'p qilur erdim ul orzu
Ki, sendek kishikim jahon fardisen,
Salotinda Doro hamovardisen.
Xaloyiqqa yo'q hech ishing nisbati,
Jahon ichra sen Tengrining qudrati.
Zamone ko'zum tushsa ruxsoringa,
Qulog' mustami' bo'lsa guftoringa.
Manga berdi xud Hayyi Dono murod,
Ajal aylagan chog' vale nomurod.
Yetishti nekim qildi Doro umid,
Vale o'zdin o'lg'on zamon noumid.
Bo'lubsen ajab vaqt mehmon manga
Ki, yo'qtur nisoring bajuz jon manga.
Bu soat netib mezbonliq qilay,
Qabul aylasang jonfishonliq qilay!
Yengildim, netib bo'lg'amen mizbon
Ki, xud bir nafas men sanga mehmon!
Bu soatki boshimg'a qo'ydung qadam,
Ne erkin xayoling, degil oni ham.
Agar yorlig'dur shioring sening,
Iki dahr aro Tengri yoring sening.
Va gar qatl uchun kelmishang qoshima,
Kesay deb qadam qo'ymishang boshima.
Muruvvat qilib kesmagil bir zamon,
Iki-uch so'z ayturcha bergil amon!"
Skandar qilib ul takallumni go'sh,
Chekib motamiylar masallik xuro'sh.
Yaqa yirtibon, tojini toshlabon,
Dedi zor yig'lay bu so'z boshlabon
Ki: "Bo'lsun tirik yeti kishvar shahi,
Jahon bo'lmasun bir dam andin tih.
Anga men kamina parastandamen,
Parastandalig' ichra sharmandamen.
O'zumga kerak qullug'in chog'labon,
Aning borgohida bel bog'labon,
Aduvdin mubarro qilib ma'manin,
Jahondin chiqorsam edi dushmanin.
Tilim bormas ayturg'a bu so'zki, shoh
Xiroj istab o'ldi manga kinaxoh.
Ko'rub shahni bu nav' beiltifot,
Yuzumga mening keldi muncha uyot.
Sipah chektimu zohir ettim xilof,
Ayon ayladim o'trusida masof.
Va lekin bu ishdin xabardor emon,
Qilur el bila sohibasror emon.

Manga yetti bir noma ham bu zamon,
O'qub tashladim bo'yla qilmay gumon.
Keturganga garchi sazo bermadim,
Va lekin bu ishga rizo bermadim.
Bu damkim ayon bo'ldi bu mojaro,
Yoruq olam o'lmish ko'zumga qaro.
Jahondorkim Haq aning yovari,
Kerak bo'lsa albatta bu bovari
Ki, rozidur Iskandar o'lmakka bot,
Bo'lub shahg'a ming yil zamoni hayot.
Bukim shah dedi: "Bor iki-uch so'zum",
Aning yo'lida muntazirdur ko'zum.
Meni ul murodingg'a hamroz qil,
Buyurmog'i birla sarafroz qil".
Chu topti Skandardin ul nav' bahr,
Duolar qilib, dedi doroyi dahr
Kim: "Ul uch so'zum - uch vasiyatdurur
Ki, izhori ko'nglumga niyatdurur.
Birisi bukim, ul iki kinaxoh
Ki, qatlimg'a qo'l sundilar begunoh,
Alar qatlin oyini dod etgasen,
Bu ish birla ruhumni shod etgasen.
Yo'q andin manga garchi dafi gazand,
Va lekin sanga bordurur sudmand.
Yana qavmu xaylimg'a qilma inod
Ki, derlar alarni Kayoniynajod.
Bilurmen alarda yo'q andoq kishi
Ki, kelgay qo'lidin adovat ishi.
Karam aylasang, borcha xaylingdurur,
Qilurlar ne xizmatki maylingdurur.
Habo aylama xonadoni qadim
Ki, yo'qtur alardin sanga hech bim.
Yana Ravshanakkim,(20) qizimdur mening,
Bukundin nari mensizimdur mening.
Kayoniy salotin nishoni anga,
Barozanda toji Kayoniy anga.
Kelib saltanat bahridin durri pok,
Sharaf avjiddin axtari tobnok.
Bisotingni ul sham' birla yorut,
Aning shug'lidin xotiringni ovut.
Kivur mehr birla shabistoniga,
Qilib aqd, o'lturt ani yoninga.
Yerur ul buzug' mazraim xo'shasi
Manga pora bo'lg'on jigargo'shasi.
Harimimda sen dog'i farzand bo'l,
Hamul xasta bag'ring'a payvand bo'l.
Kim ul dog'i sendin topib to'shaye,
Sanga hosil etsa jigargo'shaye.
Atodin Skandarnihod o'lg'ay ul,
Anodin Kayoniynajod o'lg'ay ul
Ki, chun bel adolatqa chust aylagay,
Ikimizga nisbat durust aylagay.
Qabul aylab, et xasta ko'nglumni shod
Ki, emdi qilur vaqt erur xayrbod!"
Skandar to'kub ashku tortib nafir,
Dedi: "K-ey shahanshoi gardunsarir!
Itoat yo'linda nuzul ayladim,
Nekim hukm qilding, qabul ayladim.
Umid ulki tavfiq bergay Iloh
Ki, ruhungg'a qilg'ay meni uzrxoh!"
Yeshitgan chu mundoq qabul etti so'z,
Degon chun eshitti bu so'z, yumdi ko'z.
Ajal shomi tong yo'q agar bo'lsa fosh
Ki, Bahman kuniga uyoqti quyosh.
Adam bo'ldi qonuni Luhrosbiy,
Nigun bo'ldi oyini Gushtosbiy.
Bo'lub tiyra Kayxusrav oyin charog',
Siyovush o'ti bag'rig'a qo'ydi dog'.

Unut bo'ldi Kovus yodi dog'i,
Bal ovozai Kayqubodi dog'i.
Manuchebr ruhig'a tushti jaza',
Faridun ravonig'a yetti faza'.
Chu Doroni dahr etti jondin sutuh,
Skandar jahondori Doroshukuh.
Solib mahdi shohona ichra tanin,
Kayoniy mahofa qilib maskanin.
Judo ayladi razm maydonidin,
Arig' aylab ul gard ila qonidin.
Topib ravzason dashti miynusirisht,
Olib sabzasidin nasimi bihisht.
Tushurtub hamul sabza uzra si poh,
Falak sabzasidin o'tub borgoh.
Hamul borgoh ichra tushgan zamon,
Qilib qatldin elga hukmi amon.
Ketur soqiy, ul mayki, jone topay,
G'am ichra o'lardin amone topay!
Ki, gar davr og'u berdi Dorog'a bot,
Skandarga ham bermas obi hayot(21).
Mug'anniy, bugun nag'mai chang tuz,
Vale navha soz aylab ohang tuz
Ki, dardimg'a tortib fig'on yig'layin,
Dame o'ylakim shisha qon yig'layin!
Navoiy, jahong'a vafo yo'qturur,
Aning da'bu rasmi jafo-o'qdurur.
Vafo aylab oning vafosin unut,
Navo istasang, benavolig'ni tut!

XXVIII
Zobitai rusumi shohiydakim, korxonai Ilohiydin namudordurur, aningdekki, ul borgohda xoh maloik xayli, xoh rusul ma'shari, xoh avliyo guruhi, xoh soyiri nos jamoati aloqadri marotibihim har biri o'z yerida murattabdur, bu korgohda ham hamul dastur bila bo'lsa yaxshiroq surat, balki zaruratdurur

Kerak qilsa, ulkim tilar shohliq,
Sipah borcha holidin ogohliq.
Yaqin bilsa tuzganda piroyasin,
Rioyat chog'i har kishi poyasin.(1)
Uluqqa uluqcha ato aylasa
Kichikka kichikcha saxo aylasa.
Kim etsa vasatliq yo'linda zuhur,
Anga tuzsa oyini "xayril-umur".(2)
Ne tutsa ulug'ni qoshida kichik,
Ne qilsa kichikni ulug' chargalik.
Bu qonun bila bo'lsa oyin anga,
Topib kishvaru mulk tazyin anga.
Ishida ko'rub farrux anjomini,
Olur saltanat amridin komini.
Ne shahkim, anga mundoq ermas tuzuk,
Tuzukluk nechuk kelgay andin, nechuk.
Aningdekki tiftl istabon inbisot,
Chu shatranj o'ynarg'a yoysa bisot.
Ne o'ynorini bilsa, ne termagin,
Ne olmog'ini bilsa, ne bermagin.
Olib qo'ysa baydaqni shah yonida,
Yana pil qo'ysa rux ayvonida.
Bu oyin bila bersa har birga yer,
O'zung de, xirad ahli oni ne derg'
Bu o'yuni aning nechakim cheksa kech,
Yerur hech, balkim emas dog'i hech.
Yerur it safolig'a qo'ymoq samon
Hamonu, so'ngak otqa solmoq hamon.
Bo'riga kishi tu'ma qilsa qo'zi,
O'ziga balo hosil aylar o'zi.
Qorindin desa sher topsun navo,
Bu ishni dog'i aql ko'rmas ravo.
Kim istar qorin birla arslonni to'q,
Yorar topsa fursat aning qornin-o'q.

Munosib emas toz boshig'a toj,
Tumog'a nutuqchig'a ne ehtiyoj.
Ne sung'urg'akim tezparvozdur,
Murassa' tumog'a hanuz ozdur.
Yeshak ollida za'faron xo'b emas
Ki, nodong'a zarbaft marg'ub emas.
Yilonni kishi tutsa sarko'fta,
Balodin qilur o'z yo'lin ro'fta.
Va gar bersa o'z jaybi ichra mahal,
O'zi qatlig'adur tanobi ajal.
Yilon jayb aro solmoq etma havas
Kim, oxir yilondur bu, tasbih emas.
Yeshik it yeridur, gar olsun bo'ri,
Mushukka maqom o'ldi uyning to'ri.
Gar ul dasht saydini aylar figor,
Va lekin bu uy saydin aylar shikor.
Ne imkonki sa'y aylamaktin kishi,
Alar aylagay bir-birining ishi.
Anga o'z yerida keraktur hurish,
Munga dog'i o'z o'rnida parvarish.
Kishi yaxshi boqsa zarurat chog'i,
Keraklikdurur bu dog'i, ul dog'i.
Yana bir dog'i turfa suratdurur
Ki, shah bilmak oni zaruratdurur.
Bukim, tutsa har kimsa tavrini pos,
Farosat bila bo'lsa javharshunos.
Ko'rub la'l, axgar gumon qilmasa,
Ham axgarni gavhar gumon qilmasa.
Judo qilsa xarmuhra feruzadin,
Butun chini o'lsa sinuq ko'zadin(3).
Yerur lek bu ishta dushvorliq
Ki, bor dahr eli bir namudorliq.
Ko'runur bori odami odami,
Mushobih nechukkim sipehr anjumi.
Bu birga nuhusat irodatdurur,
Yana birga nuri saodatdurur.
Kishi bo'lsa ham, filmasal, tav'amon.
Bo'la olur ul yaxshiyu bu yamon.
Kitobatda birdekdur alfu alif,
Hisob ichradurlar base muxtalif(4).
Biyobonda o'lub qurug'on kashaf,
Yerur hay'at ichra nechukkim sadaf.
Erur lek bu birda durri yatim,
Yana birda bir necha azmi ramim(5).
Erur naxldek sham'u muz shushasi,
Munung o't, aning suvdurur xo'shasi.
Ushoq qand un-tuzga monand erur,
Va lekin biri tuz, biri qand erur.
Humo dog'i bor, o'ylakim karkase,
Vale bor aroda tafovut base.
Vale shahg'a nuri farosat kerak,
Shunosolig' ichra kiyosat kerak
Ki, kimsondin oltunni farq aylagay,
Qizil tobadin kunni farq aylagay.
Va gar bu basiratdin o'lsa yiroq,
O'kush imtihon qilg'oni yaxshiroq.
Va gar ilgiga tushti donishvar el,
Funun ichra oroyishi kishvar el.
Keraktur alar birla nav'i maosh
Ki, xotirlari topmag'ay ko'p xarosh.
Yo'q ulkim karam ko'rgayu bas kirom,
Kerak rozi andin xavosu avom.
Agar shohdin xalqi xursand emas,
Aduv qasdi qilsa xiradmand emas.
Ne dushmang'adur tig' chekmak fani
Kim, o'z xaylidur sarbasar dushmani.
Zafar, o'yla shahdin kanor aylagay
Ki, xaylini dushmang'a yor aylagay.

Agar yillar eldin madoro bo'lur,
Zarurat chog'i oshkoro bo'lur.

XXIX

Sulton Abu Said Ko'ragon navvara marqadahu hikoyatikim, royi uqdakushoyi bila ko'p mamlakat oldi va tig'i umrfarsoyi bila ko'p elga oshub soldi va lekin sipohi rozi emas erkandin ish vaqti borcha qo'zg'oldi va o'zi a'do aro mahlakaga qoldi, balki xasm ul sarafrozning tig'i kin bila bo'ynin choldi

Shahekim(1) ishi xurdadonlig' edi,
Laqab otig'a Ko'ragonlig' edi.
Xuroson bila Movarounnahr aning,
Bulardin dog'i boshqa ko'p shahr aning.
Olib mulki Xorazmu Kirmong'acha,
Yana Koshg'ardin Sipohong'acha.
Bo'lub Zobulsitonu Kobulsiton,
Bahori murootidin gulsiton.
Olib dahr aro beadam mulku shahr,
Bo'lub saltanat ichra doroi dahr.
Solib donishu puxta tadbirlik,
Boshig'a havoi jahongirlik.
Karonsiz sipohig'a berdi hujum,
Yurub qilg'ali fath Tabrizu Rum.
Hunar ko'p berib olimul-g'ayb anga,
Vale bor edi bir ajab ayb anga
Ki, maxzan yig'org'a solib maylini,
Tutar erdi tanqis ila xaylini.
Ul andeshadin ko'ngli xursand edi,
Sipah shohdin norizomand edi.
Chu chekti sipah ul navohiyg'a shoh,
Navohiy shahi dog'i yig'di sipoh.
Mamolikka yuzlanmasun deb xalal,
Chiqib o'tru izhor qildi jadal.
Qotig'lashtilar ishda haddin fuzun,
Adovatning ayyomi chekti uzun.
Chu shahdin sipoh erdi ozorliq
Zamoneki yuzlandi dushvorliq.
Buzub har taraftin sipah shohni,
Anga aylabon chiyra badxohni.
Yo'q ulkim qochib, shahg'a bedod etib
Ki, borib aduvsig'a imdod etib.
Aningdekki doroi gardunsarir
Aduv ilgiga bo'ldi zoru asir.
Falak chunki bemehrlik qildi fosh,
g'urub etti ul nav' ravshan quyosh.
Aodisi qasd aylabon jonig'a,
Qilich la'lgun qildilar qonig'a.
Ne shahdinki atboi xushnud emas,
Pushaymonlig'i ish chog'i sud emas.
Sipahdin judo shoh erur bir kishi,
Ne bo'lg'usidur bir kishining ishi.
Qurur chun gulsitondin ayrildi gul,
Ki bir luqma etdur badansiz ko'ngul.
Aningdekki xushdur sipah birla shoh,
Ham andoqdurur shoh birla sipoh.
Shahu xayl ma'shuqu oshiq kerak,
Ne ishkim qilurlar muvofiq kerak.
Jahon olmoq oson sarukor emas:
Vale ittifoq o'lsa dushvor emas.

P'XXX - Hikmat

Iskandarning Arastudin savoli ul bobdakim, sohibroy taaqqul bila ish bikri yuzidin niqob ochqondin so'ngra nega visolidin kom topmas va aning javobi

Yana qatla doroi gardunshukuh,
Dedi: "Key hakimi Filotunshukuh"!(1)
Kishida ne fe'leki mavjud erur
Ki, andin ziyonbud yo sud erur.

Chu fe'lig'a boqsa taaqqul bila,
Natijasin anglar taammul bila.
Bilurkim tama' aylar elni zalil,
Qanoatqa izzu sharafdur dalil.
Erur shoh ishiga dog'i bu qiyos
Ki, chun bo'ldi behbudig'a rahshunos
Ki, maqsad topar el rizosi bila,
Turar ko'p xaloyiq duosi bila.
Tilar voqian ishda o'z sudini,
Qilur orzu komu behbudini.
Nedin bas qilib tarki royi savob,
Qilur noxush af'olni irtikob
Ki, andin yetib shavkatig'a shikast,
Bo'lur zerdastig'a ul zerdastg'"
Dedi kordon fikrin aylab amiq
"Ki, bu so'z aro nuktayedur daqiq.
Kishikim bilik bahrig'a topti g'avr,
Bu so'zning javobin dedi necha tavr:
Bir ulkim, kishi aqlin etsa hakam,
Salohu fasodin topar beshu kam.
Salohin aning tab'i aylar pisand,
Bilur qilsa bo'lg'usidur sudmand.
Vale qilmog'i nafsig'a shoq erur,
Suhulat sari nafs mushtoq erur(2).
Qachon nafs o'z komin etti havo,
Qilur elni ko'p naf'din benavo.
Yana kimsa har ishga majbul erur,
Jibilliy xisolig'a mashg'ul erur(3).
Topib ish salohin yomondur demas,
Anga lek bittab' marg'ub emas.
Tilar qilmog'ig'a o'zin baxtiyor,
Yerur lek qilmasda beixtiyor.
Yana bir qilib fikri axtarparast,
Kavokibga qildi ani borbast
Ki, gar yor erur axtari tole'i,
Qilur, o'yla ishkim erur nofe'i.
Kitobatki shug'ledurur bas nafis,
Birov istasa o'zni mushafnavis.
Agar tole'ida yuz iqbol erur,
Atorid vale anda badhol erur.
Kitobatqa sa'y etsa to joni bor,
Qalamzan bo'lurning ne imkoni borg'
Bu uch so'zga bu nav' bo'ldi nasaq,
Vale ulcha derlar budur ahli Haq
Ki, gar ahli masjid erur, gar kunisht,
Nekim topti qismat kuni sarnavisht,
Necha aylasa fikru tadbir anga,
Yo'q imkoni qilmoqqa tag'yir anga.
Qayu roykim topti oni savob,
Bo'la olmadi shug'lig'a komyob.
Jihat budur, ulkim tilar vajhi rost
Ki, yo'q ermish ul ishda Tengriga xost,
Gar ish fikrini topti tadbir ila,
Bu tadbiri tuz keldi taqdir ila.
Ham ermas aning royu tadbiridin
Ki, ul ham erur Tengri taqdiridin.
Hamul xaylkim ahli tahqiq erur,
Bu ish ul el ollinda tavfiq erur.
Muvaffiq bukun sensen, ey pokzod
Ki, har kun bu tavfiqing o'lsun ziyod!"
Hakim o'ldi bu nav' chun nuktasanj,
Nasib o'ldi ul nuktadin shahg'a ganj.
Xamush o'ldi jonini ravshan qilib,
Bu so'z birla ko'nglini maxzan qilib.
XXXI

Iskandarning Doro mamolikiga mulkron bo'lub, kunuz va xazoinidin mehr va sahobdek zarposh va durafshonliq qilib, sipoh va raiyatni ul ehsonlardin obod etib, olam mamoliki shohlarin tilarga elchilar yiborgoni va alar borcha aning amrig'a inqiyod qilib, Kashmir shohi nomuvofiq afsun o'qub, Hind royi bozguna javob berib, Chin xoqoni chin so'zdin qoshig'a chin solg'oni

Raqam aylagan bu zafarnomani,
Ado bo'yla qildi bu hangomani
Ki, bo'lg'och Skandarga mundoq zafar,
Aduvsi dargohig'a bo'ldi maqar.
Guruheki Doroparast erdilar,
Aning hukmig'a zerdast erdilar.
Chu Doro ishi bo'ldi el ichra fosh,
Aning o'lig'a qo'yidilar barcha bosh.
Yiroq mulklardin vale kelgan el,
Vatan azmi qildilar andoqki yel:
Salotini Saqlobu Mashriq zamin,
Ne Xorazmu, ne Hindu, ne mulki Chin,
Hamul kunki qochmoqqa mayl ettilar,
Tavaqqufsiz o'z mulkiga kettilar.
Skandarga chun fath bo'ldi qarin,
Topib shavkat andoqki sheri g'arin.
Biyik taxt uzra maqom ayladi,
Vasiyat ishiga qiyom ayladi.
Burun shoh Dorog'a tutti azo,
Bo'lur yanglig' ul nav' shahg'a sazo.
Tutub so'g e'zozu tamkin bila,
Qilib dafn shohona oyin bila.
Base zor yig'lab aning holig'a,
Aning holig'a yo'q, o'z ahvolig'a
Ki, ish boshig'a tushti behad ulug',
Necha ish ulug', ishchisi qayg'ulug'.
Topib chunki Doro ishidin farog',
Tutub iki qotilni aylab so'rog'.
Ko'mub dor uchun yerga iki sutun,
Ul ikini osturdi andin nigun.
Yana tirborong'a farmon qilib,
Alarg'a ulus tirboron qilib
Ki, har kimki g'adr aylasa shohig'a,
Jazo budurur baxti gumrohig'a.
Buyurdi badanlarni kuydurdilar,
Kul ettilaru ko'kka sovurdilar.
Yana hukm qildiki, doronajod,
Qayonkim kishi bo'lsa g'amginu shod.
Bori emin o'lsunki, lutfi amiyim,
Ko'tardi alar ko'nglidin vahmu biym.
Ne iqto' alarg'aki Doro qilib,
Skandar ham andog' madoro qilib.
Yana qildi ta'yin pisandida el,
Bori xayl aro anjumandida el.
Yozib Ravshanak nazdig'a nomaye,
Azodin surub tiyra hangomaye.
Bitib sudmand anda har nav' pand
Ki, ko'p qilma oshubi nosudmand.
Saodat gulidin barumandliq,
Yerur Tengri hukmig'a xursandliq.
Jahon bog'idin gulbun o'lsa nuhuft,
Taru toza bo'lsun guli noshukuft.
Sadaf ko'ksini gar sipehr etti chok,
Sharaf tojin etsun makon durri pok.
Yana andag'i elga farmon qilib,
Borig'a mavoid ehson qilib
Kim, aylab ravon sarvi ozodni,
Qayu sarv, huri parizodni
Ketursunlar oning shabistonig'a,
Quyosh gulruxin charx ayvonig'a.
Chu Doro vasiyatlarin soz etib,
Jahongirlik shug'lin og'oz etib.
Xazoyinki Doro qilib erdi jam',
Nihonu oshkoro qilib erdi jam',
Faridun chog'idin yig'ilg'on manol,
Topib shohdin shohg'a intiqol.

Anga tegrukim Kayqubodi guzin,
Jahon mulkiga bo'ldi masnadrishin,
Xud andin so'ng avlodig'a qoldi mulk,
Chu bordi biri, ul biri oldi mulk.
Qayu birki bo'ldi jahondin nihon,
Yana birga meros qoldi jahon.
Biriga necha ganju maxzan to'lub,
Yana birga yetgonda taz'if o'lub.
Bu fursatqa tegruki Doroyi dahr,
Jahondorlig' taxtidin topti bahr.
Ming uch yuz yil o'n to'rt olampanoh
Ki, bor erdilar olam ahlig'a shoh.
Xazoyinki jam' ettilar behasib,
Haq etti Skandarga borin nasib.
Qiloye'ki Dorog'a maxzan edi,
Yeshittimki yuz, dog'i seksan edi.
Bular borcha maxzun javohir bila,
Zari maxfiyu, siymi zohir bila.
Kelib barchadin xozinu kutvol,
O'pub shoh ayog'ini davlat misol.
Xazina kalidin bu bir kelturub,
Yana qal'a miftohin ul topshurub.
Alarg'a shah aylab base justujo'y,
Qilib maxzanu qal'adin guftugo'y.
Biriga karam oshkor aylabon,
Yana birni ummidvor aylabon.
Qayu kimsa har qal'adinkim yetib,
Anga-o'q hamul ishni tafviz etib.
Xazoying'a hukm etti lekin nuxust,
Ki ahli qalam aylabon bozjust.
Tilab daftar ul shoh devonidin,
Ki maxzan edi jam', farmonidin.
Topib jam'u xozindin istab hisob,
Agar la'l koniyu gar durri nob.
Qayu qilsa daftar yuzidin qabul,
Anga hukm aylab tariqi vusul.
Yana chiqmag'onni hisobig'a rost,
Tashaddud bila qildurub bozxost.
Alar chun bori jam'ini tuz qilib,
Shah ollida arz etgali yuz qilib.
Chu shoh ollida bo'ldi xotirnishon,
Bu hukm ayladi shohi maxzanfishon
Ki: "Qilsunlar o'rdug'a borini naql"
Ki ul naqldin qoldi hayratqa aql.
Ravon bo'ldilar hukm ila xayl-xayl,
Nechukkim tengiz jonibi tund sel.
Itoat qilib shoh farmonig'a,
Tashirlar edi shoh devonig'a.
Iki yilg'acha, o'ylakim korvon,
Kelur erdi shah sori ganji ravon.
Hisob asramish erdi ahli qalam
Kim, ermas edi ganjning nisfi ham.
Yana dedi shah, kimsa ta'yin qilib
Ki: "Xozing'a qolg'onni taxmin qilib,
Borib aylasunlar eshiklarni rust
Ki, topshurg'ay etgan zamon bozjust!"
Nekim hukm qildi shahi arjumand,
Hamul nav' ila bo'ldilar korband.
Keturgan hisobin qilib ahli fan,
Qiyos ettilar yetti yuz ming tuman.
Dedi shohi Dorofaru Jamshukuh
Ki: "Doro sipohidag'i har guruh,
Sipahdoru navvobu hojib anga
Ki, devondin ermish mavojib anga.
Muqarrar ne erkanni arz aylasun,
Aning fikrini shahg'a farz aylasun".
Chu arz o'ldi nekim muqarrar edi,
Shah ollida asru muhaqqar edi.

Dedilar bu ham bo'yla voqe' emish
Ki, har bir necha qatla roje' emish.
Ulusqa base ranju taklif o'lub,
Kirar ermish ul qo'lg'a tansif o'lub.
Chu Doro sipohig'a bildi bu hol,
Dedi lutf etib shohi daryonavol
Ki: "Gar rasm Dorog'a tansifdur,
Vale bizga ul rasm taz'ifdur(1).
Muzaof, dedikim, bering ganjdin"
Ki, el tindi butkargali ranjdin(2).
Mavojib olur to'rt yuz ming kishi
Ki, chokarlik erdi alarning ishi,
Olib ganjdin borcha iqto'ini,
Muraffah bu nav' etti atbo'ini(3).
Yana iki yuz ming mavojibxo'ri,
Bo'lub birga iki mavojiblari.
Ulufa berib olti yuz ming sipoh,
Falak avjiddin o'tkarib borgoh.
Mavojib sipahg'a chu taz'if etib,
Raiyat xirojini tansif etib.
Sipohiysi obodu ham shod o'lub,
Raoyosi ham shodu obod o'lub.
Chu to'kti sipohu raiyatqa ganj,
Angau munga bartaraf bo'ldi ranj.
Dedikim: "Manga ganj emastur havas,
Sipohu raiyat manga ganj, bas.
Agar ganj erur bahru kondin fuzun,
Va gar xud xizona jahondin fuzun.
Chu nafa emastur alardin gumon,
Alardur hamon, toshu tufrog' hamon.
Agar naf'din bo'lsa maxzan yiroq,
Aning la'lidin xora ko'p yaxshiroq
Kim, ul xora bir tosh erur bezarar,
Vale ganjdin elgadur yuz xatar.
Kishiningki benaf' erur maxzani,
Jahon ahlidur sarbasar dushmani.
Ulus bo'lsa ma'mur bir ganj erur
Ki, andin jahon fathi beranj erur".
Skandar chu topti bu sarmoyani,
Yel uzra solib lutf ila soyani.
O'zidin qilib rozi Eron elin,
Jahon ochqali rust qildi belin.
Burun hikmat ahlidin etti guzin,
Necha kimsa borig'a royi razin.
So'z ayturda har bir kelib mo'shikof,
Hamul torlardin bo'lub hullabof.
Qilib tortqon chog'da tig'i zabon
Ki, qilmay tuman tig'liq marzbon.
Ne so'zdaki sa'y oshkoro qilib,
Chu xasm o'ldi obiy madoro qilib.
Uzun tillari charb der nukta chog',
Qilichdekki surtalsa yuziga yog'.
Bori ilmdin bori sohibvuquf,
Kelib har birisi jahonfaylasuf.
Hamul xayldin shohi oliy xirad,
Qilib har birin bir sori nomzad.
Biri mulki Saqlobu Saqsin sori,
Biri Hind sori, biri Chin sori.
Biriga raqam bo'ldi Baytulharam(4),
Biri topti Kashmir sori raqam.
Ataldi biri Misru, Bag'dodg'a,
Yozildi biri mulki Navshodg'a.
Berib har biri ilgiga nomaye,
Tuzub noma zimnida hangomaye.
Bori noma mazmuni birdek payom,
Diloro so'zu xotiroso kalom.
Chu tahrir uchun xoma no'gin tuzub,
Bitik naqshini bu sifat ko'rguzub

Ki, bu noma ul Tengri oti bila
Ki, qoyimdur aflok zoti bila.
Qadimeki, yo'q ibtidosi aning,
Azimeki, yo'q intihosi aning.
Gadolar zamirining ogohi ul,
Shahanshohlarning shahanshoi ul.
Qayu shahki doroi davron kelib,
Janobida mahkumi farmon kelib.
Bu shahliqdin ani qachon qilsa rad,
Kishiga jihat istamakka ne hadg'
Gadoyeki har dam to'yub jonidin,
Munga dog'i ro'zi aning xonidin.
Shah etsa aningdekki doroi ani,
Kishi rad qilurg'a ne yoro ani.
Ul avloki andin ne bo'lsa qazo,
Ayon aylagay borcha shahlar rizo.
Chu bu yerga Haq hamdini yetkurub,
Takallum tariqin bu yanglig' surub.
Ki: "Mendinki, Iskandar otimdurur,
Yeti kishvar olmoq sifotimdurur.
Sangakim oting keldi Xoqoni Chin,
Yo'q ersa sipahdori Turon zamin.
Muni bilki, olamda budu nabud
Ki, kavnu fasod ichra tutqay vujud.
Chu mumkin emas kimsa tadbiridin,
Yaqinkim erur Tengri taqdiridin.
Gadolarg'a gar podsholig' berur,
Va gar shohlarg'a gadolig' berur.
Kerak shohlar ko'rsa behbud ani,
Gadolar dog'i bilsalar sud ani.
Nekim amridin oshkorodurur,
Ibo qilg'ali kimga yorodurur.
Chu hukmidin o'lmas ibo aylamak
Ki, bor ul vujudin habo aylamak.
Aning hukmidin oshkoru nihon,
Manga bo'ldi ro'zi sarosar jahon.
Chu ul qildi bu komg'a baxtiyor,
Manga dog'i bu ishda yo'q ixtiyor.
Burun qildi iqbol qismat manga
Ki, yor o'ldilar aqlu hikmat manga.
Otomkim, edi kishvaroroi Rum,
Chu bordi, manga qoldi ul marzu bum.
Topib ilmu hikmatdin ogohliq,
Tamanno yo'q erdi manga shohliq.
Ne ishkim nasib etti Fayyozi Jud,
Kishining tamannosig'a ne vujud.
Chu ollimg'a yozg'ondurur bu varaq,
Meni qo'ymadi ixtiyorim'g'a Haq.
Ulus dog'i afg'onu zor ettilar,
Alar dog'i beixtiyor ettilar.
Ne amr etti ilhomi hotif bila,
Shuru' ayladim joni xoyif(5) bila.
Burun amri birla tuzub mojaru,
Qilib Zang eli ro'zgorin qaro.
Yana azm qildim cholib noyu ko's,
Mute' o'ldi hukmumg'a Bartosu Rus.
Yana ozim o'ldum chu qilmay darang,
Nasib o'ldi Haqdin diyori Farang.
Chu sa'yim yana oshkoro bo'lub,
Asiri kafim shohi Doroi bo'lub.
Sarafroz etib baxti sarmad meni,
Haq etmish bu yanglig' muayyad meni.
Qayu birgakim tole'im qo'ydi yuz,
Bor erdi alar mencha o'n, balki yuz.
Chu Haq amridin zohir ettim nabard,
Alardin chiqordim falak uzra gard.
Bo'lubdur bugun mulki Eron manga,
Bori shohlar bandai farmon manga.

Guruheki Doroni anglab rafe',
Bo'lub erdilar buyrug'ig'a mute'.
Bori dargahimg'a nuzul ettilar,
Kelib qullug'umni qabul ettilar.
Inoyatlar ettim gumondin fuzun,
Nekim el gumon etsa, ondin fuzun.
Sanga ham agar baxt yovardurur,
Yana tole'ing yoru rahbardurur,
Qo'pub o'zgalardek janobimg'a kel,
Janobi sipehr intisobimg'a kel.
Ne amr aylasam, bil kalomimni xo'b,
Tobug'umda bosh qo'y, ayog'imni o'p
Ki, boringg'a men lutfu ehson qilay,
Madoru rifq ulcha imkon qilay.
Seni shahlar ichra baland aylayin,
Inoyat qilib, arjumand aylayin.
Qilay kishvaringning misolin raqam
Ki, tutsun taalluq sanga yakqalam.
Sipehr ofatidin panohing bo'lay,
Aduv qilsa kin, kinaxohing bo'lay.
Va gar mone'e tutqon o'lsa vujud
Ki, yo'lg'a qadam qilmasang xoksud.
Qila olmas o'lsang bu sori murur,
Bu iqboldin oriy o'lsang zarur,
Senga ostonbo's mamnu' esa,
Degan uzr ma'qulu masmu' esa,
Ini, o'g'lung o'lsa ikovni yibor,
Yo'q ersa elingdin birovni yibor
Ki, donou sohibxirad bo'lg'ay ul,
Sanga noyibu mu'tamad bo'lg'ay ul
Ki, cheksun kelib mol ila peshkash,
Bajo kelturub qullug'ung bandavash.
Nekim uzrung o'lsa ado aylasun,
Ne komingdurur muddao aylasun
Ki, koming sarosar ravo aylayin,
Nekim va'da qildim, vafo aylayin.
Va gar boshlasang aylamay inqiyod,
Maozalloh oyini jahlu inod(6).
Tariqi adovat shior aylasang,
Zalolat yo'lin ixtiyor aylasang,
Ne olingg'a keltursa charxi dani,
Ko'rar lahza, ko'rgil o'zingdin ani.
Madero xayolini mendin unut,
Nekim qilsam ul vaqt ma'zur tut.
Bu erdi maqosidki, topti payom,
Yana so'zni qosid degay, vassalom!"
Bu yanglig' makotib insho qilib,
Yana so'zlar ul elga ifsho qilib
Ki, har so'zga bo'lsa mahal muqtaziy,
Kerak bo'lmasa ul mahal munqaziy.
Va gar o'zga aytilsa so'z nosavob,
Yerur qosidi kordondin javob.
Murattab chu bo'ldi bitiklar bori,
Uzotti alar har birin bir sori.
Chu bo'ldi ravon har taraf ul rusul,
Qilurda, demakta bilib juzvu kul(7).
Qayu birki har sori azm ettilar,
Chu oz vaqt yo'l kettilar yettilar.
Ul ishni bilib har shahu shahriyor
Ki, bor erdi mulki aning har diyor.
Rioyat qilib ulcha ta'zim edi,
Agar anda ummid, agar bim edi.
Alarning tuzub xotiri komasin,
Olibon qo'yub ko'zga shah nomasin.
O'qub, chunki mazmundin ogah bo'lub,
Hamul nomabar birla hamrah bo'lub.
Muhayyo qilib peshkash yo xiroj,
Yana har negakim erur ehtiyoj.

Shah iqboli topmog'ni jazm aylabon,
Bori yettilar shahg'a azm aylabon,
Magar uch kishikim, xato qildilar,
Azimat qilurdin ibo qildilar.
Vale har biri dedi bir nav' so'z,
Ki, tutmas edi kimsa ul nav' ko'z.
Dedi shohi Kashmir bevahmu bok
Ki, oti edi Mallu ibni Mabok
Ki: "Iskandar ar shohi ofoqdur,
Mening mulkum ofoqdin toqdur.
Manga Tengri uch ish qilibdur nasib
Ki, bo'lsam zabun, bo'lg'ay asru g'arib.
Biri ulki, mulkum erur bas matin,
Jiboli rafe'u qilo'i hasin.
Yana turfa ish munda paydodurur
Ki, ham davri, ham osti daryodurur.
Ikinch ulki, bor oncha afsungarim,
Mavojib yegon barchasi chokarim.
Ki, gar fitnaye yetsa aflokdin,
Qilur har biri royi bebokdin:
Fusun birla yumronni sheri jayon,
Gavaznni salobatda babri yabon(8).
Ki, Iskandar ar yig'sa olam elin
Anga esturay, o'yla ofat yelin
Ki, qo'zg'alg'ay ul xayli topmay amon,
Hamul nav'kim, tund yeldin samon.
Uchunch ulki, gar ul bo'lub kinparast,
Taaddi bila topsa mulkumga dast.
Bu mulk ichra bir ko'hsore durur,
Biyik tog' uza bir hisore durur.
Misu ro'ydin anga yakpora jism,
Burun ahli hikmat yasog'on tilism.
Qozilmish bu shahr ichra naqbe nihon
Ki, gar kirsas shoh ish tushub nogahon.
Borur yo'l, urub tob qo'rg'ong'acha,
Quyun o'ylakim, charxi gardong'acha.
Qachon qilsalar bir boshin nopadid,
Yana boshi ham bo'lmas aslo padid.
Kishi ul hisor ichra qilg'och vatan,
Tilismi aro bordur ul nav' fan
Ki, ul fannikim justujo' qilsa el,
O'g'uray olur xasmdin o'tu yel.
Bu mulkedurur garmser ul tariq,
Ki, gar esmasa yel, bo'lur el hariq.
Bu mulk ichra har kimsakim joni bor,
Chu yel turdi, turmoq ne imkoni borg'
Gar o't bo'lmasa hojat ermas demak,
Ki, ne nav' o'lur odamiyg'a yemak.
Yerur barcha taqdir birlan zarur,
Bu iqlimdin o'zga sori ubur".
Chu Mallu bo'lub bo'yla fikratnamoy,
Debon lek Hinduston shohi Roy
Ki: "Iskandar ul shohi oliysarir,
Yerurmen ne hukm etsa farmonpazir.
Va lekin chu Doroyi getipano
Ki, oning sori chekmish erdi sipoh.
Bitib noma yuz nav' ta'rif ila,
Meni ham tilab erdi taklif ila.
So'zi nofiz erdi, dog'i yo'l yiroq,
Kerak erdi bir-iki yilliq yaroq.
Olib mulkdin iki yilliq xiroj,
Cherikka berib onchakim ehtiyoj.
Chu yettuk aning joru buljoriga,
Shahi Rum eli birla paykoriga.
Ani xud shah iqboli past ayladi,
Ajal domig'a poybast ayladi.
Aduvdin chiqordi shah iqboli gard,
Biz o'lduq biyobonda vodinavard.

Yaroqu sipah barcha barbod o'lub,
Falakdin o'kush nav' bedod o'lub.
Urushqon elimga sarafkandalik,
Tutul'ong'a boshtin-oyoq bandalik.
Ulus ollida banda ozodalar,
Jilovda qilib po'ya shahzodalar.
Men aylab necha oy biyobonni tay,
Yeturguncha bu mulku kishvarga pay.
Yelimkim, bo'lub qatlu yag'moga tush,
Kelib o'n ulushtin buyon bir ulush.
Tushub mulkum eliga bas turfa hol
Ki, g'oyib topib, kim ne aylab xayol.
Qaro rang asliy dema el aro
Ki, bu mulk motamg'a kiydi qaro.
Demonkim, emasmen Skandarparast,
Tushubtur manga lek muncha shikast.
Aning hukmi boshimg'au jonima,
Vale zulmdin kirmasun qonima.
Bugundin iki-uch yil o'tsa zamon,
Yuz ursa bu kishvarga amnu amon.
Topilsa buyurg'onig'a dastras,
Manga dog'i bor oni ko'rmak havas.
Iki-uch yil o'tmayki taklif etar,
Manga behad andin malolat yetar.
Yevurmas agar lutf etib bu varaq,
Ko'ray har nekim olima yozdi Haq.
Aning amri hukmi qazo xud emas,
Xudovand bo'lsa Xudo xud emas.
Chu men muncha tuttum so'zi hurmatin,
Kerak ul dog'i asrasa izzatin".
So'ziga berib Roy mundoq javob,
Qilib Chin shahi o'zga yanglig' xitob,
Debonkim: "Skandar yiborgan bitik
Ki, sammdin achig'dur, qilichdin itik.
Rasulin bu sori yiborgan kuni,
Taammul bila yozmamishtur muni.
Sipohim qalin, kishvarim to'qturur,
Mening andin o'ksuklugum yo'qturur.
Shahekim yana shahga ma'mur etmas,
Anga bo'yla maktub dastur emas.
Yozibdur kitobatda hikmat so'zin,
"Hakimu xiradmand" debdur o'zin.
Aning royikim bo'yla sofiydurur,
Bu so'zlar xiradqa munofiydurur.
Bu so'zni deyolmas sipehri barin
Ki: "Kelsun janobing'a Xoqoni Chin!"
Necha qilsa Doru jahondorliq,
Aromizda voqe' edi yorliq.
Muloqot asbobini tuzmadi,
Manga bo'yla taklif ko'rguzmadi.
Skandarni Doroi soniy tutay,
Jahon mulkining shohi oni tutay.
Anga qoldi go'yo bu ma'ni nihon,
Ki Chin kishvaridur yana bir jahon.
Yigitlik anga so'zga berdi shitob,
Javobida men aylamon iztirob.
Agar nomasin ul yozibdur irik,
Vale men iriklikka urmon ilik.
Gar ul qilsa Doru kibi yorliq,
So'ziga qilurmen xaridorliq.
Xayoli agar mundin afzun esa,
Bitik ichra yozg'on kibi so'z desa.
Tamannosida bo'lmasa e'tidol,
Ishim yo'qturur, g'ayri kinu jidol.
Demonkim, aning sori azm aylagum,
Qayu yerdakim desa razm aylagum.
Vale kelsa boshimga tortib cherik,
Kirib shahrima chekmogumdur eshik.

Sipahdin yoyib charxi gardung'a gard,
Chiqib ro'baro' aylagumdur nabard!"
Skandar janobiga aylab nuzul,
Ul uch mulk shohi so'zin uch rasul.
Bu dastur ila ibtido qildilar,
Tugaguncha bir-bir ado qildilar.
Ne shahlarki, keldilar o'llig'a bot,
Alarg'a qilib asru ko'p iltifot.
Necha qatla shohona majlis tuzub,
Mayu rud birla tarab ko'rguzub.
Necha may bila ko'ngli ishratfizoy,
Ul uch mulk bobida fikratnamoy.
Tarab bazmida aysh o'lub peshasi,
Vale ko'nglida azm andeshasi.
Va lekin chu yoqin yetib erdi qish,
Cherik shohlar qish kuni chekmamish.
Chu qishloq ishi ko'nglida erdi jazm,
Qarobog'i Arron sori qildi azm.
Ayoqchi, unut bir dam andishani,
Ayoq ichra qilg'il nigun shishani.
Dame solmag'il shishadek yuzga chin
Ki, azm aylagum Hindu Kashmiru Chin.
Mug'anniy degil hinduyi rexta(9),
Anga sehri Kashmiri omexta.
Men ichganda chiniy ayog'ni olib,
Degil savt ollimda chiniy cholib.
Navoiy, sumur bodai jonfizoy
Ki, qolmish ne Mallu, ne Xoqon, ne Roy.
Bu ma'ni xati davri sog'ardadur,
Alardin dema, so'z Skandardadur.
Yo'q, Iskandari olamoroda bahs,
Yerur balki Xizru Masihoda bahs.
XXXII

Qish ta'rifidakim, tund yeli ko'ngli hasrastliq ushshoq sovuq ohidin nishona ko'rguzur va sovuq zamhariri ichi o'tluq bedillar kofurbor nafasidin fasona aytur va taxta muzekim, marmar toshidin dam urar va chopquni durboshikim, jahonni barham va bu faslda falakvash oq uykim, quyoshdek shu'ladin, balki shu'ladek bodadin ravshan bo'lg'ay va anjuman bir quyoshyuzluk bahori nozparvard gul'uzoridin gulshan

Kerak bazm aro o'tu may bo'lsa day,
May andoqki o't, o't aningdekki may.
Aning manqali shiratazyin kelib,
Munung shirasi manqaloyin kelib.
Munung yuzida may bati la'li nob,
Ichinda aning burdog'on bat kabob.
Aning shu'lasi uyni gulshan qilib,
Munung lam'asi ko'zni ravshan qilib(1).
Ani dam-badam yondurub dilkashe,
Muni har dam aylondurub mahvashe.
Anga dud o'rmig'a tarvihi ud,
Bu solib dimog' ichra har lahza dud.
Aning axgari koni gavhar bo'lub,
Munung la'li bir pora axgar bo'lub.
Vale bazm yuz boshlig' oq uy aro,
Oq uy toshi tun mushki birla qaro.
Vale mushk uza abri kofurbez,
Jahon uzra yakdast kofurrez.
Oq uyga eshik rust, tungluk dog'i,
Bo'lub ko'raga ev davrig'a to'k dog'i.
Mug'anniylar aylab navosozliq,
Muoshirlar aylab sarandozliq.
Ne may, elni har sho'x bir noz ila,
Yiqib g'amzai novakandoz ila.
Ko'ngulda biridin nihoni g'ame,
Xayoli bila o'zga bir olame.
Chu may oni beixtiyor etmayin,
Ul anduhini oshkor etmayin.
Vale chun qilib boda toroji hush,

Bo'lub o'trudin mohvashi bodano'sh.
Munga dam-badam ul qadah achchig'i,
Qadahdek solib achchig'-achchig' yig'i.
Ne boqmay anga umridin bahrasi,
Ne boqmoqqa oning sori zahrasi.
Kelib nogah ul sho'xi xudroy anga,
Qadah tutsa yuz noz ila, voy anga!
Ichib bodani qo'ysa o'llig'a bosh
Qiyomatqacha bosh ko'tarmasa kosh!
Gar o'lsa dema marg soni ani,
Hayoti, degil, jovidoni ani.
O'zidin ketib oshiqi mayparast,
Yiqildi chu har kimsa bir yerda mast.
Sabuhiy chog'i ko'z ochib mohvash,
Xumor etgali daf, o'lub jur'akash.
Yana yoqibon sham'u majlis tuzub,
Yatimona ko'p shevalar ko'rguzub.
Ko'zi ayni maxmurlug' ichra mast,
Mayi la'lidin mastlar mayparast.
Qaro bo'rkin egri qo'yub boshig'a,
Yetib bir qirog'i qaro qoshig'a.
Ko'zi po'stin ichra pinhon bo'lub,
Hamal burjida mehri raxshon bo'lub.
Qiyos etmayin davri laylu nahor,
Aningdek qish ichra, munungdek bahor.
Bu hay'at bila oshiqi boshig'a,
Kelib noz ila o'lturub qoshig'a.
Qulog'in tutub, tortib uyg'otqali,
Ko'z ochqoch tuman noz o'qin otqali.
Masihovash alqissa yuz dam tuzub.
Kecha andoq o'lturganin turguzub.
Chu oshiqqa ul ruh etib iltifot,
Masih ilgidin topib obi hayot.
Masihi damidin aning jon topib,
Xususan, yana obi hayvon topib.
Iki jur'adin, o'yla maston bo'lub
Ki, bazm ahlig'a harfi doston bo'lub.
Dema mast, majnuni behol de,
Junun ichra oshufta ahvol de.
Harorat chu g'olib bo'lub bodadin,
Junun ortibon ul parizodadin.
Qilib vahmkim ishqi devonasoz,
Anga qilmag'ay nogah ifshoi roz.
Qo'pub dog'i uydin chiqib tashqari,
Urub telbalardek qadam har sari.
Jahonni ko'rub qor ichinda nihon
Ko'runub ko'ziga yana bir jahon.
Kamar tig'idin sarsar andoq esib
Ki, har yerga tegsa pichoqdek kesib.
Sular muzdin andoq bo'lub sangbast
Ki, tosh ursalar mumkin o'lmay shikast.
Quyosh chashmasi bir qadah muz bo'lub,
Sochilg'on bori qatra yulduz bo'lub.
Falak sabzasida qolib yoshurun,
Nazarg'a bo'lub zohir o'lg'onda tun.
Ko'runmay quyosh partavi nurluq,
Borib tab'idin dog'i mahrurluq.
Yel osebidin xalq yuz bog'labon,
Nafasning tafi shusha muz bog'labon.
Urub qush o'zin o'tqa devonadek,
Va yo sham'i so'zong'a parvonadek.
Degil duddin shu'la dom etti fosh,
Shararlardin o'ldi anga donaposh.
To'lun oyg'a ko'k bo'lg'ucha yuz to'ngub,
Falak bahri nili dog'i muz to'ngub.
Yemas oq bulut charx javfida tuz
Ki, andin sinib tushti bir pora muz.
Chu day xoni yel xaylidan un solib,

Chaman kishvari sori chopqun solib.
Shajar xaylini, o'yla tolon etib
Ki, boshtin-ayog'ini uryon etib.
Qilib o'zlarin o'rtamak multamas,
Sarasar o'tun bo'lmak aylab havas.
Gumon aylabon shu'la ko'rgach tazary,
Qilib davrida larza shamshodu sarv.
Bo'lub momug'u tuk aro el nihon,
Hamul nav'kim qoqum ichra jahon(2).
Yopib el qulog'larin iki kitf,
Qo'yunlarda qo'llar bo'lub mu'takif.
Kishikim qilib hayya nazzorasi,
Gumon aylabon pesa ip porasi.
Borib zahriyu urmayin tobu pech,
Aning zahrin aylab havo zahri hech.
O't ustida mahvashlar aylab hujum,
Quyosh tegrasida nechukkim nujum.
Chu sorg'artib elni nasimi sabo,
Bo'lub ul somonlarg'a o't kahrabo.
Nasim aylagach birka sori shitob,
Qilib borcha siymobni siymi nob(3).
Balig'lar bo'lub day nahangiga qut,
Tong ermas nahangiki, qut etsa hut.
Chu Bahman sipohi tuzub anjuman,
Yer Isfandiyorin qilib Ro'yintan.
Bu Isfandiyor aylabon chun sitez
Solib olam ahli aro rustaxez.
Sovug' shiddatidinki ko'zlar qotib,
Anga qavs har dam balorak otib.
Nazarg'a kelib bul'ajab olame,
Havodis yelidin jahon darhame.
Ul oshufta nazzora qilg'och bu hol,
Qilib day sipohi ani poymol.
Ul uydin chiqorg'a jihat ko'rmayin,
Bajuz qaytmoq maslahat ko'rmayin.
Kirib bazm anbarsirishte topib,
Qochib ul tomug'din bihishte topib.
Anga hurzode tutub kavsare
Ki, ul suv urub jonig'a ozare.
Chu bir ratl no'sh aylabon mast o'lub
Ki, soqiy ayog'ida-o'q past o'lub.
Boshikim bo'lub yor ayog'ig'a past,
Yetib charxi gardunga andin shikast.
Qayu kimsakim topsa mundoq murod,
O'qusun yomon ko'z uchun "in yakod"(4).
Necha anjuman jannatosordur,
Tomug'dur agar kimsa beyordur.

XXXIII

Majnun hikoyatikim, qish kunining uzun qorong'u tuni Layli zulfining mushki isin yel korvonidin istishmom qilib, gom urar erdikim, baxt mashshotasi ul sarishtai murodni ilgiga berdi

Yeshittimki, Majnuni sho'ridahol
Ki, dasht uzra soyir edi mohu sol.
Taku toz erdi qishu yoz anga,
Qishu yoz erdi taku toz anga.
Chu yoz o'lsa vodiy tomug'din nishon
Ki, xurshid o'lur erdi otashfishon.
Anga voya ermas erdi soyaye
Ki, topmas edi soyadin voyaye.
Va gar qish havosi to'kub zamharir
Ki, bard aylar erdi baqamni zarir.
Ham etmas edi azm maskan sori,
Isinmoq uchun mayl gulxan sori.
Bori mayli ul yonki Layli edi,
Qayon Layli, ul sori mayli edi.
Xabar har qayon topsa mahbubidin,
Chekib nola joni puroshubidin.

Urar erdi yeldek aning sori gom,
Sabo gul sori aylagandek xirom.
Magar bir qish ermish bag'oyat sovuq,
Ani po'ya Laylig'a qilmish yovuq.
Dimog'ig'a bermish sabo yor isin,
Aningdekki, bulbulg'a gulzor isin.
Bu holatda go'yo qaro tun emish,
Aning ollidin yelu chopqun emish.
Nigordin ul iski topib mashom,
Yumub ko'z, urar ermish ul sori gom.
Yetishgan zamon yor uyi qoshig'a,
Hamono urunmish eshik boshig'a.
Ochilg'och eshik, uyga kirmish yurub,
Magar uyga kirmak budur bosh urub.
Ko'z ochib ko'rar, uyda Layli emish,
Qaro tunda ravshan Suhayli emish.
Solur hayratu shavq jonig'a tob,
Qilib betahammulluq oni xarob.
Qo'yub Layli ollida tufroqqa yuz,
Yumar so'ngra kavnayndin iki ko'z.
Ani hujrada Layli aylab nihon
Ki, fahm etmagaylar eli nogahon.
Kishi hush tarkida bu nav' kom
Topib, istasa hush bo'lsun harom.
Yerur ishq aro bo'yla a'jubalar
Ki, beishq bilmas bu mansubalar.
Navoyig'a, yo Rab, qarib et ani,
Qarib etting ersa, nasib et ani.

PIXXIV - Hikmat

Iskandarning Arastudin savoli ul bobdakim, shito fasli burudat kasratidin va yog'in shiddatidin mujibi parishonliq va boisi besomonliqdurur xalq anga nevcun rog'ib va tab' anga nega tolibdurur va hakim javobqa og'iz ochmoq va hikmat sahibidin durar sochmoq

Yana qatla doroi daryonavi(1)
Dedi: "Key hakimi Masihomisol,(2)
Shito faslida ko'p suubatdurur
Ki, insong'a andin uqubatdurur.
Biri yelki, elni qilur dardnok,
Biri bardi mufritki aylar halok.
Yana zamhariru uzun tun dog'i,
Qo'shulsa yelu qor, chopqun dog'i.
Falak yerga bu nav' o'lur fitnarez
Ki, andin kerak tab' qilgay gurez.
Nedin qishqa ko'prakdurur tolib el,
Anga yozdin ortug' bo'lur rog'ib el.
Munung vahshatig'a chu bor ittilo',
Haroson kerak erdi mundin tibo"(3).
Dedi, hikmatoyini axtarshunos:
"Ki, bu ishga bor o'zga yanglig' qiyos.
Chu qish tab'i borid dog'i ratb erur,
Xirad munda bu nav' ruxsat berur
Ki, tab' ichra solur sabou shitob,
Harorat bila yubsdin iztirob.
Chu yubsu harorat bo'lur mushtail,
Ani boridu ratb etar mu'tadil(4).
Yana chun shabobu kuhulat(5) dog'i,
Yerur elga ayshu farog'at chog'i.
Bilur el qoshida muqarrardurur
Ki, bu qishda xushroq muyassardurur
Ki, gar kunduzi bo'lsa qoru yog'in,
Bilur el g'animat farog'at chog'in.
Taraddudg'a chun bo'ldi mone' havo,
Farog'at qilur tab' komin ravo.
Yerur kechasi dog'i chunkim tavil,
Bu dog'i farog'atqa keldi dalil
Ki, suhbat munosibdurur o'tsa shom

This is not registered version of TotalDocConverter

Ki, topqay siltog' ay qo'limda sion,
Anga tegrukim, bo'lg'ay uyqug'a chog',
Rutubat qilib kasb maydin dimog'.
Bo'lub uyqug'a vaqtida rag' bati,
Badanning budur mujibi sihhati.
Chu ul uyqudin tab' masrur erur,
Zamon dog'i bor ulcha maqdur erur.
Yana hirfat ahli tutub go'shaye,
Maoshi uchun istasa to'shaye,
Uzun tunda uyqudin o'lg'ach amon,
Yerur kasbining vaqti mumtad zamon.
Yana ilm tahsili aylar kishi,
Agar istasa rushd topqay ishi.
Ishidin anga hosil o'lmas farog',
Yemay ko'p uzun kecha dudi charog'.
Iki boshta yonsa charog'i aning,
Tun o'rtasi ting'ay dimog'i aning.
Yana ahli Haqkim qo'yub xo'rdu xob
Qilurlar ibodatqa jahdu shitob.
Xaloyiq ko'zidin erurlar nihon
Ki, ravnaqliq ermas alarsiz jahon.
Qaro tunlar ul xayl toat etar
Ki, olamga andin yorug'luq yetar.
Bas ul tun nechakim topar imtidod,
Yorug'luqqadur mujibi izdiyod.
Bukim sharh topti necha nav' ish,
Muyassardurur olam ahlig'a qish.
Bu kim dahr eli qishni aylar talab,
Yerur ani istarga muncha sabab".
Degach so'zni donoyi bisyordon,
Dedi: "Ofarin!" - xusravi kordon.

Avvalgil- qismB Keyingi